

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
Кафедра соціальних структур та соціальних відносин

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

ВТОРИННА ЗАЙНЯТІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Спеціальність: 054 Соціологія
Освітня програма: «Соціологія»
Освітній ступінь: магістр
Кваліфікація: магістр соціології

Авторка:

Капустіна Вікторія Миколаївна,
студентка магістратури,

Науковий керівник:

Мельніков Андрій Сергійович,
доктор соціологічних наук, доцент,

Магістерська робота допущена до захисту
рішенням кафедри соціальних структур та соціальних відносин

Протокол № 8 від «16» травня 2023 р.
Зав. кафедри _____ Мазурик О. В.

Київ – 2023

Реєстрація_____
номер_____
дата_____
підпис лаборанта кафедри**Рекомендовано
до захисту**_____
підпис наукового керівника_____
ініціали_____
прізвище наукового керівника**Результат захисту**_____
оцінка_____
дата_____
підпис лаборанта кафедри**Голова ЕК**_____
підпис_____
ініціали, прізвище**Члени ЕК**_____
підпис_____
ініціали, прізвище_____
підпис_____
ініціали, прізвище_____
підпис_____
ініціали, прізвище_____
підпис_____
ініціали, прізвище**Секретар ЕК**_____
підпис_____
ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ

Капустіна Вікторія – Вторинна зайнятість українського студентства в умовах війни.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр за спеціальністю 054 «Соціологія» (05 – Соціальні та поведінкові науки). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню вторинної зайнятості українського студентства в умовах війни.

Аналізуються теоретико-методологічні підходи до дослідження вторинної зайнятості українського студентства, визначення понять «вторинна зайнятість», «мотиваційні чинники поєднання студентами навчання з роботою», «дистанційне навчання» в соціологічному дискурсі. Повномасштабна війна РФ проти України спричинила нову реальність, нові умови, нові правила та нове життя. Відбувся значний зсув конфігурацій та артикуляцій пріоритетності щодо базових цінностей.

Для виявлення мотивів поєднання навчання з роботою було обрано якісний підхід з використанням методу – глибинні інтерв'ю для збору емпіричної інформації, які дозволили проаналізувати вторинну зайнятість українського студентства під час повномасштабної війни, виявити цінності, настрої та психологічне здоров'я української молоді під час війни.

Ключові слова: вторинна зайнятість, мотиви, цінності, дистанційне навчання, повномасштабна війна.

ANNOTATION

Kapustina Viktoriia – Secondary employment of Ukrainian students in wartime conditions.

Qualification work for obtaining a master's degree in a specialty 054 «Sociology» (05 – Social and behavioral sciences). – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2023.

The qualification work is devoted to the study of the secondary employment of Ukrainian students in wartime conditions.

The theoretical and methodological approaches to the study of the secondary employment of Ukrainian students, the definition of the concepts of "secondary employment", "motivational factors of students combining study with work", "distance learning" in the sociological discourse are analyzed. The full-scale war of the Russian Federation against Ukraine caused a new reality, new conditions, new rules and a new life. There has been a significant shift in configurations and articulations of priority in relation to basic values.

In order to identify the motives for combining study and work, a qualitative approach was chosen using the method - in-depth interviews to collect empirical information, which allowed to analyze the secondary employment of Ukrainian students during the full-scale war, to reveal the values, attitudes and psychological health of Ukrainian youth during the war.

Keywords: secondary employment, motives, values, distance learning, full-scale war.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ, ВТОРИННОЇ ЗАЙНЯТОСТІ ТА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	13
1.1. Теоретичні основи вивчення явища зайнятості та вторинної зайнятості.....	13
1.2. Мотиваційні чинники поєднання студентами навчання з роботою.....	23
1.3. Теоретичні засади поняття дистанційного навчання.....	27
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ.....	32
РОЗДІЛ 2. ПОВНОМАСШТАБНЕ ВТОРГНЕННЯ РФ В УКРАЇНУ ЯК ГОЛОВНИЙ ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗМІН.....	33
2.1. Повномасштабне вторгнення рф в Україну: нові умови життя та правила.....	33
2.2. Вплив війни на молодь в Україні.....	45
2.3. Основні проблеми освітнього процесу та трудової діяльності під час війни.....	53
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ.....	60
РОЗДІЛ 3. ВТОРИННА ЗАЙНЯТІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ.....	61
3.1. Якісна методологія у вивченні вторинної зайнятості українського студентства в умовах повномасштабної війни.....	61
3.2. Повномасштабна війна очима українського студентства.....	66

3.3. Поєднання дистанційного навчання, вторинної зайнятості та життя українськими студентами в умовах війни.....	72
3.4. Цінності, настрої та психологічне здоров'я українського студентства під час війни.....	90
ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ.....	96
ВИСНОВКИ.....	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	100
ДОДАТКИ.....	110
ДОДАТОК А. Гайд для проведення інтерв'ю.....	110
ДОДАТОК Б. Транскрипти проведеного інтерв'ю.....	115

ВСТУП

Головним викликом для людства та всіх сфер суспільного життя у 2022 році стала війна. 24 лютого всі плани та звичне життя змінилось, коли росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, почався наступ відразу з 5 областей, здійснювались авіаудари, було введено воєнний стан та розірвано всі дипломатичні відносини з рф. З цього моменту життя всіх українців розділилось на «до» та «після». Під обстрілами опинилась вся Україна, тому більшість українців почали ночувати не в себе вдома, а в безпечних укриттях, на станціях в метрополітені, а згодом доводилось покидати власні домівки, аби вберегти власне життя. Відбувся значний зсув конфігурацій та артикуляцій пріоритетності щодо базових цінностей. Війна сильно впливає на психіку людини, незалежно від того, чи перебуває вона в епіцентрі бойових дій чи ні. Ніхто не очікував, що російська повномасштабна агресія розтягнеться вже на понад рік, та й досі важко спрогнозувати, коли це все закінчиться та наші ЗСУ остаточно виженуть окупантів з рідної землі. В один день життя всіх українців немов би зупинилось, все стало байдужим та безцінним, окрім власного життя та життя близьких та рідних. Таке враження, ніби 24 лютого розпочався робочий день, проте який все ще триває і триває вже не один місяць. А за відчуттями кілька років та життів. Росія хотіла знищити Україну та націю в цілому, проте реальність кардинально інша – вся Україна об'єдналася та робить все, аби захистити, відстояти та вберегти нашу державу, націю, культуру, людей, свободу та майбутнє. Війна торкнулась абсолютно всіх і змінила життя кожного. «Більше ніколи не буде, як колись» – головне гасло цього часу. Нова реальність, нові умови, нові правила та нове життя. Хто б міг подумати, що слова з гімну України будуть настільки

пророчими: «Душу й тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми брата козацького роду»...

З початку квітня почали відновлювати навчання в закладах освіти. Дистанційне навчання – це нова реалія сучасної молоді, яка є прямим наслідком пандемії COVID–19, а тепер і буденність під час війни. Навчальний процес зазнав кардинальних змін. Лекції, семінари – все проводиться в онлайн режимі, проте в новій реальності з жахливим звуком повітряної тривоги та постійними проблемами з мережею та інтернетом. За рахунок цього, у студентів є значна кількість письмових робіт, проектів та досліджень, оскільки їх простіше оцінювати, аніж участь у заняттях. Загалом, в нормальному житті без війни, дистанційне навчання має суттєву перевагу для студентів, які поєднують навчання та роботу, а точніше мають вторинну зайнятість. Це зумовлено тим, що навчання відбувається в онлайн-режим і відкривається більше можливостей для професійної діяльності. Оскільки, для участі у заняттях необхідно мати при собі лише технічне обладнання (телефон, планшет, ноутбук) та інтернет. Дистанційна форма навчання сприяє розвитку самодисципліни та здатність до самоосвіти.

Проте, зараз ми живемо у війні, коли всі норми та можливості перестають діяти. Студенти йдуть працювати зараз не задля отримання професійного досвіду, а для того аби підтримати економіку країни, а ще для того, аби фінансово забезпечувати себе та своїх рідних, оскільки більшість залишилась без роботи, а й відповідно, без зарплатні. В одну мить усі подорослішали та почали приймати важливі рішення і брати відповідальність не лише за себе, а й за своїх близьких. І як виявилось, найважче – морально, а не фізично. Війна вдарила по кожному, щодня читаючи всі новини та розглядаючи всі відео з пораненими та вбитими людьми, надзвичайно важко триматись морально і ще й виконувати завдання та проекти з навчання та

роботи. Під час військових дій, психологічний стан та психічне здоров'я є вкрай важливим, оскільки багато людей переживають виснаження, спустошення, втому, відчують тривогу й паніку. В умовах війни наше тіло працює на максимальній потужності, а гормони стресу, які мобілізують тіло в критичній ситуації, мають свій «термін придатності». Саме тому спостерігаються значні коливання настрою – від тривоги, злості та приливу оптимізму до повного спустошення та виснаження.

Навчання в університеті збігається з часом формування особистісних та професійних якостей, що є запорукою конкурентоспроможності індивіда у майбутньому житті і студенти все частіше обирають варіант сумісності навчання та роботи. Саме тому проблема зайнятості студентів з кожним днем стає все актуальнішою. Робота сприяє професійній інтеграції, навіть якщо вона не пов'язана зі спеціалізацією, вона розширює сфери спілкування та дозволяє накопичувати соціальний досвід. Поєднання навчання та роботи може також вплинути на життєву адаптацію студента, його соціалізацію та можливу зміну ціннісних орієнтацій.

Вторинна зайнятість раніше розглядалась як спосіб реалізації, оскільки робота сприяє професійній інтеграції, розширює сфери спілкування, дозволяє накопичувати соціальний досвід, навіть якщо вона не збігається зі спеціалізацією. Проте, в нових реаліях, вторинна зайнятість українського студентства відіграє важливу роль не лише для конкретного студента, оскільки тепер це також спосіб підтримки нашої країни та ЗСУ, а ще фінансова підтримка власного життя та життя своїх рідних. Дослідження набуває критично важливого значення, оскільки дозволить оцінити настрої української молоді та проаналізувати поєднання дистанційного навчання та вторинної зайнятості студентів в умовах російсько-української війни. Особливо важливо, як на мене, було зосередити увагу на таких факторах як дистанційне навчання

(навчання в Україні чи мобільність), вторинна зайнятість (робота за професією чи ні, власна справа чи ні, мотиви працевлаштування, волонтерська діяльність, благодійна діяльність, військова справа), а також важливо звернути увагу на суб'єктивний вимір, проте, який відіграє особливу роль під час російсько-української війни, а саме – морально-психологічний стан українського студентства, факторами якого можна вважати вплив війни на студентів, перебування на окупованих територіях, наслідки і втрати від війни, сімейні проблеми, особиста залученість до воєнних дій чи волонтерської діяльності, залученість рідних та близьких у воєнні чи бойові дії.

Дослідження феномену студентської зайнятості в контексті конфлікту інтересів ринку праці з професійною освітою, зміна статусу «студент» на статус «працюючий студент», траєкторії здобувачів вищої освіти на ринку праці – показник актуальності проблематики та доцільності вивчення даної теми. Загалом в Україні наразі не проводилися ґрунтовні дослідження щодо поєднання дистанційного навчання та вторинної зайнятості в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну, саме тому була обрана ця проблематика для кваліфікаційної магістерської роботи.

Об'єктом дослідження виступає вторинна зайнятість українського студентства.

Предметом дослідження є вторинна зайнятість українського студентства в умовах повномасштабної війни.

Мета – визначити мотиваційні чинники українського студентства поєднання навчання та вторинної зайнятості в умовах повномасштабної війни.

Завданнями дослідження є:

1. Розкрити зміст теоретичних підходів до вивчення зайнятості та вторинної зайнятості.
2. Виявити основні мотиви поєднання навчання з роботою.

3. Узагальнити нові умови та реалії життя українців в умовах повномасштабної війни.
4. Охарактеризувати якісну методологію у вивченні вторинної зайнятості українського студентства в умовах повномасштабної війни.
5. Виявити основні проблеми поєднання навчання та вторинної зайнятості українського студентства в умовах повномасштабної війни.
6. Визначити пріоритетність освіти чи вторинної зайнятості для студентів в умовах війни.
7. Виявити цінності та психологічний стан українського студентства в умовах війни.

Теоретичною основою для дослідження питання вторинної зайнятості студентів виступають роботи таких дослідників як Г. Беккера, Дж. М. Кейнс П. Сорокіна, М. Фрідмен, Т. Шульца. Феномен працюючих студентів також досліджували сучасні науковці, зокрема: Н. Гук, М. Дікусарова, І. Перова, В. Цилев. Для дослідження дистанційного навчання теоретичною базою виступають роботи дослідників, таких як: Р. Гаррісон, М. Мур, О. Петерс, Т. Ярошенко.

Для підготовки магістерської роботи були використані найновіші законодавчо-нормативні документи та соціологічні дослідження. Зокрема, «Вплив війни на молодь в Україні»; всеукраїнське соціологічне дослідження «Підлітки та їхнє життя під час війни: настрої, цінності, майбутнє»; «Скільки молоді хоче повернутись в Україну з-за кордону – соціопитування»; загальнонаціональні опитування; а також соціологічні опитування Інституту соціології, Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), соціологічної групи «Рейтинг» та центру Разумкова.

Цінними для роботи були дослідження науковців Інституту соціології НАН України «Українське суспільство в умовах війни. 2022»; Інституту

демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України у дослідженні «Якість життя населення України та перші наслідки війни»; Національного інституту стратегічних досліджень «Безробіття в Україні в період повномасштабної війни», аналітична записка «Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації» та аналітичний звіт «Вища освіта в Україні: зміни через війну».

Дослідження ґрунтується на застосуванні якісної методології з використанням методу – глибинних інтерв'ю з українським студентством для збору емпіричної інформації. Основна перевага цього методу полягає в тому, що інтерв'юер має безпосередній контакт з респондентом і інформацію можна уточнити та деталізувати. Аналіз глибинних інтерв'ю дозволяє не лише показати ширший спектр наявних мотивів, а й дає змогу коректно інтерпретувати отримані дані. Для даного дослідження було проведено 20 напівструктурованих глибинних інтерв'ю зі студентами, які мали досвід поєднання дистанційного навчання та вторинної зайнятості в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Публікації:

Бондар, В., & Капустіна, В. (2021). Проблема вторинної зайнятості студентської молоді. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*, [9/2], 33-53. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-9/2-33-53>

Капустіна, В. (2021). Дистанційне навчання та вторинна зайнятість студентів в умовах пандемії COVID-19. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/21951>

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ, ВТОРИННОЇ ЗАЙНЯТОСТІ ТА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

1.1. Теоретичні основи вивчення явища зайнятості та вторинної зайнятості

Дослідницький інтерес до питань вивчення та трактування поняття зайнятості пояснюється актуальністю суспільної проблеми. Теоретико-методологічною основою дослідження зайнятості були ідеї Т. Парсонса щодо теорії соціальних систем, типологія соціальної дії М. Вебера, ідеї П. Сорокіна щодо концепції трудової поведінки та теорія людського капіталу Г. Беккера та Т. Шульца. [Ворона, 2018].

Однією з ключових складових комплексного дослідження та вивчення сучасного стану ринку праці є концептуалізація категорії «зайнятість». Загалом, ця категорія є актуальною для прогнозування майбутнього розвитку ринку праці з точки зору стабільності та ефективності розвитку населення і трудового потенціалу [Кремень, 2010].

Українська дослідниця А. Калина вважає, що зайнятість населення – це категорія, яка описує розподіл населення на основі суспільного розподілу праці в різних сферах суспільно корисної діяльності. Простіше кажучи, це ступінь участі працездатного населення в народному господарстві [Свіщевський, 2018].

В той час як, дослідниця Е. Лібанова зазначає, що зайняті можуть бути тільки ті люди, які пропонують свою робочу силу на ринку праці і є трудоактивними – тобто особи старше певного віку, працездатні та які бажають реалізувати свою працездатність за винагороду. Таким чином,

поняття «зайняті» стосується всіх осіб, які впродовж певного періоду (тижня або дня) відносяться до таких двох категорій: наймані працівники та особи, які зайняті на власному підприємстві («самозайняті») [Свіщевський, 2018].

Теорія зайнятості пройшла довгий шлях еволюції. Від часу виникнення розвивалися різноманітні школи та напрями. Найвідомішими серед них були: неокласична школа (Д. Гілдер, А. Лаффеа, М. Фелдстайн, Р. Холл); кейнсіанський напрям (Дж. М. Кейнс); монетаристська школа (М. Фрідмен, Э. Фелпс і ін.); інституціонально-соціологічна школа (Т. Веблен, Дж. Данлоп, Дж. Гелбрейт, Л. Ульман); контрактна теорія зайнятості (М. Бейлі, Д. Гордон, К. Азаріадіс); концепція гнучкого ринку (Р. Буас, Г. Стендінг). Варто зазначити також, що інституційно-соціологічна теорія, контрактна теорія зайнятості, концепція гнучкого ринку значну увагу придляють соціальним, духовним і психологічним чинникам [Небава, 2003].

Представники кейнсіанського напрямку серед основних параметрів зайнятості визначають рівень зайнятості і безробіття, попит на працю, рівень реальної зарплати, акцентуючи увагу на тому, що ці параметри встановлюються не на ринку праці, а визначаються розміром ефективного попиту на ринку споживчих і інвестиційних товарів і послуг. Дж. Кейнс обґрунтував теорію зайнятості у праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей», зазначивши, що «кінцева мета нашого аналізу – встановити, чим визначається рівень зайнятості» та акцентувавши увагу на тому, що вирішення завдань, пов'язаних із зайнятістю населення, покладається на державний бюджет і фінансову політику загалом [Keynes, 1936)].

Загалом, для теоретиків монетаризму ринкова економіка була самоналаштованою системою, ціновий механізм якої сам визначає раціональний рівень зайнятості. На думку представників інституціонально-соціологічної школи, проблеми в сфері зайнятості можуть бути вирішені за

допомогою різного роду інституціональних реформ [Небава, 2003]. Американський соціолог Т. Веблен для вивчення зайнятості, ввів поняття «показне споживання». Даний тип поведінки індивіда називають по-різному, але у всіх випадках мається на увазі одне – нераціональне, надмірне споживання з метою підвищення свого статусу. Це явище називають «ефектом Веблена», який тривалий час досліджував цей споживчий феномен. Теорія демонстративного споживання полягає в тому, що споживач купує товар не для того, щоб використовувати за прямим призначенням, а здебільшого, щоб справити враження на оточуючих. А для того, щоб мати можливість купувати все, що заманеться, спочатку потрібно заробити кошти. Так як за рахунок наявності дорогоцінних речей люди звикли демонструвати та покращувати свій статус серед оточуючих, вони часто навіть не звертають увагу на доцільне використання речей та їх користь. Охарактеризувати престижне споживання можна словами Е. Фромма: «Поспішаючи мати ми забуваємо бути». Люди, зацікавлені у своєму статусі і на тому, що про них подумують оточуючі, забувають про те, чого вони хочуть насправді, що їм дійсно потрібно [Маркетингове агентство «MGN», 2017].

Концепція гнучкого ринку передбачала перехід до більш гнучких, функціонально індивідуалізованих і нестандартних форм зайнятості (часткова зайнятість, неповний робочий день або тиждень, короткострокові контракти, робота на дому) [Небава, 2003].

Представники неокласичної економічної школи Г. Беккер та Т. Шульц розглядали проблему трудової зайнятості разом з теорією людського капіталу, що являє собою певний багаж знань, навичок та мотивацій. Дослідник Г. Беккер зазначав, що основними формами інвестицій в людський капітал є освіта, накопичення виробничого досвіду, охорона здоров'я, географічна мобільність, пошук інформації [Беккер, 1964, як цит. у Сафіуллаєва, 2014, сс.

23–24]. Якщо досліджувати трудову діяльність в поєднанні з навчанням як інвестицію у людський капітал, можна зазначити, що, хоч студент витрачає час, сили та здоров'я, він отримує досвід роботи, нові знайомства та додаткову компетенцію, знання та навички, які є капіталізацією цінності людського капіталу [Капустіна, 2021].

Соціолог П. Сорокін досліджував соціокультурну концепцію трудової поведінки індивіда щодо зайнятості. Таке явище стає можливим при наявності значущої взаємодії двох і більше індивідів, в якому виділяються три компоненти. Перш за все, це суб'єкти взаємодії, друге – соціальна взаємодія ґрунтується на значеннях, цінностях і нормах, які визначають її спрямованість та характер, третє – це матеріальні артефакти та відкриті дії є засобами, які допомагають об'єктивувати та соціалізувати нематеріальні значення, цінності та норми. [Сорокін, 1992, як цит. у Сафіулліна, 2014, с. 21].

Загалом, поняття «зайнятості» має багато трактувань ще, але позиція українського дослідника В. Петюха, який розглядав зайнятість з економічних позицій суспільства «як діяльність працездатного населення з метою створення суспільного продукту (національного доходу)», є однією з найбільш прийнятних [Петюх, 1999, як цит. у Свіщевський, 2018]. Ця форма зайнятості має ключове значення з огляду на її корисність для суспільства, оскільки визначає як економічний потенціал суспільства, так і рівень, а також якість життя населення і добробут окремих громадян [Петюх, 1999, як цит. у Свіщевський, 2018]. У своїй концепції дослідник також враховує соціальну роль зайнятості, розглядаючи зайнятість з соціальних позицій, таких як навчання у загальноосвітніх школах [інших денних навчальних закладах], служба в армії, зайнятість у домашньому і підсобному господарстві, виховання дітей, догляд за хворими і людьми похилого віку, участь в роботі громадських організацій та волонтерська діяльність [Свіщевський, 2018].

Поняття зайнятості як соціально-економічної категорії є складовою структури суспільства і характеризується законами та цільовими установками. В Законі України «Про зайнятість населення» [Верховна Рада України, 2012] надано концептуалізацію поняття зайнятості, а саме, що «це не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу у грошовій або іншій формі» [Капустіна, 2021]. Згідно із положеннями Закону України [Верховна Рада України, 2012] до зайнятого населення належать особи, які «працюють за наймом на умовах трудового договору або на інших умовах, передбачених законодавством, особи, які забезпечують себе роботою самостійно, проходять військову чи альтернативну (невійськову) службу, на законних підставах працюють за кордоном та які мають доходи від такої зайнятості, а також особи, які навчаються за денною, заочною, дистанційною або індивідуальною формою здобуття освіти у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової і вищої освіти та поєднують навчання з роботою» [Верховна Рада України, 2012].

Узагальнюючи, можна зазначити, що кожен індивід має право на працю, а держава повинна створювати умови для реалізації цього права. Згідно зі статтею 43 Конституції України [Верховна Рада України, 1996], держава гарантує рівні можливості у виборі професії та виду трудової діяльності, забезпечує реалізацію програм професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Якщо розглядати зайнятість з позицій соціальної значимості, можна стверджувати, що зайнятість – це міра та спосіб задоволення людських потреб [Капустіна, 2021]. Тобто, зайнятість забезпечує підтримку соціального статусу, доступ до освіти та медичної допомоги, а також забезпечує збереження соціальної стабільності

та розвиток суспільства в цілому. Загалом, зайнятість важлива для стабільного та процвітаючого суспільства.

Регулювання зайнятості населення є однією з ключових проблем сучасного суспільства. Різноманітні тенденції швидких змін, які відбуваються в останні роки в сфері зайнятості, визначають вектор розвитку суспільства і сприяють появі нових або трансформації вже існуючих соціально-трудова практик населення. До таких практик можна віднести вторинну зайнятість, яка є невід'ємною частиною будь-якого ринку праці і є певною реакцією на ситуацію нестабільності в процесах, що відбуваються в економічних та соціально-політичних сферах країни. Вторинна зайнятість може мати різні форми прояву, від підробітку до фрилансу, і часто залежить від ступеня розвитку ринку праці та його регулювання. У таких умовах важливо забезпечити ефективне функціонування системи зайнятості, яка б уможливила не тільки задоволення потреб населення в праці, але й забезпечила гарантії щодо рівних можливостей та захисту прав працівників, що здійснюють різні види зайнятості [Капустіна, 2021].

Дослідження вторинної зайнятості студентів знаходиться на перетині двох галузей – соціології освіти та економічної соціології. Проблема поєднання навчання і роботи студентами денної форми в наш час стає особливо актуальною не лише з практичної сторони, але й тісно пов'язаною з багатьма класичними сюжетами соціології освіти [Капустіна, 2021]. Варто зазначити, що основоположником сучасної соціології освіти вважається Е. Дюркгейм. У своїй статті «Педагогіка і соціологія» він сформулював одну з центральних проблем: чи повинна освіта забезпечувати загальне виховання в душі даного суспільства, чи ж перш за все готувати людину до майбутньої конкретної професійної діяльності [Дюркгейм, 1995, як цит. у Дослідницький центр «Амалфея», 2004, с. 20].

Е. Дюркгейм, як представник соціологічного функціоналізму, вбачав основною метою освіти задоволення суспільних інтересів та підтримання громадської солідарності. Загалом можна стверджувати, що Е. Дюркгейм піднімав центральне питання всієї теоретичної соціології, а саме: чи є суспільство самостійною реальністю, що визначає поведінку індивіда, чи ж первинною соціальною одиницею є індивід, а суспільство репрезентується лише як «вектор рівносильних» індивідуальних зусиль [Дослідницький центр «Амалфея», 2004, с. 20]. Р. Коллінз запропонував відмінну від функціоналістської теорії позицію, що систему освіти слід розглядати як поле конкуренції між різними статусними групами за доступ до ринку праці. «Спеціальна освіта потрібна не стільки для того, щоб забезпечити стабільність суспільства і підготовку необхідної кількості фахівців, скільки для того, щоб гарантувати певній статусній групі монополізацію видів діяльності» [Коллінз, 1971, як цит. у Дослідницький центр «Амалфея», 2004, с. 20]. Різні підходи до визначення функцій освіти призводять до протилежних висновків щодо доцільності поєднання навчання та роботи студентами денної форми. Якщо вважати основною метою освіти «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей» [Верховна Рада України, 2017], поєднання навчання та роботи може відволікати студентів від отримання знань та є недоцільним. Проте, якщо основною метою вважати підготовку до подальшої професійної діяльності з метою індивідуальної адаптації на ринку праці, тоді працевлаштування та трудову діяльність можна, безсумнівно, назвати перевагою [Капустіна, 2021].

З погляду економічної соціології, освіта може виступати як інвестиція в «людський капітал» за теорією Г. Беккера. Представник «Чиказької школи»

визначав людський капітал як «сукупність вроджених та набутих знань, навичок та мотивацій, доцільне використання яких сприяє збільшенню доходу» [Хімченко і Лех, 2012]. Інвестування в освіту охоплює витрати та майбутні доходи у вигляді високооплачуваних посад, високого рівня заробітної плати та морального задоволення від роботи. Набуття виробничого та професійного досвіду також сприяє збільшенню людського капіталу. Досвідчений працівник краще оцінюється, ніж початківець-теоретик, саме тому підприємства та компанії шукають кандидатів з певним досвідом роботи на вільні вакансії, виплачуючи їм більшу винагороду [Капустіна, 2021].

Вторинну зайнятість розглядають, як багатопланову проблему з різних боків: економічного, юридичного, соціального. Вторинна зайнятість «має чітко виражені соціальні аспекти – вона сприяє формуванню і розвитку особистості. Завдяки вторинній зайнятості у людини розширюється свобода вибору не тільки місця, але і способу застосування своїх умінь, навичок і здібностей» [Онищук, 2018, с. 4].

На сьогоднішній день не існує єдиного підходу до інтерпретації поняття «вторинна зайнятість». У широкому сенсі вона розуміється як добровільна [постійна або тимчасова], оплачувана трудова діяльність, яка відбувається у вільний від основної роботи час [Дікусарова, 2013]. Також під вторинною зайнятістю розуміється додаткова робота, окрім основного заняття [Перова, 1999]. Так, для студентів денної форми навчання, вторинною зайнятістю вважається будь-яка робота, адже основною діяльністю є саме навчання. Вторинна зайнятість студентів розглядається як певний «феномен, що має складну структуру і неоднозначний вплив на професійну освіту студентів» [Цылев, 2012].

Важливим для суспільства і держави є питання забезпечення зайнятості молоді загалом і вторинної зайнятості студентів, зокрема. Варто акцентувати

увагу на тому, що прояви вторинної зайнятості можуть відрізнятися для різних груп. Дослідник В. Цилев ідентифікував три прояви вторинної зайнятості студентства: 1) вторинна зайнятість практично жодного відношення до професійного самовизначення не має (йдеться про тимчасовий підробіток студентів, які виконують малокваліфіковану роботу); 2) вторинна зайнятість допомагає студенту отримати досвід роботи у своїй майбутній професії і в деяких випадках навіть визначитися з місцем роботи після закінчення університету; 3) вторинна зайнятість допомагає студенту визначитися з професією, яка не збігається з одержуваною у ЗВО спеціальністю, і тим самим відкриває нові шляхи професійного розвитку [Цылев, 2012, як цит. у Капустіна, 2021].

Вторинна зайнятість може допомогти студентам більш об'єктивно оцінити свої можливості, отримати достовірну інформацію у сфері студентського ринку праці, однією з головних проблем можна виокремити найголовнішу: складність поєднати денну форму навчання та роботу.

Водночас науковці наголошують, що поєднання роботи з навчанням на денній формі створює низку суперечностей. Насамперед, надзвичайний дефіцит часу, який позначається або на якості навчання, або на роботі, або на особистому житті, або на сімейних взаємовідносинах, а у кінцевому результаті, на думку психологів, призводить до зниження інтенсивності інтелектуального та емоційного життя [Винославська, 2005, як цит. у Капустіна, 2021].

Практично не розглядається і не досліджується таке явище як вторинна зайнятість студентів у статусі «самозайнятих», тобто роботи, що виконується в межах власної справи, а не за наймом. Адже саме здатність і мотивація молоді до підприємницької діяльності є запорукою інноваційності економіки та самореалізації індивідів. Загалом, поняття «самозайнятість» можна

розглядати як «незалежну трудову діяльність, при якій особа самостійно займається виробництвом товарів чи наданням послуг без залучення найманої праці, без зовнішнього контролю та за власні кошти» [Ортікова, 2003, Самозайнятість: Соціологія і психологія, 2009, Шевчук, 2008]. Основними ознаками «самозайнятості» можна вважати самоініційованість, використання власних засобів та обладнання, витрати власного оборотного капіталу, персоналу та рекламних засобів. «Самозайнятість» покладає на особу відповідальність за наслідки діяльності та може бути важливим елементом розвитку підприємницького середовища. У вітчизняній практиці «самозайнятість» стала трактуватися як «альтернатива зайнятості працездатної особи з самостійним створенням робочого місця задля отримання доходів від власної діяльності з метою забезпечення себе необхідними благами і задоволення власних потреб» [Гук, 2013, с. 3].

Отже, вторинна зайнятість студентства може бути розглянута як один зі способів їх адаптації на ринку праці, що допомагає набути практичних навичок поведінки та професійного самовизначення. А також сприяє розвитку практичної компетентності, підвищенню ефективності навчання та розвитку важливих навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності студентів.

1.2. Мотиваційні чинники поєднання студентами навчання з роботою

Мотиваційна складова, яка включає потреби, мотиви та ціннісні орієнтації, відіграє значну роль у житті кожної людини. Слово «мотив» означає «спонукання до дії», а під мотивацією розуміється спрямованість активності особистості [Капустіна, 2021]. У своїй праці «Мотивація як підґрунтя дій особистості» дослідник О. Макаревич зазначав, що «людина готуючись до певних дій, вчинків, моделює свою поведінку, прагне передбачити особливості ситуації, в яких має діяти, та її зміни за певних умов. Розглядаючи поведінку конкретної людини, ми звертаємо увагу на стиль, манеру та особливості цієї поведінки. Звісно, можемо спостерігати лише зовнішні прояви внутрішнього процесу. Одне з головних місць у цьому прихованому від спостерігача процесі належить мотиваційній спрямованості особистості, мотиваційній диспозиції, що складають мотиви дій, актуалізуючись у певних ситуаціях» [Макаревич, 2006, як цит. у Кудінов, 2014, с. 4].

Людина завжди до чогось прагне, все життя їй потрібно досягати певні цілі. Американський психолог та дослідник А. Маслоу в 1943 р. у своїй роботі «Психологічний огляд» (англ. «Psychological Review») вперше запропонував класифікацію людських потреб на декількох рівнях (від більш простих до більш складних). Головна ідея теорії А. Маслоу пояснюється наступним чином: «прагнення до більш високих потреб, можливе лише тоді, коли будуть задоволені потреби нижчого порядку» [Капустіна, 2021]. Дослідниця М. Ворона в своїй роботі «Соціальний феномен студентської зайнятості в сучасному суспільстві» досить чітко зазначила: «орієнтація на вищі щаблі ієрархії потреб в сучасному суспільстві диктує необхідність інтегрування на

ринку праці за допомогою соціально схвалених засобів досягнення цілей – отримання освіти, що суперечить функціям інституту вторинної зайнятості» [Ворона, 2008, як цит. у Капустіна, 2021].

Феномен працюючого студента в сучасному суспільстві є досить поширеним явищем. Особливо це стосується студентів, які навчаються в Сполучених Штатах Америки, де робота є однією з найважливіших складових студентського життя в період навчання. Робота в студентському містечку (або на кампусі) – ідеальний варіант додаткового заробітку. Такий вид зайнятості передбачає, що все ж таки, в першу чергу, студенти навчаються і варто зберігати баланс між роботою та навчанням. Важливо зазначити, що кількість робочих годин суворо лімітовано з розрахунком, щоб робота не заважала навчанню. Адже, будь-яка робота – це практика та досвід, який студент набуває, а навчання – це теорія та знання. Трудова діяльність на кампусі відкриває широкі можливості – отримати навички в майбутній професії та без проблем влаштуватись на постійну роботу за фахом [Капустіна, 2021]. Час плинний, все змінюється і традиційна модель: «отримання диплому – це початок трудової діяльності» стрімко відходить, а на зміну йде тенденція щодо збільшення кількості студентства, що поєднують навчання з роботою. З одного боку, робота є важливим матеріальним та професійним підґрунтям, з іншого – може знижуватися якість отриманої вищої освіти. Для більшості роботодавців диплом вже не є пріоритетним критерієм при прийнятті на роботу, адже наразі стаж роботи, навички та досвід відіграють виступають важливішими факторами для подальшого працевлаштування студентства. Проте, це не є єдиним мотивом мати вторинну зайнятість. Загалом, мотивація поєднання навчання з роботою надає ключ до розуміння освітніх, кар'єрних та життєвих стратегій студентства.

В своїй бакалаврській роботі, я виділила три основні категорії мотивів, якими керуються студенти обираючи собі вторинну зайнятість. Перша категорія – матеріальне забезпечення. Кожна людина прагне жити у достатку та мати більше. Важливо зазначити, що вторинна зайнятість допомагає студентам не тільки забезпечувати себе матеріально, а й допомагати батькам. Необхідність оплачувати квартиру/гуртожиток (наприклад, студенти, які приїхали з інших міст на навчання), контракт за навчання, виокремлювати постійно певну суму коштів на їжу, одяг, певні розваги та захоплення – «лягає» на плечі батьків, тому студенти поєднуючи навчання та роботу, частково перебирають матеріальну відповідальність на себе, тим самим, допомагаючи батькам [Капустіна, 2021]. Соціолог Р. Мертон зазначав у своїх роботах про «Ефект Матфея», головна ідея якого полягає в тому, що «якщо в тебе є ресурси, то в тебе більше шансів їх примножити» [Merton, 1968]. Можна зазначити, що це певна форма винагороди і чим більше ти працюєш, тим більше ти отримуєш. Але, на жаль, це працює і в зворотньому напрямі.

Друга категорія мотивів, яку я виділяла – професійне зростання. Отримання теоретичних навичок у поєднанні з практичним досвідом дає можливість зробити перші кроки в кар'єрі. Робота за спеціальністю – гарний спосіб проявити себе як фахівця, можливість застосувати теоретичні знання, шанс продовжити співпрацю, після закінчення університету. Проте, на жаль, частіше студентам пропонують пройти неоплачувану практику за спеціальністю, аніж повноцінну вакансію. Також вторинна зайнятість може допомогти сформувати ділові зв'язки та контакти, а ще це можливість спробувати на собі різні ролі та обрати сферу, яка найбільше імпонує [Капустіна, 2021]. Третя категорія, яку я визначила – це особистісні мотиви. Студенти прагнуть самостійності, «подорослішати», нести відповідальність за свої дії та ні від кого не залежати [Капустіна, 2021].

Під час поєднання навчання та роботи студенти стикаються не лише з очевидними позитивними аспектами, а й з низкою проблем, таких як:

1) брак вільного часу, що призводить до відсутності можливості відпочити, провести час з друзями, а також розвивати себе в інших сферах.;

2) перевтома, яка є наслідком намагання встигнути все і виконати всі завдання вчасно, може призвести до погіршення здоров'я студента. Все взаємопов'язано та доволі логічно – через брак вільного часу людина не встигає відновити сили, виспатись, відпочити. Звідси щодня студент постає перед вибором: навчання чи робота?

3) неможливість достатньо різнобічно розвиватись, оскільки розклад дня включає в себе лише навчання та роботу, що ускладнює відвідування різноманітних заходів, лекцій та курсів. Розвиватись культурно також стає важче, так як після важкого дня бажання ще кудись йти майже не виникає.

Отже, у сучасному світі робота для студентів є важливою частиною їхнього життя. Вона дозволяє студентам отримувати практичний досвід та нові знання, що прискорює їхній професійний розвиток та полегшує процес подальшого працевлаштування. Робота також допомагає студентам ознайомитись з умовами роботи в різних організаціях та формує в них професійні якості, що робить їх привабливими для роботодавців. Крім того, значна частина студентів займається роботою з метою заробітку грошей, що дозволяє їм бути незалежними та самостійними. Однак, студенти також стикаються з низкою проблем, таких як брак вільного часу та перевтома, що може вплинути на їхнє здоров'я та можливість розвиватись різнобічно. Таким чином, робота для студента має як позитивні, так і негативні сторони, і важливо бути уважним та збалансованим при її виборі.

1.3. Теоретичні засади поняття дистанційного навчання

Освіта – одне з важливих та основних прав людини, про яке зазначається і в Загальній Декларації ООН про права людини, і в Конституції України та інших важливих законах та деклараціях. У статті 26 Загальної Декларації ООН про права людини («Universal Declaration of Human Rights») зазначено, що «кожна людина має право на освіту. Освіта має бути безкоштовною, щонайменше, стосовно початкової і загальної освіти. Початкова освіта має бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта має бути загальнодоступною, а вища освіта має бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного» [United Nations, 1948]. А також у статті визначено, що освіта повинна бути спрямована на розвиток людської особистості, на збільшення поваги до прав людини та основних свобод [United Nations, 1948]. У свою чергу, в статті 53 Конституції України та Законі України «Про освіту» стверджено, що кожен має загальний доступ до освіти, незважаючи на місце проживання, соціальне походження, стан здоров'я, мову спілкування та інші фактори [Верховна Рада України, 2017].

Рівень освіти – показник, який суттєво впливає на рівень життя людей, адже освічені люди простіше знаходять місце працевлаштування, часто мають кращі умови для роботи, більше досвіду та знань, а отже освіта прямо пропорційна доходу та зайнятості населення. За даними дослідження Європейської Комісії «Освіта та навчання: Моніторинг за 2017 рік», європейці, що закінчили лише дев'ять класів школи ймовірність жити у бідності та соціальній ізоляції у тричі більша, ніж у людей, що мають вищу освіту [European Commission, 2017].

З поняттям дистанційного навчання масово ми зіткнулися лише у 2020 р., проте ґрунтовні теоретичні дослідження цього явища розпочалися ще

з 1960-х рр.. Найбільш знаковими дослідниками були: Чарльз Ведемейер, якого називали піонером у вивченні дистанційної освіти [Гаррисон, 2000]; Отто Петерс, який запропонував нову структуру університетської освіти, яка включала три основні форми академічної освіти – самонавчання, дистанційне навчання та соціальне спілкування [Peters, 2000, як цит. у Гаррисон, 2000]; Бор'є Холмберг, автор концепції «керуючої дидактичної бесіди» [Холмберг, 1989, як цит. у Гаррисон, 2000]; Майкл Мур, який стверджував, що «те, що ми, зазвичай, називаємо дистанційною освітою є різноманіттям усіх освітніх програм, різноманіттям, яке характеризується більшою структурою і більш низьким діалогом» [Мур, 1990, як цит. у Гаррисон, 2000]. Ренді Гаррісон на рубежі XXI століття зазначав, що завдання теоретиків дистанційної освіти полягає в тому, щоб забезпечити розуміння можливостей і обмежень, які сприяють викладанню і навчанню на відстані за допомогою різноманітних методів і технологій [Гаррисон, 2000].

Перші спроби навчання у дистанційній формі відбувалися у подібному до заочної освіти форматі. Берлінський інститут вивчення іноземних мов в 1856 р. був одним із перших університетів, що запровадили «навчання за листуванням», пізніше заклади вищої освіти з дистанційним форматом навчання відкрилися в США, Канаді, Австралії та в деяких країнах Європи [Ярошенко, 2019]. У 1892 р. було вперше вжито поняття «distant education» (дистанційне навчання) в Університеті штату Вісконсин (США), проте це все ж ще було заочне (віддалене) навчання через листування [Ярошенко, 2019]. У 1969 р. у Лондоні було засновано Британський відкритий університет, головною ідеєю якого було надання можливості кожному здобути освіту, хто хоче навчатися у зручному для нього місці та в зручний час [Ярошенко, 2019].

Головною перевагою дистанційного навчання можна зазначити його доступність. У 2019 р. у доступі будь-якого користувача інтернету існувало

вже понад 10 тис. масових онлайн-курсів безкоштовних та платних, за підтримки більше ніж 800 провідних університетів світу [Ярошенко, 2019]. Також стали популярними освітні платформи, як Coursera, Khan Academy, Udacity, Stanford Open Edx, Codecademy, EdEra, EdX, Future Learn, Iversity та інші [Ярошенко, 2019]. Український проєкт масових відкритих, а головне безкоштовних онлайн-курсів Prometheus теж зазнав підвищення зацікавленості, популярності та залученості до онлайн-навчання.

Значного впливу та змін зазнала освітня структура в Україні в умовах пандемії COVID-19. Навесні 2020 р. на всій території України була впроваджена нова форма навчання в закладах освіти, а саме дистанційне навчання. Адже, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів (КМУ) № 211 від 12 березня 2020 року, в Україні був введений карантин, і всім здобувачам освіти заборонили відвідувати заклади освіти абсолютно всіх рівнів [Верховна Рада України, 2020].

Спочатку нові правила життя було встановлено на три тижні, проте пом'якшення карантинних обмежень відбулось пізніше, ніж кінець навчального року і школярам та студентам доводилось закінчувати навчання дистанційно. З липня 2020 р. було впроваджено «адаптивний карантин», рішення про здійснення нового навчального року та форми навчання приймала місцева влада відповідно до епідеміологічних зон. У зеленій зоні – діти відвідували школи та садки з дотриманням правил карантинних обмежень та загальних санітарних рекомендацій. В той час, в червоній зоні – дітям спочатку продовжили літні канікули, а потім перевели на дистанційну форму навчання. У більшості закладів вищої освіти дистанційна форма навчання здійснюється з березня 2020 р. та студенти не виходили жодного разу на навчання в аудиторії, новітні аудиторні кімнати тепер в Zoom та в Microsoft Teams.

У 2020 р. було проведене комплексне соціологічне дослідження «Як живе молодь України у час COVID–19?», яке було підготовлено ЛЬВІВ.КОМандою: Соціоінформ, Інститут міста та МолоДвіжЦентр. Львів за фінансової підтримки Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства закордонних справ Данії [ЛЬВІВ.КОМанда, 2020]. За результатами досліджень, 64-65% молоді зазначили, що освіта зазнала негативного впливу, це стало ключовим висновком молоді щодо впливу пандемії COVID–19 на сферу формальної освіти [ЛЬВІВ.КОМанда, 2020].

Через відсутність досвіду викладання в онлайн-режимі та навичок у програмних забезпеченнях – вчителі, школярі, викладачі, студенти зіштовхнулись з деякими проблемами освітнього процесу. За результатами дослідження «Як живе молодь України у час COVID-19?», 69% респондентів середньої освіти, та 57% респондентів, хто навчається у ЗВО зазначили, що з початку впровадження дистанційного навчання засвоєння матеріалу суттєво погіршилося [ЛЬВІВ.КОМанда, 2020]. На початку карантину від неочікуваності зміни формату освітнього процесу, більшість навчальних закладів були дезорієнтовані і саме тому певний час частина вчителів та викладачів перестали викладати навчальний матеріал. Адже, вони пристосовувались до нових системних змін та планували навчання в дистанційній формі. Проте навчання не зупинялось в цілому, наприклад, студентам надсилались теми для опрацювання та література, а після ознайомлення з матеріалом від них очікувались есе та рецензії. Згодом, навчання почало відбуватись у звичному форматі «лекції плюс семінари», а не тільки письмові роботи, однак у дистанційному режимі за допомогою програмного забезпечення.

Дистанційне навчання має низку переваг. По-перше, студенти мають більше часу та кращі умови для поєднання навчання та вторинної зайнятості.

За рахунок економії часу на дорогу до навчального закладу, для професійної діяльності можна відводити більше часу та зосередитись на пріоритетних напрямках для себе. По-друге, освіта стала більш інклюзивною. По-третє, завдяки дистанційному навчанню, студенти виховують в собі самодисципліну, самоорганізованість, вчать керувати своїм часом, отримують навички тайм-менеджменту та мотивації. Позитивним аспектом був також розвиток дисципліни та самоорганізації, що давав можливість отримати освіту у зручний час, незалежно від місця проживання, стану здоров'я чи соціального статусу.

Отже, вторинна зайнятість є багатоплановою проблемою, важливим елементом для дослідження та феноменом, який має складну структуру і впливає на професійну освіту студентів. З поширенням COVID-19 відбулася зміна в освітньому процесі, а саме перехід на дистанційну форму навчання, який супроводжувався низкою проблем – відсутність попереднього досвіду, надмірне навантаження та самостійне вивчення матеріалу, відсутність мотивації до навчання. Проте, дистанційне навчання також має ще низку переваг – можливість поєднувати навчання з роботою, самоорганізованість, самонавчання та налагодження власного тайм-менеджменту.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

У результаті дослідження теоретичних основ дослідження зайнятості, вторинної зайнятості та дистанційного навчання, на основі аналізу вивчення явища зайнятості, мотиваційних чинників поєднання студентами навчання з роботою, зроблено наступні висновки:

По-перше, «зайнятість» доцільно розглядати з позицій соціальної значимості, і визначати її як міру та спосіб задоволення людських потреб; по-друге, важливим для суспільства і держави є питання забезпечення зайнятості молоді загалом і вторинної зайнятості студентів, зокрема; по-третє, вторинна зайнятість студентства є одним зі способів їх адаптації на ринку праці та сприяє засвоєнню практичних навичок поведінки і професійного самовизначення в межах практико-орієнтованого підходу в навчанні; по-четверте, вторинна зайнятість студентів має складну структуру і впливає на їхню професійну освіту.

На підставі теоретичних праць та соціологічних досліджень доведено, що мотивація поєднання навчання з роботою сприяє освітнім, кар'єрним та життєвим стратегіям студентства, з одного боку, а з іншого має низку негативних явищ, зокрема таких, як брак вільного часу, перевтома та неможливість достатньо різнобічно розвиватись. Виокремлено три основні категорії мотивів: матеріальне забезпечення, професійне зростання, особистісні мотиви. Частково ці проблеми вирішує дистанційна форма навчання, яка сприяє розвитку самодисципліни, самоорганізованості та здатності до самоосвіти, мобільності, можливості навчатися у будь-який час, у будь-якому місці, поєднувати навчання і роботу. Для дистанційної освіти ж потрібна сильна мотивація, а також вона може стати перешкодою для розвитку комунікабельності, впевненості, навичок роботи у команді.

РОЗДІЛ 2

ПОВНОМАСШТАБНЕ ВТОРГНЕННЯ РФ В УКРАЇНУ ЯК ГОЛОВНИЙ ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗМІН

2.1. Повномасштабне вторгнення рф в Україну: нове життя, нові умови та правила

24 лютого о 03:40 росія розпочала повномасштабне вторгнення на всю територію України. В цей день президент російської федерації оголосив про початок «спецоперації» з метою «демілітаризації і денацифікації України». Російсько-український конфлікт триває вже століттями, російське керівництво щоразу намагається віднайти суттєві пояснення для здійснення кривавих, жорстоких та бойових дій. Головною метою рф залишалася руйнація України як незалежної держави, знищення військової та цивільної інфраструктури, а також незаконне розчленування її території шляхом анексії окремих районів та створення «псевдодержавних маріонеткових утворень» [Толстов, 2022].

Повномасштабна війна внесла докорінні зміни у життя всіх українців і ознаменувала початок першої великої війни в умовах багатопольярної міжнародної системи. Все життя українці відстоюють свою державу, свою територію, мову, культуру та свободу. Україна не планувала здаватись, з перших днів війни це було помітно, навпаки всі об'єдналися проти спільного жорсткого ворога та хотіли дати його відсіч. Тому головною метою України у війні можна означити нейтралізацію зовнішніх загроз існуванню держави та нації, відновлення повного державного суверенітету та територіальної цілісності у міжнародно визнаних кордонах 1991 року [Толстов, 2022].

Як початок вторгнення рф в Україну в 2014 році, так і повномасштабне вторгнення в 2022 році суттєво вплинуло на соціально-економічний розвиток

країни загалом та життя кожного українця зокрема. Аналізуючи нові умови життя під час повномасштабного вторгнення, варто розглянути основні тенденції розвитку та втрати країни за останні роки, понесені внаслідок бомбардувань та ракетних ударів, воєнних дій на території країни та наслідків окупації частини території.

Найстрашніші втрати України – загиблі люди. За інформацією, наданою офісом Верховного комісара ООН з прав людини (Office of the High Commissioner for Human Rights, 2023), за рік повномасштабної війни в Україні загинуло більше 8 тисяч цивільних, з яких 487 – діти. Разом з тим, дані «секретної розвідки» США (які офіційно не підтверджені керівництвом нашої країни) свідчать про втрати понад 17 тисяч та поранених більше 100 тисяч [Журавльова, 2023]. Близько 8 млн осіб виїхали за кордон [Михайлов, 2023].

Важливим економічним показником, який демонструє зміни економічного становища країни є темпи зростання валового внутрішнього продукту (табл. 2.1). Статистика, представлена Державною службою статистики України, показує падіння реального ВВП на 12%. Варто зазначити, за міжнародними інституціями, очікується падіння ВВП України на третину [Жирій, 2022].

Таблиця 2.1

**Валовий внутрішній продукт України
в період з 2012 по 2022 роки, млн. грн.**

Період	Номінальний ВВП	Реальний ВВП	Різниця	
	<i>[в фактичних цінах]</i>	<i>[в цінах попереднього року]</i>	<i>[реальний – номінальний]</i>	
2012	1408889	1304064	-104825	-7.4%
2013	1454931	1410609	-44322	-3.0%
2014	1566728	1365123	-201605	-12.9%
2015	1979458	1430290	-549168	-27.7%

2016	2383182	2034430	-348752	-14.6%
2017	2982920	2445587	-537333	-18.0%
2018	3558706	3083409	-475297	-13.4%
2019	3974564	3675728	-298836	-7.5%
2020	4194102	3818456	-375646	-9.0%
2021	5459574	4363582	-1095992	-20.1%
2022	5191028	3865780	-1325248	-25.5%

Джерело: Мінфін (2023). Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні 2023. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>

Важливо розуміти рівень падіння платоспроможності, так станом на березень 2023 року інфляція на споживчому ринку (порівняно з лютим) становила 1,5%, а з початку року – 3,0% [Державна служба статистики України, 2023].

За рік війни суттєво збільшився обсяг загального боргу України – на більш, ніж 52%, з 2 671 827,6 млн грн., до 4 071 683,1. Станом на 31.03.2023 цей показник становить 4 384 986,6 млн грн. [Мінфін, 2023].

Сотні тисяч людей втратили роботу через повномасштабну війну рф проти України: багато підприємств закрилося, багато людей покинули свої домівки, населені пункти, або переїхали за межі країни і зараз гостро потребують роботи, оскільки державна допомога переселенцям не може задовольнити всі потреби. Як зазначають аналітики центру Разумкова: «війна підвищила ризики та невизначеності, створивши бар'єри для вільного руху факторів виробництва, у т.ч. робочої сили, призвівши до руйнування ринку праці та їх ефективного функціонування. Проблеми в економіці у поєднанні зі значними внутрішніми переміщеннями та потоками біженців, призводять до масштабних втрат у сфері зайнятості та доходів» [Пищуліна & Маркевич, 2022]. Серед головних негативних соціальних наслідків війни експерти називають: зростання рівня безробіття, соціальне відчуження, гендерна нерівність, дискримінація на робочому місці, у т.ч. у відношенні до молоді,

поширення бідності [Пищуліна & Маркевич, 2022]. Крім того, зменшилася кількість вакансій та зросла кількість безробітних, середня заробітна плата з початку повномасштабного вторгнення рф в Україні знизилася на 10 %.

У вересні 2022 р. компанія Work.ua провела дослідження, у якому взяли участь 600 роботодавців та 20 000 найманих працівників найпоширеніших посад і галузей: банківська справа, торгівля, фінанси, фармацевтика, медицина, туризм, готельно-ресторанний бізнес, сільське господарство [Work.ua, 2022]. Це було перше в Україні масштабне дослідження зарплат у воєнний період. Згідно з результатами дослідження зарплат, війна в Україні вплинула на доходи 75% українців. Позитивна динаміка зарплат спостерігалася лише у 3% опитуваних [Work.ua, 2022]. Проте роботодавці продемонстрували відповідальність по відношенню до співробітників, забезпечивши офіційне працевлаштування [71%], оплачувані лікарняні [51%] та тривалі відпустки [61%] [Work.ua, 2022]. За рік повномасштабної війни медіана заробітних плат тримається на рівні 15 000 гривень, але вона суттєво відрізняється залежно від професійних навичок, знання іноземних мов, посади тощо.

У червні 2022 р. відповідно до звіту Міжнародної організації праці [МОП], після початку агресії рф в Україні було втрачено близько 4,8 мільйона робочих місць. За оцінками дослідників, якщо бойові дії значно посиляться, кількість безробітних може зрости навіть до 7 мільйонів [Інформаційне агентство УНІАН, 2022]. Відповідно до програми релокації наприкінці травня 2022 р. 601 підприємство завершило переїзд з областей, де тривали обстріли. З них 390 вже відновили роботу на нових майданчиках у західних регіонах України, ще 87 підприємств знаходилися на різних стадіях транспортування [Інформаційне агентство УНІАН, 2022]. За оцінкою Київської школи економіки, станом на січень 2023 р., прямих збитків зазнали щонайменше

109 великих і середніх підприємств різних форм власності, а загальна сума збитків оцінюється в 13 млрд дол [Центр розвитку інновацій, 2022]. 19 (17 %) приватних та державних підприємств з-поміж великих та середніх зруйновано повністю, ще 90 (83 %) пошкоджено частково [Центр розвитку інновацій, 2022]. Унаслідок таких руйнацій, посилилися ризики для трудової діяльності, добробуту працездатного населення та членів їхніх родин.

Впродовж 2022 р. в Україні майже мільйон громадян користувались послугами Державної служби зайнятості, з них – понад 860 тисяч людей мали статус безробітного. Порівняно з попередніми роками, кількість безробітних в Україні наразі зменшилась на 38% [Авдеєнко, 2023]. Станом на 1 січня 2023 р. статус зареєстрованого безробітного мали 186,5 тис. осіб за наявності 21,2 тис. одиниць вакансій. Відповідно, на одне вакантне місце претендувало майже дев'ять офіційно зареєстрованих шукачів роботи [Національний інститут стратегічних досліджень, 2023] (рис. 1).

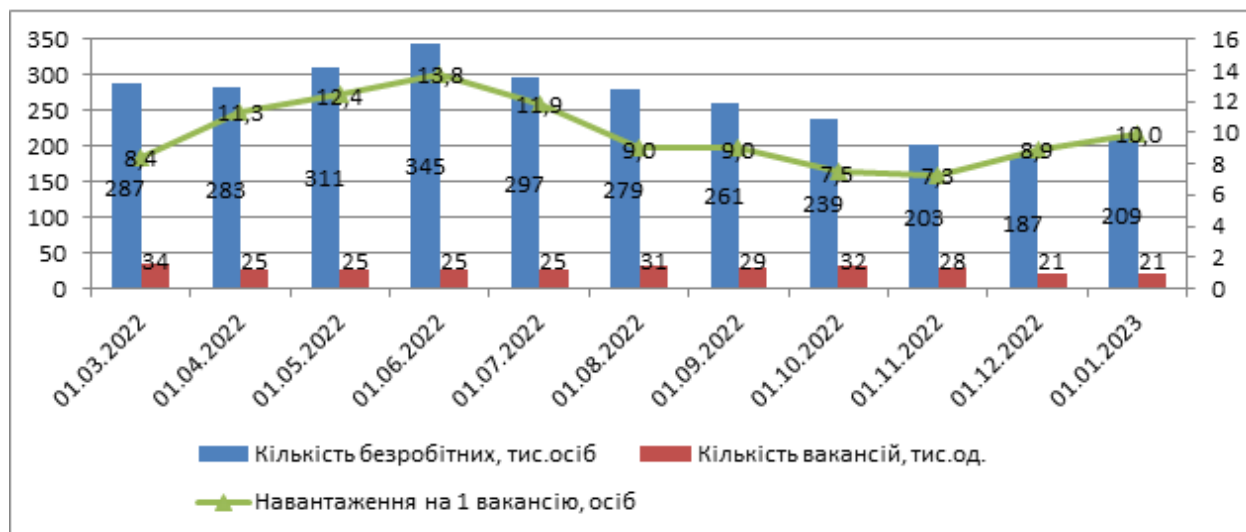

Рис. 2.1. Кількість зареєстрованих безробітних, кількість, вакансій та кількість претендентів на одну вакансію в Україні в період повномасштабної війни

Джерело: Національний інститут стратегічних досліджень (2023). Безробіття в Україні в період повномасштабної війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentarij-ekspertiv/bezrobittya-v-ukrayini-v-period-povnomasshtabnoyi-viyny>

Відзначалося також, що кількість офіційно зареєстрованих безробітних зменшилася внаслідок зняття з обліку тих, які мігрували за кордон та були мобілізовані до лав ЗСУ. Наведена статистика також не враховує осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях. Окрім того, не всі безробітні зареєстровані у державній службі зайнятості. За оцінками Міністерства економіки, на початку 2023 р. чисельність безробітних становила 2,6 млн осіб, а за оцінками НБУ – близько 4,2–4,8 млн осіб [Національний інститут стратегічних досліджень, 2023]. Експерти також відзначають, що особливістю безробіття в Україні є також незадекларована зайнятість. Під час війни облік українців, які працюють неофіційно, не здійснюється. За даними Державної служби статистики, до 24 лютого 2022 р. кількість неформально зайнятого населення становила 3 млн осіб, з яких 1,7 млн – незареєстровані підприємці [Національний інститут стратегічних досліджень, 2023]. Статистика молодіжного сегменту ринку праці також є невтішною. Адже серед офіційно зареєстрованих безробітних 23 % – особи віком до 35 років [Національний інститут стратегічних досліджень, 2023].

Разом з тим, статистика говорить, що 84% з тих, хто виїхав за кордон, це люди працездатного віку і лише 28% зараз продовжують працювати дистанційно або знайшли роботу за кордоном [Шавранська, 2022] (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Профіль вимушено переміщених осіб

Джерело: Шавранська, С. (2022). Куди поїхали та ким працюють українці. Складено портрет трудового мігранта. *Твоє місто*. URL: https://tvoemisto.tv/exclusive/chy_mozhut_ukraintsi_staty_trudovymy_migrantamy_ta_shcho_m_ozhe_zrobyty_kraina_shchob_povernuty_lyudey_zza_kordonu_138193.html

Внаслідок нового етапу війни, яку росія розпочала проти України 24 лютого 2022 р., українська система вищої освіти, як і інші сфери життя країни, зазнала серйозних втрат і руйнувань. За два роки до початку повномасштабного вторгнення рф в Україну, освітній сектор нашої країни функціонував в умовах пандемії та обмежень, пов'язаних із швидким поширенням хвороби COVID-19.

Після початку повномасштабної агресії рф, становище української вищої освіти ускладнилося. Навчальний процес було призупинено, деякі з будівель українських навчальних закладів взагалі зруйновані, а учасники навчального процесу опинилися в різних умовах, часто за межами України чи у віддалених від зони бойових дій районах, а дехто все ж продовжують залишатися на тимчасово окупованих територіях. Усе це змушує навчальний процес адаптуватися до нових умов.

Згідно з результатами всеукраїнського соціологічного дослідження «Підлітки та їхнє життя під час війни: настрої, цінності, майбутнє» Благодійного фонду «Клуб Добродіїв» під час війни у молоді додалося впевненості – у собі та країні. Варто зазначити, що дослідження було проведене за підтримки гуманітарної організації Plan International. Компанія Kantar опитала підлітків віком 13–19 років з усієї України [Клуб Добродіїв & Plan International, 2023]. Попри те, що війна є найбільшим центром переживань підлітків, а 87% не розуміють, як планувати на довгий період – 93% молоді вірять у власні сили й переконані, що докладають зусиль для самореалізації. Цікаво, що навіть у часи повної нестабільності майже 70% знають, ким хочуть стати у майбутньому, а майже чверть (23%) нарешті знайшли те, чим хочуть займатися саме під час повномасштабної війни [Клуб Добродіїв & Plan International, 2023]. Очільниця Благодійного фонду «Клуб Добродіїв» зазначала: «Ми бачимо, що у молоді відбувається переоцінка цінностей, переоцінка життя. Вони стали сміливішими. Вони швидше визначаються, ким хочуть бути та чим хочуть займатися. Вони більш вільно заявляють про певні фактори, які знаходяться поза їхнім контролем. І ми маємо констатувати, що війна змінила молодь. І в тому числі змінила те, як вони будуть проявляти себе в майбутньому. Наразі це, звісно, дуже надихаючий результат – молодь знаходиться на патріотичному, переможному вайбі» [Українська правда, 2023].

Повномасштабна війна рф проти України, крім смертей та людських страждань, руйнування житла та інфраструктури, знищення культурних та освітніх закладів, пам'ятників культури та культових споруд завдала величезного удару по економіці країни та залишила мільйони людей без роботи. Рівень безробіття станом на серпень 2022 р. досяг 35%. Зауважимо, що

ці дані були оціночними, які ґрунтувалися на різних опитуваннях і не повністю відтворювали реальну картину.

В органах державної влади був відсутній досвід дій в умовах воєнного стану. А необхідно було вирішувати велику кількість проблем не характерних для мирного часу. Щоб зрозуміти складність усієї ситуації зазначимо, що через 100 днів російської агресії в країні не працювало 35% економіки, прогнозувалося, що падіння ВВП у 2022 р. складе 30–50%, а в держбюджеті щомісяця утворювалася «діра» у \$5 млрд [Бердинських, 2022].

Повномасштабна російська війна проти України торкнулася практично кожної української родини. Найчастіше (52%) згадувалося відключення електроенергії як безпосередній наслідок війни, що вплинув на життя громадян. Серед інших гуманітарних наслідків війни близько 17% респондентів зазначили, що їхні родичі були вимушені виїхати в інший регіон чи населений пункт і що їм довелося розлучитися з рідними. Закономірно частіше про цю проблему згадували на Півдні (25%) та Сході (27%) України. Близько 21% українців вказали, що значно знизився матеріальний стан їхніх родин. Майже чверть (24%) українців сказали, що хтось із їхніх родичів був мобілізований до підрозділів Сил оборони України, також 18% респондентів відзначили, що хтось із їхніх рідних добровільно приєднався до лав ЗСУ чи інших підрозділів [Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, 2022].

24 лютого 2022 р. в Україні було запроваджено «воєнний стан», згідно з Указом Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Введення воєнного стану безпосередньо вплинуло на організацію трудових відносин в умовах війни, що зумовило необхідність перегляду Верховною Радою України законодавства. Почала формуватися нормативно-правова база функціонування держави в умовах війни. Згідно з Законом

України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» визначав особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, у період дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [Верховна Рада України, 2022].

У квітні 2022 р. Верховна Рада України ухвалила закон, який спрощував процедуру отримання статусу безробітного та призначення допомоги по безробіттю під час війни. Громадяни могли отримати статус безробітного за спрощеною процедурою, тобто без обов'язкової наявності усіх документів чи якщо офіційно не розірвані трудові відносини з попереднім роботодавцем. Важливою є і можливість подати заяву про отримання статусу безробітного через застосунок «Дія».

Новацією стала програма компенсації витрат на оплату праці внутрішньо переміщеним особам (ВПО), яка передбачала надання роботодавцям 6,5 тис. грн за кожного працевлаштованого вимушеного переселенця. Учасники програми отримували таку допомогу впродовж 2 місяців.

1 липня 2022 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оптимізації трудових відносин» № 2352-IX, який набув чинності 19 липня 2022 р. та суттєво реформував ключові питання у сфері трудових правовідносин та вніс зміни до Кодексу законів про працю, Закону України «Про відпустки», Закону України «Про оплату праці», Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [Верховна Рада України, 2022]. На рівні Закону закріплюється поняття сумісництва та основний принцип оплачуваності роботи за сумісництвом.

Сумісництвом є виконання працівником, крім основної, іншої оплачуваної роботи на умовах трудового договору у вільний від основної роботи час на тому самому або іншому підприємстві, в установі, організації або у роботодавця – фізичної особи.

Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» № 2352-IX від 01.07.2022 – фактично урівнював дистанційну та надомну працю із звичайною працею. Раніше при укладанні трудового договору про дистанційну роботу роботодавець був зобов'язаний лише ознайомити працівника з правилами внутрішнього трудового розпорядку та колективним договором. Відповідно до внесених змін тепер договір про дистанційну роботу фактично не відрізняється від звичайного трудового договору та повинен регламентувати також права та обов'язки сторін, умови праці, встановлення режиму роботи, тривалість робочого часу і відпочинку, професійне навчання працівників, тривалість щорічної відпустки, умови та розмір оплати праці.

Одним із важливих кроків держави було ухвалення Верховною Радою Україною закону про нестандартні форми зайнятості (фріланс), згідно з яким працівник зможе поєднувати легально роботу на кількох роботах і матиме базові соціальні гарантії. Метою законопроекту є урегулювання питання нестандартних форм зайнятості для осіб, які виконують роботу на непостійній основі, забезпечення гнучкості у виборі організації трудових відносин, посилення мобільності працівника при реалізації права на працю. Законопроектом пропонується закріпити у Кодексі законів про працю України нову форму трудового договору – «Трудовий договір з нефіксованим робочим часом», як особливий вид трудового договору, умовами якого заздалегідь не встановлено конкретний час виконання роботи, а обов'язок працівника виконувати таку роботу, яка виникає виключно у разі надання власником або

уповноваженим ним органом передбаченої цим трудовим договором роботи без гарантування того, що така робота буде надаватися постійно [Верховна Рада України, 2021]. Проектом передбачено, що роботодавець самостійно визначає необхідність та час залучення працівника до роботи, обсяг роботи та в передбачений трудовим договором строк погоджує з працівником режим роботи та тривалість робочого часу, необхідного для виконання відповідної роботи.

Нестандартна зайнятість і зайнятість, якій притаманна гнучкість, попри негативні наслідки для працівників, могла забезпечувати більші доходи, більш високу ймовірність збереження роботи, більш високу мобільність. Це стало критично важливим від початку повномасштабної агресії РФ у лютому 2022 р. [Соколовський, 2022].

У Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці», ухваленому 21 вересня 2022 р., молодь, яка закінчила або припинила навчання у закладах загальної середньої, професійної [професійно-технічної], фахової передвищої та вищої освіти, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби і яка потребує сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце у разі реєстрації в установленому порядку відповідних осіб як безробітних [Верховна Рада України, 2022].

Важливим чинником змін трудових відносин покликана була стати інформаційна кампанія «Виходь на світло!», яку розпочала 1 липня Державна служба з питань праці України. Це черговий крок до формування у суспільства розуміння важливості оформлення трудових відносин. Кампанія спрямовувалася на працівників і роботодавців, які продовжували працювати,

але при цьому уникали належного оформлення трудових відносин та сплати податків. Кампанія реалізовувалася за підтримки проєкту ЄС-МОП «На шляху до безпечної, здорової та задекларованої праці» [Головне управління ДПС у Дніпропетровській області, 2022].

Таким чином, організація трудових відносин в умовах воєнного стану було суттєво змінено, зміни в українському законодавстві були логічними і обґрунтованими, оскільки відображали реалії трансформації системи зайнятості та ринку праці, а також відкривали нові можливості.

2.2. Вплив війни на молодь в Україні

Молодь – це майбутнє нашої країни. Їхня позиція, погляди, бачення майбутнього, їхні запити до українського суспільства є надзвичайно актуальними та важливими. Молодь здобуває освіту, освоює нові спеціальності, які будуть конкурентоздатними на ринку праці, прагне знайти своє місце. Сучасне покоління молоді народилося у незалежній країні і виросло у суспільстві з мінімумом обмежень і заборон, водночас це покоління має гарну гнучкість і енергію, щоб адаптуватися до сучасних обставин.

Повномасштабна війна зруйнувала усі мрії та плани молоді. Соціологи констатують, що війна змінила українську молодь набагато сильніше, ніж COVID–19, який сколихнув світ. За результатами всеукраїнського соціологічного опитування «Підлітки та їхнє життя під час війни: настрої, цінності, майбутнє», найбільших змін у житті 87% молоді зазнали саме під час повномасштабної війни, тоді як під час пандемії коронавірусу – 13% [Клуб Добродіїв & Plan International, 2023]. Вболіваючи за долю країни з початку війни юнаки й дівчата йшли до війська, долучалися до лав територіальної оборони та займалися волонтерством. Варто зазначити, що після 24 лютого

2022 р. 6% української молоді вирішили обрати військову спеціальність [Мірошнікова, 2023]. Під час війни 43% опитаної молоді долучалися до волонтерства: збирали кошти на Збройні Сили України, плели маскувальні сітки, пакували допомогу та готували чи роздавали їжу, патрулювали вулиці [Мірошнікова, 2023].

Надзвичайно важким був перший місяць війни. Можна спробувати відтворити його очима молоді через усвідомлення і розуміння війни: «місяць потому війна – все ще війна, але надії, що все завершиться швидко, вже немає. Готуємось до затяжної та позиційної війни»; «війна у нас триває вже восьмий рік, просто останній місяць вона поширилася на всю територію нашої країни. Ми не здамося, не капітулюємо. Україна – це останній форпост Європи перед неадекватним Путіним. Пам'ятайте про нас, виходьте на протести, донесіть європейським лідерам, що конче потрібно закрити небо над Україною...» (*Маргарита, 25 років, родом з Харкова, перебувала у лавах Тероборони Києва*); через волонтерську діяльність: «в нас тут в університеті, здається, всі волонтерять...»; через віру у Перемогу: «я вірю, що все це закінчиться якоюсь перемогою, за якою будуть позитивні наслідки – в першу чергу, щодо громадянської позиції українців... Найбільше боюсь, напевно, що саме такої перемоги не буде. Але ні, все надто змінилося, не тільки в Україні, в світі, повернення до стану «як було» неможливе. Скільки б це не тривало: три-чотири місяці, а може й довше» (*Софія, 17 років, родом з Києва, нині студентка 1 курсу програми "Психологія" Українського католицького університету у Львові*); через бажання захищати Батьківщину: «коли 24 лютого почалися бомбардування України, я зрозумів, що потрібно щось робити та якимось чином захищати країну. Я звернувся до знайомих, які були учасниками підрозділу територіальної оборони, щоб долучитись до їхніх лав. Так вийшло, що я потрапив до добровольчого батальйону. Мені дали зброю,

шолом, захисний бронезилет»; через жахливі наслідки війни: «Війна – це завжди погано, це завжди зло, смерть, сльози і страх. Я думаю, що у війні немає жодного сенсу. Будь-яка війна закінчується перемовинами і укладенням мирного договору. А в цей час гинуть люди, гинуть діти і цього вже не повернути» (*Денис, 27 років, доброволець, поранений учасник бойових дій в районі Гостомеля*); через визнання сили і стійкості України: «Весь світ побачив, що Україна – це не та країна, яка може просто впасти. У нас дуже чудові слова є в гімні: «Душу й тіло ми положим за нашу свободу... Це дуже сильні слова, які розуміє кожен українець. Ці слова відповідають дійсності – ми готові віддати своє життя, аби наші діти жили у вільній незалежній державі, щоб тут не було жодного «руського міра».... Я думаю, що ця війна не триватиме довго: в них боєприпаси та паливо закінчуються і сили в них теж не нескінченні» [*Руслан, 25 років, військовий, учасник боїв під Києвом*] [Гончаров, Бурдига, Шепелева, 2022].

Однак, жорстокість з якою знищувалися міста і села України не мала меж. За перший тиждень повномасштабної війни було знищено дві школи в Чернігові, а загалом 9 закладів освіти та 122 дитячих садочки. Попри це, дистанційне навчання уже на початку квітня було відновлено в усіх 5 вишах та 12 (з 13) закладах професійної освіти [Час Чернігівський, 2023]. Освітній процес на Чернігівщині тривав у дистанційній формі в усіх громадах області, крім двох у Чернігівському районі. Допомогали у проведенні навчання роз'яснення МОН, як можна продовжити навчання за різних умов.

Державна політика в умовах війни спрямована на стратегічні напрями в роботі з молоддю, ключовими з яких є питання безпеки, життєстійкості та спроможності. Заступник Міністра молоді та спорту України, акцентувала увагу на тому, що молодь готова до трансформації та потребує інформації про можливості до адаптації в нових умовах, враховуючи нові виклики.

Актуальним є надання нових навичок, знань і компетенцій для молодих людей з України, які зараз знаходяться в країні та за її межами [Урядовий портал, 2023].

Згідно з результатами всеукраїнського соціологічного дослідження «Підлітки та їхнє життя під час війни: настрої, цінності, майбутнє» Благодійного фонду «Клуб Добродіїв» під час війни у молоді додалося впевненості – у собі та країні, попри те, що війна є найбільшим центром переживань молодих людей, а 87% взагалі не розуміють, як планувати тепер щось на довгий період – 93% молоді вірять у власні сили й переконані, що докладають зусиль для самореалізації. Цікаво, що навіть у часи війни та повної нестабільності майже 70% все ж знають ким хочуть стати у майбутньому, а майже чверть (23%) нарешті знайшли те, чим хочуть займатися саме під час повномасштабної війни. [Клуб Добродіїв & Plan International, 2023].

Понад те, соціологічні дослідження засвідчують, що українська молодь дбає про власне здоров'я, а тому і про якість свого життя. За статистикою, рівень здоров'я молоді переважає над іншими поколіннями українців. Саме молодь є найбільшою частиною населення за рівнем щастя [Самсонов, 2022]. Професор, який проводив лекції з окопу, доктор філософських наук, завідувач кафедри соціології та соціальної роботи Ужгородського національного університету Ф. Шандор, стверджував, що *«сьогоднішня українська молодь – це однозначно найкраще, що є в Україні. ... Цій молоді ми дякуємо за патріотизм. За те, що вона не дала прорадянському поколінню людей знищити нашу державу. Якби не молодь Помаранчевої революції, якби не молодь Майдану, якби не молодь, яка пішла у добровольчі батальйони ТРО чи ЗСУ, то нас просто вже могло б і не бути. Тому наша молодь – це не тільки про патріотизм, це той національний стрижень, який є молодечим, козацьким і справді українським»* [Самсонов, 2022].

Загалом, понад 90% української молоді пишаються своїм громадянством, адже як зазначав відомий соціолог В. Паніотто, спираючися на результати проведених досліджень: *«молодь зрозуміла, що може втратити не просто майбутнє, а життя в тій країні, яка була до цього. Вони усвідомили, що можуть опинитися у такій тоталітарній державі, як Росія. А тому зрозуміли, що порівняно з Росією ми маємо чимало переваг, передусім свободу»* [Самсонов, 2022].

Згідно з результатами соціологічного дослідження, яке було оприлюднено зовсім нещодавно, а саме 28 квітня 2023 р., «Вплив війни на молодь в Україні»*, підготовленого ГО «Аналітичний центр Cedos» і дослідницькою агенцією Info Sapiens за ініціативи, а також технічної та організаційної підтримки Представництва Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні, Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства молоді та спорту України, за фінансової підтримки МЗС Данії 82% молоді зазначили втрати через війну. Станом на листопад 2022 р. майже половина молодих людей мали проблеми через відключення електроенергії та нестабільний зв'язок, однак з відновленням електропостачання ця проблема вирішилася. Інші найпоширеніші втрати від війни – це зниження або втрата доходу (36%) та погіршення психічного здоров'я (28%). Крім того, 18% зазначили розрив стосунків і стільки ж – розлуку з сім'єю, 16% – переміщення в інші населені пункти України (власне або членів сім'ї), 14% – смерть друзів або членів сім'ї, 6% – пошкодження житла і стільки ж –

* Вибірка молоді на території, підконтрольній Україні, склала 2064 респонденти віком 14–34 роки. Опитування проводилось з 21 листопада по 7 грудня 2022 р. методом інтерв'ю віч-на-віч вдома у респондента. Вибірка репрезентує населення України віком 14–34 роки за статтю, віком [14–23 та 24–34 років], областю та розміром населеного пункту довоєнного проживання за даними Державної служби статистики України станом на 1 січня 2022 р.

отримання травм, пов'язаних з воєнними діями (особисто або членами сім'ї) [Аналітичний центр Cedos, 2023]. Нижче наведена інфографіка у рис. 2.3.

**БУДЬ ЛАСКА, ВИБЕРІТЬ ЗІ СПИСКУ ТЕ, ЩО СТОСУЄТЬСЯ
ВАШОГО ДОСВІДУ АБО ДОСВІДУ ЧЛЕНІВ ВАШОЇ СІМ'Ї З
ПОЧАТКУ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ**

Рис. 2.3. Досвід респондентів

з початку повномасштабного вторгнення

Джерело: Аналітичний центр Cedos, (2023). Вплив війни на молодь в Україні. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/>

Порівняно з 2021 р. суттєво зросла стурбованість здоров'ям (власним або близьких) – 50% проти 35% у 2021 р., а також стурбованість психічним здоров'ям – 22% проти 11% у 2021 р. [Аналітичний центр Cedos, 2023].

Згідно з результатами дослідження аналітичного центру Cedos, топ-проблема молодих людей – відсутність грошей (2021), відійшла на другий план після здоров'я та блекаутів (її зазначили 31%), але дохід респондентів суттєво знизився: якщо в 2021 р. 23% зазначили, що їм не вистачає на харчування та/або вистачає лише на покриття базових потреб, то в 2022 р. до цієї категорії потрапило вже 40% [Аналітичний центр Cedos, 2023].

Серед проблем, з якими стикаються молоді люди, були також еміграція до інших країн (6%), втрата майна (5%), окупація (4%), нездатність продовжувати або почати освіту [3%], відкладені медичні процедури (2%), залежність від базових соціальних послуг (2%), мародерство з боку російських військових (2%), а також насильство та погане поводження з боку російських військових (1%), згідно з результатами дослідження аналітичного центру Cedos «Вплив війни на молодь в Україні» [Аналітичний центр Cedos, 2023].

У дослідженні також розглянуто позицію молоді, яка перебуває за кордоном*. До України хочуть повернутися 76% молодих людей, які виїхали за кордон через війну. Зокрема, 64% планують повернутися до свого населеного пункту, в якому раніше проживали, і тільки 2% – вже до іншого, решта не визначились. Більше половина (57%) молоді за кордоном серед найважливіших цілей в житті зазначили бути корисними Україні [Аналітичний центр Cedos, 2023]. Нижче наведена інфографіка у рис. 2.4.

Рис. 2.4. Місце проживання респондентів

* Вибірка молоді за кордоном становила 405 респондентів віком 14-34 роки. Опитування проводилось з 28 грудня 2022 року по 6 січня 2023 року; за допомогою сервісу таргетованих розсилок повідомлень від Київстар було надіслано СМС із посиланням на опитувальник.

Джерело: Аналітичний центр Cedos, (2023). Вплив війни на молодь в Україні. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/>

Також, за даними дослідження «Вплив війни на молодь в Україні», є зростання частки тих, хто не хоче виїжджати з України – з 49% у 2021 р. до 66% у 2022 р. [Аналітичний центр Cedos, 2023]. При цьому зазначається, що це може пояснюватися як посиленням патріотичних настроїв і соціальної згуртованості, так і виїздом частини молоді за кордон [тоді як ті, хто не хотів виїжджати, частіше залишались в Україні або повертались з-за кордону] [Аналітичний центр Cedos, 2023].

Усвідомлюючи величезні втрати від війни в Україні спостерігалось зміцненню стабільності українського суспільства завдяки таким тенденції серед молоді як: зростання громадянської активності, зростання частки тих, хто не хоче виїжджати з України з 49% в 2021 р. до 66%; бажання 76 % молоді, які виїхали за кордон, повернутися в Україну; єдність у баченні умов миру і майбутнього України [Аналітичний центр Cedos, 2023].

Підсумовуючи, варто зазначити, що важливим в умовах війни є збереження ментального здоров'я молоді. Молодь більшою мірою соціально мобільна та сприйнятлива до змін, здатна до професійного зростання та трудової діяльності. У молоді з'явилася гордість за свою країну і відчуття причетності до неї. Тому активна політика зайнятості під час війни та повоєнного відновлення має сприяти підвищенню рівня зайнятості насамперед молоді.

2.3. Основні проблеми освітнього процесу та трудової діяльності під час війни

Уже 24 лютого 2022 р. на сайті Кабінету Міністрів України було опубліковане роз'яснення МОН щодо роботи закладів освіти у межах правового режиму воєнного стану. 25 лютого всім закладам освіти було рекомендовано припинити освітній процес та оголосити канікули на два тижні. Положення Закону України від 15.03.2022 № 2126-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» були спрямовані на створення умов для відновлення та продовження якісного та безпечного освітнього процесу в умовах воєнного стану [Верховна Рада України, 2022].

Досвід проведення дистанційного навчання під час пандемії COVID–19 дав можливість організувати освітній процес в умовах війни. Проте ситуація значно відрізнялася від умов пандемії, оскільки, з одного боку, частина студентів та викладачів перебували у небезпечних зонах – на територіях ведення бойових дій або тимчасово окупованих територіях, з іншого – студенти або викладачі, які перебували у відносній безпеці через різноманітні технічні особливості – зокрема через відсутність інтернету або гаджетів. Важливо й те, студенти перебувають у нерівних умовах, оскільки багато студентів і як і викладачів перебувають у різних обставинах (на окупованих і неокупованих територіях, на передовій, з деякими з них немає зв'язку, хтось в межах України, а хтось – за кордон). Чинником, який був на перешкоді навчальному процесу були також повітряні тривоги (іноді – по кілька разів на день) під час якої потрібно пройти в укриття у більшості областей України.

Суттєвими викликами для сфери освіти стали: загроза життю та здоров'ю учасників освітнього процесу, обмеження доступу до базових потреб

людини; масштабні руйнування освітньої інфраструктури: пошкодження приміщень закладів освіти, навчальної матеріально-технічної бази, навчально-виробничих баз практики; вимушене масштабне переміщення учасників освітнього процесу в межах України та за кордон, що призвело до значних втрат контингенту здобувачів освіти, педагогічного й викладацького складу; загострення проблеми забезпечення доступу до освіти українським школярам та студентам, порушення безперервності освітнього процесу; втрата управлінського освітнього контролю на територіях, що потрапили під тимчасову окупацію або перебувають у зоні активних військових дій; насильницька переорієнтація українських здобувачів освіти на російські навчальні програми, підручники, примусовий перехід на російську мову навчання; зменшення видатків державного та місцевих бюджетів на освіту; забезпечення розвитку приватної освіти на рівнях дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти [Міністерство освіти і науки України, 2022].

Наказом Міністерства освіти і науки України «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» від 07.03.2022 №235 було закладено інституційне підґрунтя щодо вжиття заходів для забезпечення захисту учасників освітнього процесу, працівників і майна закладів освіти; здійснення в разі потреби евакуації учасників освітнього процесу; забезпечення особливих умов навчання (встановлення індивідуального графіка навчання, надання академічної відпустки тощо) для тих здобувачів освіти, які перебувають у лавах ЗСУ або в підрозділах територіальної оборони, займаються волонтерською діяльністю; формувалися правові умови для евакуації й переміщення з окупованих територій і територій, на яких точилися активні бойові дії, ЗФПВО та ЗВО [Міністерство освіти і науки України, 2022]. Упродовж перших десяти місяців війни із цих питань було видано понад 110 наказів МОН.

Станом на 1 серпня 2022 р. зруйновано 7 та пошкоджено 46 закладів вищої освіти. Переважно це ЗВО у Харкові (пошкоджено 48% місцевих ЗВО), Миколаєві (38%), Чернігівській (67%), Житомирській, Вінницькій, Донецькій (33%) та Запорізькій (21%) областях [Каганець, Леу-Севериненко, Новосад, Стадний, 2022]. Окрім того, з окупованих росією територій, зокрема Донецької, Луганської, Херсонської, окремих громад Запорізької й Харківської областей, станом на 1 серпня 2022 р. було перенесено 29 закладів вищої освіти та 64 відокремлених структурних підрозділи ЗВО державної, комунальної й приватної форм власності [Міністерство освіти і науки України, 2022].

Важливим для студентської молоді був лист Міністерства освіти і науки України «Про внутрішню академічну мобільність учасників освітнього процесу», в якому наголошувалося на необхідності сприяти повноцінній реалізації права на академічну мобільність студентів з тих університетів, які розміщено на території проведення бойових дій, та роз'яснило питання стосовно оформлення договорів про академічну мобільність, а також стосовно реалізації окремих гарантій учасників академічної мобільності, зокрема щодо збереження місця навчання та виплати академічної стипендії [Міністерство освіти і науки України, 2022]. За час війни збільшилася кількість учасників академічної мобільності; розширено перелік форм мобільності, відкритих для українських учасників, а також підвищено якість освіти шляхом впровадження європейських освітніх стандартів.

Під час пандемії українська система освіти зазнала значних втрат, однак через російську агресію вони набагато більші. Це, зокрема, відставання у навчальному процесі, погане засвоєння знань через стрес та технічну незабезпеченість або взагалі пропуск навчальної програми на тих територіях,

де тривають активні бойові дії. дистанційне навчання погіршує якість освіти. Під час евакуації люди могли втратити персональну техніку, що фактично позбавило їх можливості вчитися. При цьому певний час внутрішньо переміщені особи могли жити в незручних умовах, наприклад, у спортзалі. В таких випадках не йшлося про якісне навчання, навіть якщо люди забезпечені технічно [Оприщенко, 2022]. Однак окремі заклади вищої освіти чи іноді факультети пропонували студентам, які не мали можливості включитися в навчання через перебування на окупованій території, відсутність зв'язку чи активне волонтерство, укласти індивідуальний план навчання.

Незважаючи на жахи війни (і це парадоксально!) і величезну кількість внутрішньо переміщених осіб (майже кожен п'ятий серед молоді), частка молодих людей, які не бажають виїжджати зі свого населеного пункту, зростає з 48% до 66% в 2022 р. [Аналітичний центр Cedoss, 2023]. Це пояснювалося, з одного боку, посиленням патріотичних настроїв та соціальної згуртованості, з другого – виїздом частини молоді за кордон (тоді як ті, хто не хотів виїжджати з країни, частіше залишались), а з третього – також поверненням частини молоді з-за кордону або інших населених пунктів (таких 16% – можливо, частина з них розчарувалась в міграції і прийняла свідоме рішення лишатись в своєму населеному пункті) [Аналітичний центр Cedoss, 2023].

Згідно з онлайн-опитуванням студентів, викладачів та персоналу українських закладів вищої освіти, які залишилися в Україні, 97,8% респондентів відзначили погіршення свого психо-емоційного стану зі скаргами на депресію (84,3%), виснаження (86,7%), самотність (51,8%), нервозність (84,4%) та гнів (76,9%) [Kurapov, A., Pavlenko, V., Drozdov, A., Bezliudna, V., Reznik, A. & Isralowitz, R., 2022].

Більшість опитаних у червні–липні 2022 р. Школою політичної аналітики НаУКМА студентів українських закладів вищої освіти зазначили,

що їм стало важче зосередитися на навчанні, ніж до початку повномасштабної війни. Водночас більшість респондентів не погодилися з твердженням, що після початку повномасштабної війни вони втратили інтерес до навчання [Школи політичної аналітики НаУКМА, 2022]. Однак, 47% опитаних студентів зазначили, що якість освіти на їхній освітній програмі не змінилася, а 38% відповіли, що трохи погіршилася [Школи політичної аналітики НаУКМА, 2022].

Важливо наголосити, що студенти не лише навчалися, а й поєднували своє навчання з роботою та волонтерською діяльністю: *«для мене дуже сильно зараз змінився сенс, який я вкладаю в кожен зі своїх діяльностей. Адже зараз найбільше, що хочеться – це допомогти Україні. Кожна справа, за яку я зараз берусь, у візонерській перспективі має місію певним чином послужити для теперішнього або майбутнього України»* (Д. Колмик, студентка 3-го курсу програми «Соціологія») [Український католицький університет, 2022]. Волонтерська діяльність була досить різноманітною: збирання коштів; плетіння маскувальних сіток: *«студенти сітки плетуть, дехто приєднався до тероборони, дехто допомагає в шпиталі як санітар. Також студенти роблять бутерброди, каву, створюють інший мінімальний комфорт воїнам»*) [Павленко, 2022]; допомога біженцям; допомога у лікарнях: *«ми з дівчиною допомагаємо у військовому шпиталі: розвантажуюмо і доставляємо медикаменти і речі, які люди привозять до шпиталю. Якась частина зостається тут, інше – розвозимо по частинах і на передову. Також є багато тих, хто працює на медійному фронті, тих, хто просто жертвує нам ті самі медикаменти, їжу, теплі речі»*) (О. Архангородський, голова студентської ради театрального факультету Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського; на інформаційному фронті) [Павленко, 2022]; *«ми долучаємось до DDoS-атак сайтів, пишемо петиції, інформуємо*

про пересування ворожих сил. Один з моїх товаришів створює інфографіки, дівчата-міжнародниці й філологині пишуть і перекладають листи до міжнародних організацій та тексти для закордонних ЗМІ», студент Київського національного університету ім. Тараса Шевченка) [Павленко, 2022]; надання юридичної допомоги: («упродовж 21 дня війни ми з одноклассниками активно «воюємо» в тилу. Разом із кураторами Юридичної клініки школи права УКУ допомагаємо громадянам України у правовому полі щодо перетину кордону, соціальних виплат в умовах воєнного стану, здійснення волонтерської діяльності тощо»); до міжнародної діяльності: «спільнота наших студентів та випускників «Мут-корт» бореться за виключення російських команд із участі у міжнародних юридичних змаганнях. Ми пишемо звернення до міжнародних університетів із вимогою припинення співпраці з росією. А, між тим, волонтеримо та допомагаємо збирати амуніцію для потреб Збройних сил України» (студентка 1 курсу магістерської програми Школи права УКУ Юлія Серединська) [Український католицький університет, 2022].

Іншою була ситуація серед студентів, які виїхали за кордон. Серед основних проблем найчастіше вони називали: фінансові труднощі, мовний бар'єр, проблему пошуку роботи, нестабільний мобільний та інтернет-зв'язок, доступ до медичних послуг, проблеми з пошуком житла та його оплатою, психологічні проблеми*

Згідно з результатами дослідження «Вплив війни на молодь в Україні»* Громадської організації «Аналітичний центр Cedos» 76% молоді хотіли б повернутись в Україну, 3% – хотіли б переїхати в іншу країну, 11% – не хотіли

* Вибірка молоді за кордоном становила 405 респондентів віком 14-34 роки. Опитування проводилось з 28 грудня 2022 року по 6 січня 2023 року; за допомогою сервісу таргетованих розсилок повідомлень від Київстар було надіслано СМС із посиланням на опитувальник.

б повертатися в Україну, 2% – не хотіли б повертатися, але хотіли б переїхати всередині країни, в якій зараз знаходяться, 8% – важко відповісти» [Аналітичний портал «Слово і діло», 2023].

Згідно, плану «Відбудова України: принципи та політика» у найближчі роки українській освіті доведеться а) подолати виклики воєнних руйнувань, б) переосмислити та виробити нове бачення системи в цілому для забезпечення її всебічного розвитку, в) створити позитивні умови для трансформації мережі навчальних закладів, яка задовольнятиме соціальні та економічні потреби України, г) підвищити якість освіти, д) забезпечити інноваційне навчальне та дослідницьке середовище, е) співпрацювати зі стейкхолдерами різного рівня та впливовості Каганець, Леу-Севериненко, Новосад, Стадний, 2022].

Варто зазначити, що державні рішення в умовах воєнного часу були оптимальними для системи вищої освіти і були скеровані на збереження освітньої системи; незважаючи на труднощі вдалося забезпечити безперервність освітнього процесу адже навчання в умовах війни – це важливий крок для суспільства в цілому та великий виклик у майбутнє.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

У результаті дослідження повномасштабного вторгнення рф в Україну, як головного фактору соціально-економічних змін, на основі аналізу нових умов та правил життя під час повномасштабного вторгнення рф в Україну, впливу війни на молодь в Україні та основних проблем освітнього процесу та трудової діяльності під час війни, зроблено наступні висновки:

Повномасштабна війна рф проти України стала викликом для не лише для українців, але й для усього світу, а також великим суспільним потрясінням, яке розділило життя на «до» і «після», яке впливає на соціально-економічне становище, громадську активність, зайнятість, міжлюдські стосунки, громадську думку, емоційний стан, побут і повсякдення. А ще зруйнувало плани, мрії, надії і сподівання.

Запровадження воєнного стану вплинуло на діяльність усіх сфер суспільства, в т.ч. на організацію трудових відносин та освітнього процесу. Відбулися значні зміни у законодавчо-нормативній базі щодо трудових відносин. Зокрема, йшлося, про дистанційну роботу, про нестандартні форми зайнятості (фріланс), закріплювалося поняття сумісництва та основний принцип оплачуваності роботи за сумісництвом.

В умовах нової реальності, в умовах воєнного стану студенти поєднували навчання з різноманітною волонтерською діяльністю, а дистанційна форма навчання давала можливість поєднувати роботу з вторинною зайнятістю. Безпека усіх учасників освітнього процесу є одним із ключових елементів освітнього процесу в умовах війни.

РОЗДІЛ 3

ВТОРИННА ЗАЙНЯТІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1. Якісна методологія у вивченні вторинної зайнятості українського студентства в умовах повномасштабної війни

Задля визначення масштабу та характеру вторинної зайнятості студентства, зазвичай, проводять кількісне опитування, оскільки завдяки саме такому методу є можливість охоплення більших груп людей, також перевагою є мінімум впливу дослідника на опитуваного. Проте для цього дослідження задля виявлення мотивів поєднання навчання з роботою було обрано якісний підхід з використанням методу – глибинні інтерв'ю для збору емпіричної інформації.

Інтерв'ювання – це метод проведення опитування, під час якого відбувається прямий контакт інтерв'юера з респондентом. Основна відмінність глибинного інтерв'ю полягає в тому, що, воно є певною формою соціально-психологічної взаємодії дослідника і респондента. А також має певні переваги, наприклад, відповіді, які є суперечливими або невизначеними можуть бути уточненими та деталізованими, є можливість легко зафіксувати невербальні реакції, отримана інформація детальніша та глибша (Панина, 2001).

Якісний метод дослідження передбачає проведення індивідуальних інтерв'ю з респондентами для вивчення їхніх поглядів на конкретну ідею або ситуацію, виявлення мотиваційних аспектів поведінки респондентів, персональних очікувань, уявлень, цінностей і т. ін. (Ядов, 1991, сс. 14-31).

Враховуючи те, що феномен вторинної зайнятості має складну структуру, неоднозначно впливає на професійну освіту студентів, він ще й виступає важливим елементом дослідження. Так, з 2013 року, з ініціативи та за фінансової підтримки Міжнародної організації праці в Україні проводиться кількісне дослідження «Перехід від навчання до ринку праці (SWTS)» Українським центром соціальних реформ (UCSR) спільно з Інститутом демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи Національної академії наук України, а також Центром соціального моніторингу (Лібанова, Цимбал, Лісогор, Марченко і Ярош, 2016).

Проте, кількісне дослідження не завжди може надати повні і розгорнуті відповіді на питання, щодо мотивів поєднання навчання та роботи, адже студенти можуть просто не відповісти правдиво. Тому буде доцільним провести дослідження студентів, що об'єднують професійну та дистанційну освітню діяльність в умовах війни з використанням якісної методології. Для цього найбільш вдалим методом збору інформації варто вважати – напівструктуроване неформалізоване глибинне інтерв'ю з наперед розробленим гайдом (додаток А), що містив чотири тематичні блоки та блок з соціально-демографічною інформацією. Для налагодження контакту з респондентом, перший блок стосувався загальної інформації про респондента та соціально-демографічної. Другий блок питань був щодо повномасштабного вторгнення РФ в Україну та початку війни. Третій блок – щодо освіти та навчання. Четвертий блок – щодо вторинної зайнятості та поєднання навчання та роботи студентами. П'ятий блок – щодо психологічного здоров'я та морального стану респондентів в умовах війни. Для подальшого аналізу був створений транскрипт інтерв'ю (текстовий запис усього, що було сказано під час інтерв'ювання) на основі якого були зроблені висновки (Богдан, 2015, сс. 73-107).

Не менш важливим аспектом є соціально-демографічні характеристики студентів, що поєднують навчання і роботу в умовах війни рф проти України. Цілком ймовірно, що за допомогою якісного інтерв'ю можна буде виявити глибинні причини феномену працюючого студента в нових реаліях повсякденності. Оскільки, тема дуже сенситивна та болісна, доцільно було проводити дослідження за саме допомогою методу якісної методології – інтерв'ю.

Отже, для даного дослідження було проведено 20 напівструктурованих інтерв'ю з українськими студентами найбільших університетів Києва, а також зі студентами, які навчаються за кордоном.

Оскільки, кваліфікаційна робота це продовження дослідження, яке розглядалось попередньо два роки тому, завданням цієї роботи було дослідити яким чином вплинула війна на життя українського студентства та на їх поєднання навчання та вторинної зайнятості. Всі респонденти були попереджені про правила інтерв'ювання та надали дозвіл на використання цитат з інтерв'ю в даному дослідженні з умовою збереження конфіденційності.

Загалом формування вибірки відбувалось за допомогою методу снігової кулі. Було обрано даний метод, оскільки «кожен новий респондент може допомогти знайти ще більше респондентів, що відповідає певним критеріям, тож вибірка розширюється й урізноманітнюється завдяки співпраці з учасниками дослідження» (Богдан, 2015). Такий метод дає можливість сформуванню достатньо різноманітну нерепрезентативну вибірку, завдяки якій можна виявити різноманіття думок та проблем (Богдан, 2015). Задля проведення дослідження наразі було використано метод текстового запиту щодо інтерв'ю в соціальних мережах. Загалом, інтерв'ювання відбувалось у формі особистої розмови в онлайн режимі за допомогою програмного

забезпечення платформи Zoom, а також під час розмови була увімкнена камера, що дозволило спостерігати за реакціями та емоціями респондентів. Також, було проведено запис розмови, про це було попереджено заздалегідь. Середня тривалість інтерв'ю становила 50–60 хвилин. Результати дослідження не є репрезентативними. Аналіз інтерв'ю було проведено шляхом пошуку смислових значень та ключових думок респондентів. Критеріями відбору респондентів були: студент/ка ЗВО, досвід поєднання дистанційного навчання та вторинної зайнятості в умовах повномасштабної війни рф проти України.

Соціально-демографічні характеристики респондентів зазначено в табл.

3.1.

Таблиця 3.1.

	Вік	Стать	Назва навчального закладу	Місце проживання зараз	Фінансове забезпечення
1	22	Жіноча	EU Business School Geneva	Київ	Можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі
2	23	Чоловіча	Національний університет «Києво-Могилянська академія»	Глазго	Можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі
3	23	Чоловіча	Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана	Київ	Вистачає грошей на їжу та одяг, але не вистачає на те, щоб купувати коштовні речі
4	22	Чоловіча	Київський національний університет імені Тараса Шевченка (+мобільність)	Констанц	Вистачає грошей на їжу та одяг, але не вистачає на те, щоб купувати коштовні речі
5	19	Жіноча	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	Київ	Вистачає грошей на їжу та одяг, але не вистачає на те, щоб купувати коштовні речі
6	22	Жіноча	Київський національний торгово-економічний університет	Київ	Вистачає грошей на їжу та одяг, але не вистачає на те, щоб купувати коштовні речі

7	22	Жіноча	Національний медичний університет імені О.О. Богомольця	Київ	Вистачає грошей на їжу та одяг, але не вистачає на те, щоб купувати коштовні речі
8	23	Чоловіча	Національний університет «Києво-Могилянська академія»	Київ	Можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі
9	22	Жіноча	Київський національний торгово-економічний університет	Лондон	Вистачає грошей на їжу та одяг, але не вистачає на те, щоб купувати коштовні речі
10	22	Жіноча	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	Київ	Можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі
11	22	Жіноча	Національний авіаційний університет	Київ	Можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі
12	22	Чоловіча	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	Київ	Можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі
13	22	Чоловіча	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	Київ	Можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі
14	23	Чоловіча	Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана	Немішаєве	Можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі
15	22	Жіноча	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	Київ	Можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі
16	22	Жіноча	Вільний університет Берліна	Берлін	Можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі
17	21	Чоловіча	Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського	Київ	Вистачає грошей на їжу та одяг, але не вистачає на те, щоб купувати коштовні речі
18	20	Чоловіча	Київський національний торгово-економічний університет	Київ	Вистачає грошей на їжу, але купувати одяг важко
19	21	Чоловіча	Національний університет «Києво-Могилянська академія»	Луцьк	Вистачає грошей на їжу та одяг, але не вистачає на те, щоб купувати коштовні речі
20	21	Жіноча	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	Бориспіль	Вистачає грошей на їжу та одяг, але не вистачає

					на те, щоб купувати коштовні речі
--	--	--	--	--	-----------------------------------

* Складено автором на основі проведених інтерв'ю.

3.2. Повномасштабна війна очима українського студентства

Покоління сучасної молоді виросло у незалежній мирній Україні. Нагнітання ситуації в інформаційному просторі, починаючи з липня 2021 р., та розташування російських військ уздовж українського кордону, інструкції щодо тривожної валізи породжували інформацію про можливу війну. Однак, більшість українців не вірили у те, що розпочнеться війна. *«Чи вірила, що почнеться – ні! справді ні, але... була тривожна валіза, яка складалася виключно з документів і грошей, тобто просто, що всі документи збирала в одному місці, в один рюкзак»* (респондентка 1, жінка, 22 роки); *«Те, що розпочнеться війна, я не вірила до останнього, адже за дев'ять днів до війни я звільнилася з своєї офіційної роботи, це був ювелірний магазин і почала стажування у компанію Регус»* (респондентка 11, жінка, 22 роки); *«Я до останнього не вірила, що війна могла початися»* (респондентка 17, жінка, 22 роки); *«Звісно я не вірила в те, що війна почалась, я думала це просто там, можливо, один день якийсь, так просто там щось сталося, завтра все буде вже нормально і я повернусь до свого колишнього життя, яке воно було. Тривожну валізу я не збирала, тому що я ну... я думала, що, можливо, це станеться так, як були обговорення з приводу початку війни ще десь 16 лютого. На роботі ми почали розпитувати усіх наших працівників, які в нас орендують офіси з міжнародних компаній як вони реагують, що їм говорять, тому що ми вже бачили, що всіх іноземців просять виїжджати. Але думки були, що війна може початися, але я знала, що вона, можливо, буде пізніше, не прям шістнадцятого лютого, ну так і вийшло, нічого не готувала, і я*

навіть не думала, що війна може початися, що взагалі я буду робити... це все вийшло якось спонтанно, дуже» (респондентка 6, жінка, 22 роки).

Частина респондентів висловлювали міркування, що війни не може бути у XXI столітті, що війна обмежиться територією Донецької та Луганської областей: *«А-а чи вірив я, що почнеться війна? Ммм, мабуть ні. Скоріш за все ні, я думав що це знову ем локалізується десь на сході України, як це було в 14-ому році, тобто да, будуть там якісь бої в Донецькій області, Луганській області, от, але не було ніякої такої думки, що будуть їхати там танки у Київ, от. Але була валізка тривожна... пам'ятаю, що я казав там мамі ще у січні, типу ти не хочеш поїхати кудись за кордон, типу я тебе візьму та поїдемо, просто поживем там пару місяців за кордоном, от, поки там все це не втихне, от. Так вона сказала: «Та ти що, яка війна? Яка ж блін в 21 сторіччі війна? Що ти розказуєш таке дивне» От, тому ні, ніхто не вірив, ніхто з моєї сім'ї не вірив (респондент 13, чоловік, 22 роки).*

Натомість, інша частина респондентів розуміла, що буде війна, намагаючись дослухатися до порад, інструктажів, які почали з'являтися, щодо тривожної валізи, дій у випадку відсутності зв'язку, визначення місця зустрічі чи можливого виїзду: *«одразу скажу, що ми із сім'єю готувались до повномасштабного вторгнення, бо були чутки, було певне напруження в соц. мережах і було багато думок.. Але тим не менш глибоко в душі кожен розумів що це не накрут, тому багато людей готувалось, в тому числі і ми. Ми вирішили так що підготовка не буде зайвою, тому що якщо нічого не буде, то дуже добре, чудово, а якщо щось буде, то ми будем підготовлені. Тому ми домовились з рідними де ми зустрічаємось якщо не буде зв'язку, куди ми ідемо в якості евакуації, бо батьки живуть в Запоріжжі. В мене дві сестри, одна сестра живе в Запоріжжі, друга в Києві і я в Києві. Тобто ми по-перше розділені, тому частиною плану було те, що якщо раптом починається*

повномасштабне вторгнення, ми маємо бути разом ідесь зустрітись. Ми вирішили зустрітись у моїх друзів у Світловодську, якщо не буде зв'язку. А якщо Запоріжжя буде стояти міцно, то ми зустрінемося там, а звідти уже поїдемо куди треба. От такий був план» (респондент 12, чоловік, 22 роки).

Хтось заздалегідь залишав країну і виїздив за кордон: «Власне, 24 лютого я вже була в Польщі, я виїхала з мамою і братом 20 лютого, тому що мама дуже панікувала, і ми вирішили, точніше, вона вирішила, що ми поїдемо в Польщу, в Краків, на три чи два тижні до її знайомої» (респондентка 16, жінка, 22 роки).

Початок війни для більшості став несподіванкою. Хтось мирно спав, у когось не прийшло повідомлення, хтось просто не пов'язав вибухи з війною. Однак, для багатьох вибухи у різних містах України стали асоціацією з повномасштабною війною: «мій ранок почався в гуртожитку о четвертій, мабуть, як у всіх, хто був у Києві, і дізналась я про те, що почалась війна саме через вибухи, які почула.. чітко пам'ятаю, що це було чотири чи п'ять вибухів, і було дійсно дуже страшно» (респондентка 9, жінка, 22 роки).

Війна в Україні триває з 2014 р. І ті, хто переживав жахи війни з 2014 р. були більш стресостійкими: «ну для мене, для моєї сім'ї війна почалась не 24 лютого, а ще у 14-ому році, тому що я з міста Краматорськ Донецької області, от.. і саме 24 лютого, коли ти о 5-ій ранку прокидаєшся від звуку літаків в Києві, то типу у тебе немає якоїсь паніки чи шоку.. перша думка що я пам'ятаю, типу: «Блін, це що знову? Емм.. знову там щось треба кудись їхати чи ще щось?» от. А може типу через те, що уже був досвід, то відреагували плюс мінус спокійно, от, тобто все було досить холоднокровно. Дякую моєму характеру за те, що не було паніки» (респондент 13, чоловік, 22 роки).

Чинником, який сприяв об'єднанню українського суспільства стало проживання спільних досвідів в умовах війни (повітряних тривог, обстрілів, травмуючих та болючих подій, переживання за життя близьких, відсутності електроенергії, окупація). Найстрашнішим досвідом війни була окупація. Низка респондентів пройшла через жах окупації: *«Обстріли і бомбардування – да, прилітали і на наші вулиці, і в сусідні будинки, в деякі моменти в Бучі було прям мега голосно.. Це все було доволі стрьомно.. Холод, голод, відсутність води – теж да і відсутність електрики майже. У перший день у нас зникла електрика в домі, а в будинку все залежало від електрики – і вода, бо в нас не централізоване постачання, а насос качає. Тому в нас не було води, холодно було дуже, бо опалення ж теж від електрики.. Голод. .. тому що... трішки по-дебільному поступили, коли це все почалось, тому що сіли з батьками і думали "що там буде", у нас якась звичайна їжа була в будинку на якийсь час. Але потрібно було закупитись. Батько з'їздив в супермаркет найближчий, побачив, що там було мега багато людей, бо це було 24го лютого і вирішив, що ми з'їздимо потім.. Типу завтра чи післязавтра, коли ажіотаж спаде.. Але це "завтра чи післязавтра" не сталось, бо почали рускі висаджуватись на Гостомельський аеропорт і бойові дії відбувались прям біля нас.. Тому ми навіть не могли висовуватись з будинку і потім вже почалась окупація і вже звісно ніякі магазини і нічого не працювало. Це був тотальний треш, це була жесть і ***. І оце власне ми так сиділи. Перші кілька днів їжі вистачало, було нормально, потім почали економити, потім взагалі її стало прям мега мало.. І нам було холодно, без води.. У нас був генератор, але не було багато палива для нього... і тіпа.. було неприємно м'яко кажучи.. важко говорити про це.. а якщо не м'яко, то піз*** неприємно це. І коли почали відкривати зелені коридори, ми десь в 10тих числах березня разом з братом і з мамою виїхали, а батько сказав, що він не буде нікуди їхати і буде*

охороняти будинок, і він залишився в Бучі. Розлука і смерть – було.. Ми намагались тримати зв'язок з батьком, але зв'язку в Бучі майже не було, він міг зловити раз на день десь зв'язок і зідзвонитись з нами..Але потім руські почали нагліти і забирати всі телефони і все таке, так і в нього забрали телефон. Але він десь знайшов старий телефон і ми намагались так тримати зв'язок кілька днів... І власне... батько загинув за два дні до звільнення Бучі... І як тільки відкрили Бучу для цивільних, ми відразу поїхали, аби поховати його. Тим часом, ми пережили переїзд у інший регіон, ми жили на Закарпатті в родичів, це було просто село і потім повернулись в Бучу, коли її звільнили. Не прям в саму Бучу, а повернулись до Києва і їздили в Бучу іноді вирішувати все, що звалилось... всі проблеми... пов'язані зі смертю батька і інші... поліція, поховання... Там ще довгий час ж не було ні електрики, ні зв'язку, нічого» (респондент 2, чоловік, 23 роки).

Війна безжальна і всі респонденти були свідками, або учасниками таких подій як: окупація, обстріли та бомбардування; холод, голод та відсутність води; розлука з рідними та близькими; смерть рідних та близьких; втрата житла та роботи; переїзд у інший регіон України або виїзд закордон; тривалого відключення електроенергії. Значний вплив на емоційний стан мала розлука з рідними та виїзд за кордон: *«Розлука з рідними та близькими була звісно, це було доволі важко... і був переїзд в інший регіон України, це Кам'янець-Подільський. Після двох днів в метро ми вирішили їхати, але тоді вже багато доріг були розбомблені, ну вже не можна було їхати по Житомирській трасі, лишалась лише Одеська, це був вже єдиний варіант. Тобто ми виїжджали з Києва, це знаєте, як в останній путь, коли оце остання траса єдина була, де було безпечно, було куди їхати, тому ми виїжджали отак от вже десь через дня три, чотири, побувши в Києві, в Кам'янець-Подільський виїхали всією сім'єю. У вітчима вся рідня з Дніпропетровська, з Дніпра, тому звідти теж*

почали приїжджати всі в Кам'янець-Подільський, ми знайшли там у знайомих будинок одноповерховий, він був невеликий, от і ми його типу винаймали, і там місце не було для всіх, тому тато попросив вивезти наймолодшого його сина на той момент, це йому було десь 15 років, за кордон до рідні в Німеччину. От і я вивозила малого, не буду вдаватись в деталі, бо ми довго сперечалися, я дуже не хотіла виїжджати, але і місця не було, і малого попросили вивезти. І ось так я виїхала за кордон, це в Німеччину, на три місяці, десь три, три з половиною місяці до травня» (респондентка 1, жінка, 22 роки).

Війна та повітряні тривоги застають всіх зненацька – когось на роботі, когось в гуртожитку, когось вдома, а когось на вулиці. Внаслідок воєнних дій, багатьом респондентом доводилося переживати жахи кривавої війни: *«Обстріли та бомбардування – так, був в офісі через дорогу, коли влучили в 101 Tower і рознесли його до біса. Потім бачив в вікно прильоти по заводу Артема, дівчину відправив в коридор, а сам дивився куди воно летить. Смерть – так, але це було не від війни, в мене дідусь помер від раку в червні... А ось батько моїх друзів загинув в Бучі.. це просто жесть.. дуже сильно болить ця історія і мене сильно викручує зсередини, коли я починаю про це говорити чи згадувати...»* (респондент 3, чоловік, 23 роки); *«Я була свідком: холод, голод та відсутність води – даа, розлука з рідними та близькими – дааа, переїзд у інший регіон України – так, це було, але вже десь це було 11 березня, десь так це приблизно було. Обстріли та бомбардування – була така ситуація, коли ми уже розуміли, що дуже небезпечно залишатися в кімнаті, і всіх просто почали змушувати спускатися в бомбосховища, куди ти хочеш і ми спустилися, ми стояли в великій черзі і там по спискам записували тебе і пропускали в це бомбосховище»* (респондентка 6, жінка, 22 роки).

Однак були й ті, кому пощастило і кого жахи війни все ж оминули: *«На щастя, я не бачила смерть, не бачила холод, не бачила голод, тому вважаю,*

що гріх жалуватись» (респондентка 5, жінка, 19 роки). Та усі респонденти єдині в оцінці війни: *«Війна – найстрашніше мабуть, що сталося в цьому житті і що можна було б взагалі уявити..»* (респондентка 1, жінка, 22 роки).

Підсумовуючи, можна зазначити, що війна стала несподіванкою, викликом та загрозою, яка зруйнувала плани на майбутнє, стала випробуванням для всіх та жахом для тих, хто був окупації; змусила змінити плани, шукати роботу, поєднуючи її у дуже складних умовах з навчанням.

3.3. Поєднання дистанційного навчання, вторинної зайнятості та життя українськими студентами в умовах війни

Повна масштабна війна в Україні суттєво вплинула на всі аспекти людського життя, включаючи освіту та професійну діяльність. Війна поділила життя на «до» та «після», принесла багато болю та труднощів, довелося пристосовуватись до нової реальності, а комусь навіть довелося почати життя з початку. Війна значно вплинула на молодь України, змінилися цінності, погіршився емоційний та психологічний стан.

Феном «працюючого студента» доволі часто спостерігається в сучасному світі. Навіть під час повномасштабного вторгнення та війни, студенти продовжують поєднувати навчання та вторинну зайнятість. Важливо зазначити, що професійна сфера та ринок праці також переживають наразі значні трансформації, зокрема пов'язані зі звільненням працівників, а також з економічними та фінансовими труднощами. Тому наявність роботи цінується зараз по-особливому.

Загалом, під час дослідження, було опитано 20 українських студентів, віком 19–23 роки. Всі респонденти мали досвід поєднання дистанційного

навчання та вторинної зайнятості в умовах війни. Однак в кожного він мав свою специфіку та свої мотиви.

24 лютого розпочалось повномасштабне вторгнення, всі навчальні процеси були припинені, заняття відмінені. Кожен студент та викладач думав, в першу чергу, про своє життя, свою безпеку та про безпеку своїх рідних. Хтось виїжджав з Києва до рідних в області, хтось їхав на Закарпаття, хтось тримав курс за кордон. Проте, на жаль, не всі викладачі поставились з розумінням до ситуації та відмінили свої заняття 24 лютого. За словами респондентки, *«одна з викладачок взагалі хотіла проводити пари і загалом вона їх і проводила, але понятно, що ніхто не підключився. Вона нам ще писала пред'яви – типу чого нікого немає на парах 24го числа»* (респондентка 5, жінка, 19 років). Ще один респондент зазначив: *«24 лютого, коли всі зрозуміли що коється, у нас була пара з завідувачем кафедри, це дуже така екстравагантна жінка. От, хороша без сумніву, але своєрідна. Вона сказала, що пара не скасовується, що пара буде. Було дуже дивно це чути, бо інші пари скасували. В цілому далі в перші тижні війни пар не було, а якщо вони були, то я точно їх не відвідував, бо це якесь безглуздя і маразм»* (респондент 12, чоловік, 22 роки). Згадуючи перші дні війни, особливо дивно було слухати, що хтось проводив заняття. Опитані студенти максимально обурені цим та зовсім не розуміли такої поведінки: *«дуже болісно і важко було прийняти сам факт, що тут вибухи за вікном просто і вже в новинах казали про загиблих, а тут паралельно йдуть пари... деякі викладачі поводили себе так, наче нічого не відбувалось і це дуже бісило»* (респондентка 15, жінка, 22 роки). В той час, як студентка, яка навчалася в закордонному університеті розповіла, що отримала миттєву підтримку та розуміння: *«вони відразу написали, що ну вони в курсі всього, вони підтримують нас. В мене якраз просто в березні починалась сесія і я розуміла, що яка в бісу сесія, я перепрошую, якщо я сиджу в метро, ну от*

взагалі не до сесії. І я їм про це написала, вони сказали, що вони все розуміють, і вони сказали, що я можу здати всі екзамени пізніше, коли буде можливість, а зараз, щоб я просто була в безпеці» (респондентка 1, жінка, 22 роки).

Проте, в більшості університетів навчання все ж зупинилось на певний період. Кожному потрібен був час, аби хоча б трохи адаптуватись та визначитись з планом дій та безпечним місцем перебування. Орієнтовно, десь в кінці березня все ж почалось поступове відновлення навчання. Враховуючи всі труднощі, проблеми, нерозуміння, цікаво, що лише двоє студентів вирішили взяти академвідпустку і лише один повністю припинив навчання, оскільки не може продовжувати навчання в умовах постійного стресу і емоційної напруги. Всі ж інші намагались продовжувати навчання, хоча не було ні сил, ні бажання, ні будь-якої мотивації. *«Я продовжив навчання і не брав академвідпустку, але хотів..дуже хотів кілька разів.. минулої весни, і восени, і буквально минулого місяця. Основна причина, що в мене просто немає сил і якось навчання в мене зараз не в пріоритеті відчувається.. Але я не брав, тому що вирішив, що якщо я зараз візьму, то скоріше за все вже не повернусь, тому краще все ж закінчити і бути вільною людиною з магістерським дипломом»* (респондент 2, чоловік, 22 роки). *«Да, я продовжував навчання під час війни, ніякої академвідпустки я не брав. Навчання в КНЕУ – це взагалі окрема історія, там не треба вчитися, там треба трошки грошей і клепку в голові. І тому за рахунок цього, я закривав все, що там було»* (респондент 3, чоловік, 23 роки).

Аналізуючи відповіді респондентів, доцільно зазначити, що загалом студентам не було фізично важко пристосуватись до навчання, оскільки з правилами дистанційного навчання вони знайомі ще з часів Covid-19. Проте, важко було морально: *«в мене був стан потєряності, я нічого не могла робити, мовчки плакала і читала новини.. тому процес адаптації.. його як*

такого не було.. просто навчання випало на місяць чи більше, я нічого не робила, просто не могла... паніка та страх оволоділи мною» (респондентка 20, жінка, 21 рік).

Пристосованість освітнього процесу респонденти визначали як таку, яка по факту не змінилась з часів пандемії. Тим не менше, наголошували на суттєвій відмінності ситуації війни і пандемії: *«Ну по правді я дуже погано адаптувався до змін в навчанні. В принципі мені було тяжко сприймати навчання ще при ковідних обставинах, а під час військових так взагалі якось вектор концентрації перейшов на інші справи»* (респондент 14, чоловік, 23 роки). *«По-перше, я не мав досвіду відвідування занять оффлайн з березня 2020 року. Десь на першому курсі магістратури, я зрозумів, що викладачі пристосувались вже повністю до дистанційного навчання так само, як і студенти. Проте, єдина суттєва зміна, в порівнянні з ковідом – це те, що тепер доводилось спускатись в сховище»* (респондент 3, чоловік, 23 роки).

Особливо важко було студентам, які пережили страшні речі як обстріли, бомбардування, голод та окупація: *«тяжко.. чесно.. минулої весни, коли навчання поступово відновилось, мені було не до того.. я тільки зміг виїхати з Бучі, втратив батька, морально був на дні, були зовсім інші заботи... Тому по навчанню я робив буквально мінімум, який вимагали від мене, щоб отримати залік. І якось так вийшло, що в такому режимі я навчаюсь і досі, що мені дуже не подобається насправді і це причина, чому я хотів взяти академвідпустку. Але воно вже як є... можна сказати, що я якось не адаптувався до кінця..»* (респондент 2, чоловік, 22 роки)

Ще один респондент, який пережив окупацію в Київській області зазначив: *«нуу.. звісно навчання давалось дуже складно, в мене був посттравматичний синдром після того, як ми приїхали з окупаційних територій з Андріївки до Синевиру... ми були без зв'язку, без їжі, в холоді десь*

два тижні... морально потім було дуже важко.. в мене навіть зараз сльози на очах.. тому якимось навчання ставилось на останнє місце по важливості.. ти тут не знаєш, що завтра буде і чи воно взагалі буде..яке навчання взагалі.. мені дуже складно давалось, не було концентрації і якимось не до цього було, чесно. Після того, як ми повернулись із Синевіру, залишалось мало часу, щоб закрити борги, тому в мене так вийшло, що залишились ці борги і до сьогодні» (респондент 14, чоловік, 23 роки).

Аналізуючи відповіді, варто зазначити, що студенти поділились на дві групи. Студенти, які були в більш менш спокійних місцях, які не бачили жахів, які зробила русня на українських землях, продовжували спокійно навчатись і наголошували, що восени викладачі стали більш лояльні: *«викладачі максимально лояльні були, приймали всі там домашні завдання, які задавали нам. Оцінки взагалі не жаліли, вони навіть були більше. Деякі викладачі були як психологи, тому що розуміли, що деякі студенти пережили жахливі речі. Тому з великою людяністю відносились до своїх студентів, і деякі викладачі також бували там в гарячих точках, тому і студенти до них відносились людяно»* (респондентка 6, жінка, 22 роки). Інша ж група студентів, неодноразово у своїх відповідях зазначала, як один з основних чинників відторгнення і протесту до навчання це «високі вимоги викладачів», «відсутність розуміння та співчуття», «постійні тривалі обстріли», «повітряні тривоги і відключення світла»: *«особливо здивували викладачі, які виїхали за кордон, в них не було жодного співчуття і розуміння.. нам казали, щоб ми одягали каски, якщо повітряна тривога і підключались на пари»* (респондент 18, чоловік, 20 років); *«доводилось навчатись під час тривог і вибухів. на парах одногрупники показували з вікна прильоти, але викладач з іншого міста, де не було тривоги сказав, що одягайте каску і сподівайтесь, що у вас не прилетить, на цьому пара продовжилась, але я принципово вийшла, тому що*

мені стало огидно. Іспити, семінари, лекції не відмінялись через повітряну тривогу» (респондентка 15, жінка, 22 роки).

Найбільшою проблемою, з якою зіштовхнулись українські студенти у процесі навчання під час війни – це тривалі відключення електропостачання. Внаслідок масових атак РФ на енергетичну інфраструктуру України, що розпочалися восени, уряд прийняв рішення про введення графіків планових відключень електроенергії. Спочатку відключення тривали по 4 години, проте росія продовжувала жорстокі обстріли і відключення ставали триваліші, з метою стабілізувати енергетичну систему країни. Згідно з поясненнями УАСНО, графіки були складені на основі очікуваних обмежень від «Укренерго». Відключення різних груп споживачів в рамках стабілізаційного графіка передбачалися з обмеженням до 250 МВт [Інформаційне агентство УНІАН, 2023]. Проте, графіки не діяли і жителі України були більше без електропостачання, ніж з ним. Свічки, ліхтарики, газові плити, павербанки, пункти незламності – були новими «друзями» українців. Це був дійсно найважчий період для всіх.

«Відключення світла.. це для мене було найважче. Коли почались "віялові відключення" - так називались перші відключення, в нас тоді світло не вимикали. І це було пару тижнів таке щастя. За цей час я купив два підстанції - собі і батькам. Ця підстанція вивозила щось 5 зарядок ноутбука і я кайфував від цього. А от коли я почав писати свій диплом, то в Києві в мене вдома чотири дні не було світла взагалі, мені доводилось їздити по місту і шукати світло, щоб сидіти і писати диплом. Це була єдина проблема така масштабна, з якою я зіштовхнувся під час навчання. Мало того, що руські забрали нормальне життя, так вони ще й забрали віртуальне, діджиталізоване, цифрове, до якого я максимально звик! Без інтернету можна здуріти. Залежність від соц.мереж – це залежність від браузера, бо

я сиджу в інтернеті і читаю зазвичай просто все підряд» (респондент 3, чоловік, 23 роки).

«Ооооохх... коли були відключення світла, деякі викладачі з розумінням до цього відносилися, а деякі типу "Да мені всьо равно, чого ти не приєдналася, чого ти це не зробила, ти маєш бути відповідальна". Ну викладачі такі 50 на 50 були. Те, що в тебе поганий зв'язок, або його повна відсутність, деяких взагалі не хвилювало це.. мені от цікаво було, коли не було зв'язку зовсім, от де я мала його брати?) на Щекавицю лізти і ловити мережу?) Просто ми чули від деяких "мені все одно, роби, як хочеш". Тому бували і такі випадки. А деякі ставились з повним розумінням, бо самі з таким стикались, але казали щось на кшталт "ви ж розумієте, на іспити, захисти, ви маєте яось підлаштуватись і доєднуватись". Типу подумати чи буде в тебе електроенергія, можливо піти в заклади якісь з генератором.. типу яось мали готуватись до цього всього. Чесно кажучи, я сподіваюсь, що мене не поб'ють за ці слова, але все ж, коли не було електроенергії в мене, то її не було у всьому районі, я просто ходила, як їжак в тумані, тільки я була їжаком в темноті і шукала світло та зв'язок. Просто навіть, якщо заклади мали вже генератор, зв'язку ж все одно не було, бо генератор не дорівнює наявності зв'язку. Мені доводилось об'їжджати пів Києва в пошуках світла, це було дуже важко морально і фізично.. Надзвичайно складний період, мотивація в мене була тоді просто на нулі.. максимально виснажена була..» (респондентка 7, жінка, 22 роки).

«Ну звичайно, що купили навери, ліхтарики, ну десь намагалися навіть ходити в такі місця, як ці пункти незламності, тобто там можна було підзарядитися, бо десь там, на роботі, наприклад, у нас був генератор, тому була можливість яось підзарядитись» (респондент 19, чоловік, 21 рік).

«Під час відключень світла доводилось виїжджати у сусідні села і шукати там світло, якісь заклади з генераторами, але навіть якщо генератор працював і було світло, це ж не завжди забезпечувало зв'язок, в такому разі сідали в машину і вирушали в дорогу шукати зв'язок. Іспити випали якраз на той період, коли якщо світла не було, та його не було ніде, в усій області з певної сторони і відключення могли тривати декілька днів, в найгіршій ситуації доводилось пропускати все і потім тільки заходити перевіряти скільки неатестацій ти вже встиг отримати» (респондент 17, чоловік, 21 рік).

Аналізуючи відповіді респондентів, було помічено деяку тенденцію. Студенти, які виїхали за кордон і мали там досвід навчання, все ж продовжили повноцінно навчатись та здобувати освіту. Життя та навчання в іншій країні відкрили нові горизонти для студентів, студенти нарешті зіштовхнулись зі справжнім студентським життям, як в фільмах *«ну тут ви звернулися за адресою. Так, в мене був досвід за навчання за кордоном. 13 травня буде рік, як я навчаюсь в Німеччині. Чесно кажучи, це доволі дуже гарний експірієнс, який показує, яким може бути справжнє студентське життя, справжнє студентське навчання і на якому воно високому рівні. Мені звісно зараз вже воно не потрібно на такому високому рівні, тому що хочеться більше займатися своїми справами, але ...але це дуже круто, це надзвичайно корисний досвід і я вважаю, що кожен повинен його пройти і відчувати»* (респондент 4, чоловік, 22 роки). Також, одна студентка зазначала, якщо якби не війна, то вона не пішла б на магістратуру, оскільки не планувала навчатись, після бакалаврату, проте наразі отримує колосальний досвід навчання за кордоном: *«я взяла gap year, тобто рік перерви між бакалавром і магістратурою, думала якраз попрацювати рік і подивитися, чи хочу я взагалі продовжувати навчатися, якщо так – то в якому напрямку, в якій країні. Аби більш серйозно*

підійти до магістратури, ніж, коли підходила до вибору бакалаврату. Але загалом я не планувала навчатися взагалі на магістратурі, бо я вже працювала і вже думала розвиватися в професії, але ось війна, вона мене спонукала вступити магістратурі, от і я можу зараз сказати, що в принципі, я рада, що я прийняла таке рішення, тому що, ну, я можу перебувати в відносній безпеці, і за мене не переживають мої близькі, плюс там в мене буде диплом німецький, і я зможу шукати тут роботу, або десь в якійсь іншій європейській країні» (респондентка 16, жінка, 22 роки). Респондентка зазначила в своїх відповідях ще інформацію, щодо особливостей навчання в Берліні та акценту на українцях та росіянах: «дуже багато курсів, які сфокусовані якраз на українцях, на цьому досвіді українців, переселення за кордон, тобто в мене є зараз курс по вимушеній міграції, у мене є курс якісного аналізу на основі інтерв'ю з українками, які мігрували в Берлін, Варшаву і в Будапешт. Тобто з'явився певний сильний акцент на українцях, я дуже рада цьому, але одночасно з тим я можу відмітити, що в Німеччині дуже багато акценту ще надають росії та вивченню феномену диктатури в росії, от цього режиму їхнього, і ну мене, це деколи бісить сильно, тому що якби всі мають розуміти прекрасно, хто тут зло, хто добро в цій історії, принаймні для того, щоб закінчити війну максимально якомога раніше, але, на жаль, німці вони ну трошки специфічні в цьому в своєму сприйнятті світу, і тому тут дуже багато російських професорів приїжджає, щось розказує, ну тобто ну якби для мене це трохи болюча тема і мені б хотілося, щоб німецька система освіти трошечки серйозніше до цього підійшла, тому що зараз є дуже багато якраз вимушених переселенців з України, і в тому числі студентів, які навчаються ось так» (респондентка 16, жінка, 22 роки).

Загалом, аналізуючи всі відповіді респондентів, спостерігається невтішна тенденція – відмови від навчання. Неодноразово лунала думка

«закінчити і забути». Більшість респондентів все ж не проявили бажання продовжувати здобувати наступні освітні рівні у вузах, незалежно від того, чи це українські чи закордонні університети. Основними чинниками цих рішень виступають «відсутність повноцінних лекцій та семінарів», «відсутність мотивації викладачів навчати», «самонавчання», «нестача практичних вмінь та навиків»: *«в принципі, я дуже не задоволена навчанням...абсолютно це не ті знання, які я мала б отримувати відвідуючи університет, викладачі не зацікавлені...»* (респондентка 20, жінка, 21 рік); *«по суті, зараз тупо від мене все залежить – чи я зубрю сама або ж я ніяк не вивчу мову... Якби я знала, що буде таке навчання і таке вивчення мови, то я б вибирала іншу спеціальність, таку чисто для бумажки про вищу освіту, а мову би вивчили з репетитором чи на курсах»* (респондентка 5, жінка, 19); *«я не дуже поважаю систему освіти зараз, бо всі знання я набуваю виключно сам... все погіршилось, після введення дистанційного формату навчання.. студенти нічого не знають, в школах діти нічого не знають.. Тому не вбачаю сенсу, навчатись ще в якомусь університеті і тому з приводу от саме освіти як бумажечки, як папірця, от, то таких планів в майбутньому немає»* (респондент 13, чоловік, 22 роки).

Паралельно з навчанням українське студентство має ще одну зайнятість – роботу. Було виділено три категорії основних мотивів поєднання навчання з роботою, які були охарактеризовані в підрозділі 1.2. Перша категорія – матеріальне забезпечення. Прагнення у поліпшенні фінансового становища, необхідність оплачувати гуртожиток/квартиру, перебирання матеріальної відповідальності на себе та допомога батькам – важливі стимули обрання вторинної зайнятості студентами. Друга категорія – професійне зростання. Реалізація теоретичних навичок на практиці, набуття якостей (відповідальність, робота у команді), нові знайомства та зв'язки, накопичення соціального досвіду – важливі для майбутнього, для побудування кар'єри та

простішої адаптації на роботах. Третя категорія – особистісні мотиви. Важливим фактором тут виступає прагнення бути самостійним, ні від кого не залежати, виправдати очікування батьків та навіть отримувати моральне задоволення.

Аналізуючи відповіді респондентів, основним мотивом поєднання дистанційного навчання та вторинної зайнятості – це поліпшення власного матеріального становища. Загалом, цей мотив відігравав пріоритетну роль у прийнятті рішення щодо поєднання вторинної зайнятості з освітою. Проте, варто зазначити, що змінилися саме цілі та конкретне призначення задля чого потрібна фінансова складова студентам наразі.

Оскільки, війна завдала значних збитків українській економіці, що призвело до ускладнень на ринку праці, скорочень кадрів та фінансових витрат, вона також призвела до різкого стрибка цін на продукти харчування, на одяг, на оренду та на послуги, тому виживати стає все складніше з кожним днем. «Забезпечувати себе», «допомагати батькам», «стало дорого жити», «потрібно донатити», «реалізовувати бажання», «стабільність» – це основні мотиваційні чинники поєднувати навчання та роботу в умовах війни.

«Фінансові, мені потрібно фінансово забезпечувати себе та допомагати своїм батькам... в мене мама з татом також залишились без роботи, тому це була необхідна міра» (респондентка 11, жінка, 22 роки).

«Зараз мені потрібна робота заради заробітку грошей, тому і головний мотив – це заробіток грошей» (респондент 14, чоловік, 23 роки).

«Останнім часом розумію, що не дивлячись на те, що моя робота приносить мені задоволення, все ж таки основний мотив – це заробіток. Коли бачу, що просідає робота, то починається паніка саме через гроші, тому що жити стало дуже дорого і та сума, якої вистачало раніше зараз недостатня для комфортного існування» (респондентка 15, жінка, 22 роки).

«Робота мені треба для того, щоб покривати мої витрати на життя, тому що, якщо я не буду працювати, я просто дуже сильно буду..як сказати.. «абузою» напевно... це буде не дуже комфортно для моєї сім'ї, гроші зараз дуже важко заробляються.. тому краще я буду працювати і мати свої гроші» (респондентка 16, жінка, 22 роки).

«Не померти з голоду, мати гроші на їжу, на відпочинок, на допомогу мамі, оскільки лише ми з братом залишилися.. і на донати на ЗСУ. Варіант «не працювати» – його просто немає» (респондент 2, чоловік, 23 роки).

«Для того, щоб реалізовувати свої фінансові бажання, і щоб допомагати реалізовувати бажання іншим, наприклад, щоб ми могли з моєю дівчиною класно провести час. Щоб наш котик був задоволений, йому треба якась смачна штука і іграшка нова. Тому для реалізації своїх потреб, бажань і всього класного» (респондент 17, чоловік, 21 рік).

«Робота дуже гарно поєднується в сумі з виплатами в Німеччині спочатку це були стипендії, сподіваюся, будуть виплати ще тут соціальні, і разом поєднуючи це, виходить доволі..доволі зручна сума для існування в принципі за кордоном, що мені поки що потрібно, скажемо так. Ну працюється, поки працюється якимось так, поки кошти виробляються, поки не знайшов кращий варіант. Тому напевно все ж фінансовий мотив» (респондент 4, чоловік, 22 рік).

«Це стабільний дохід, який зараз дуже важливий, і страшно якимось змінювати роботу, оскільки ринок праці зараз в критичному стані, і шукати роботу – це не проста справа, ну а по друге, це стабільність в нестабільні часи, це дає якусь, певне, впевненість в завтрашньому дні, що ти будеш робити і так, мені здається, легше переживати час війни» (респондент 8, чоловік, 23 роки).

Другим мотивом, який респонденти зазначали, було все ж професійне зростання, а саме набуття досвіду та нових навичок, зосередження на професійній діяльності, а також набуття соціального статусу.

«Мої основні мотиви зараз працювати – це рости в кар'єрі, отримувати більше знань, ставати успішнішою в своїй справі, розвивати свої скіли і отримувати більше грошей та досвіду, щоб спробувати більше в цьому житті» (респондентка 1, жінка, 22 роки).

«По-перше, в компанії таких масштабів я не працював, з такими проєктами я не працював, плюс сторона клієнта для мене нова, типу це робота з абсолютно іншого боку. Плюс, я керівник напрямку маркетингових соціологічних досліджень компанії, а мені 23 роки. Тому це дає мені точно статус, в першу чергу» (респондент 3, чоловік, 23 роки).

«Наявність практичного досвіду. В мене за плечима скоро буде 6 років досвіду роботи в одній з найбільших медіа-груп України» (респондентка 20, жінка, 21 рік).

Третім мотивом, у поєднанні дистанційного навчання та вторинної зайнятості в умовах війни, все ж виступає – особистісні мотиви, а саме патріотизм та бажання підіймати економіку України, «робота, як задоволення, а не як заробіток», бажання допомагати іншим.

«Я змотивована більше в тому, щоб працювати в Україні, підняти українську економіку» (респондентка 6, жінка, 22 роки).

«Це робота по любові, не має такого, що ця робота тільки заради грошей, ні. Я люблю те, що я роблю, у мене є цілі всередині цієї індустрії, тому я роблю просто те, що мені подобається» (респондент 13, чоловік, 22 роки).

«До медицини в мене завжди був потяг з дитинства, і якби в медицину я прийшла за власним бажанням, бо завжди хотіла допомагати людям. Тому я працюю медсестрою в Інституті педіатрії, акушерства та гінекології»

Національної академії медичних наук України. На початку війни, у нас був взагалі графік безперервний, так як багато персоналу повиїжджало. Але людей і інституті значно менше не стало, так як ми не могли відпустити багатьох жінок, оскільки вони потребували лікування та збереження. Емоційний стан нашої команди на початку війни був дуже такий вольовий, ми всі дуже злагоджено працювали, всі були в тендемі, якимось здружились, навіть стали ще більш такими близькими людьми, особливо, коли на початку ми там жили в лікарні. І тоді навесні 2022 ми допомогли шаленій кількості жінок, чому я безмежно рада» (респондентка 7, жінка, 22 роки).

В нових умовах життя наразі спостерігається тенденція – відмови від роботи, аби займатись волонтерською діяльністю. Тому було доцільно дізнатись щодо волонтерської діяльності в українського студентства. Загалом, студенти не вбачали розумним покидати роботу, оскільки за рахунок цього вони наразі живуть, допомагають і виживають. Проте, всі подорослішали за один день, прокинулась неймовірна злість та бажання винищити всю ту землю з нашої планети, а звідси виникло й бажання займатися волонтерською діяльністю. На початку повномасштабного вторгнення опитані студенти займались волонтерством, аби «допомогти нашим військовим», «не зійти з розуму», «знищити всіх орків», «зберегти нашу свободу» та «пришвидшити нашу перемогу».

«Я займалась волонтерською діяльністю в себе в рідному місці, ми плели сітки, ми збирали одяг, ми збирали продукти і видавали їх переселенцям, які до нас завозили з Польщі, з Німеччини» (респондентка 11, жінка, 22 роки).

«Я почав шукати як допомогти обороні України і знайшов недалеко від будинку в рідному місті великий волонтерський центр. Паляниця він називався. Вони робили широкий спектр послуг, починаючи від бронезилетів, гуманітарки, закупівель, закінчуючи виробами з металу, їжаки, буржуйки

робили і так далі. Ми з сестрою пішли в саме цей центр біля нас, у них була ця філія. Це було викуплене старе підприємство, яке ремонтувало автомобілі. Там був цех заводський, один. Їм звозили метал люди, яким він не потрібен. Вони також закупували метал дешево у підприємств, у яких на складах валявся цей метал, і з нього просто варили їжаки, потім приїжджали інші волонтери або військові, забирали їжаки і ми розставляли навколо, і по місту протитанкові їжаки. Там широкий спектр ще що можна робити, я особисто займався зварюванням їжаків протитанкових, робив коктейлі молотова, потім робив укріплення мішків з піску і так далі. Тобто це все працювало на мінімальну обороноздатність міста. Це був такий народний опір» (респондент 12, чоловік, 22 роки).

В той час як, найбільшу залученість у волонтерство все ж мали ті, чії друзі або родичі пішли воювати: «Повністю йти з роботи волонтерську діяльність, на жаль, я не можу, тому що за щось треба жити, за щось треба платити квартиру, їсти і якось існувати, а не сидіти там в батьків на шиї. Я відкривала збори, але ці всі збори були для братів, які зараз в ЗСУ. Оскільки, вони пішли добровольцями, а як ми знаємо, на жаль, не на всіх добровольців є достатньо зброї, амуніції, і так далі, тому ми закривали там одяг, взуття, якісь окуляри дального виду самі,. Але от, наприклад, тепловізор, ну він дуже дорого коштував, там близько 200 тисяч, я не пам'ятаю вже точно, і, звісно, на нього не було так можливості, щоб у всіх родичів позбирати і купити його. Тому не такі речі відкривали збори, там тепловізор був, машини були, окуляри, які спеціальні були нічного бачення, якось так» (респондентка 1, жінка, 22 роки).

Бажання більше заробляти зумовлено не тільки особистими бажаннями та прагненнями, але і задля збільшення кількості і сум донатів на допомогу ЗСУ. З початком повномасштабного вторгнення рф українці набули нову

звичку – донатити на ЗСУ. Є люди, які щомісяця донатять стабільно відсоток від зарплатні, є люди, які донатять, коли вмикається сирена сповіщення повітряної тривоги, є люди, які донатять щоранку, а є люди, які донатять, коли купують собі горнятко кави. По-перше, абсолютно всі опитані студенти зазначили, що донять на постійній основі і радять це робити іншим, оскільки так ми наблизимо нашу перемогу. *«Сума не важлива, головне регулярність»* – так зазначила одна з респонденток під час інтерв'ю (респондентка 20, жінка, 21 рік). По-друге, важливо зазначити, що всі респонденти підтвердили, що регулярні донати суттєво не відображаються на їх заробітку. *«Дуже позитивно ставлюсь до донатів – сам доначу і всім рекомендую. Це не суттєво відображається, бо я собі виділив певний відсоток від зарплатні, який щомісяця надсилаю на донати. Витрачаю ці кошти по-різному, на різні збори чи знайомих, чи масштабні збори, як ото було "на помсту", "на байрактари". Тому як на мене, це позитивна звичка і я вважаю, що класно, що люди донатять»* (респондент 2, чоловік, 23 роки).

«З приводу донатів на ЗСУ.. так, для мене це типу це обов'язково, це окрема стаття розходів в моєму гаманці, от. Якісь локальні збори, якісь великі збори, так типу постійно моніторю і шукаю, де можу допомогти своїм друзям, які теж зараз на фронті, чи родичам от, тому так це прямо обов'язково. Чи суттєво відображається.. хмм, ну як сказати типу відображається, бо це непоганий відсоток від моєї зарплатні, от, але я роблю так щоб це не було мені в мінус умовно, і щоб це був досить впливовий внесок» (респондент 13, чоловік, 22 роки).

Проте, доцільно зазначити цікавий момент, який було відмічено під час проведення інтерв'ю. Коли було поставлене питання щодо донатів, один з респондентів звернув увагу, що в сучасних умовах, коли запитують щодо донатів, звісно ж люди відповідають «так», оскільки наразі це є соціально-

схвальна відповідь: *«Да, звісно. Блін, це все одно зараз звучить, як соціально-схвальна відповідь.. Але дійсно доначу часто, але не в супер великих сумах, там на різні збори. Десь в день 100 стабільно доначу, не знаю це мало чи багато, ну якщо порахувати за місяць, то це десь тисячі 3, ну це не мало, але не, це не достатньо, явно не достатньо.. Теж як соціально-схвально звучить, ніби я виправдовуюсь»* (респондент 3, чоловік, 23 роки).

Також, важливий момент у дослідженні поєднання навчання та вторинної зайнятості в умовах війни, виступає надання пріоритетності – навчання чи робота. Результати дослідження показали, що в переважній більшості, пріоритетність все ж надається роботі. В умовах війни, навчання все ж відійшло на друге місце і мотивами його закінчення є лише бажання отримати диплом: *«Зараз найважче і те, що в мене не виходить – це виділяти хоч якийсь час на навчання, бо я взагалі забив, після всього, що трапилось. Пріоритетніше для мене виходить, що робота»* (респондент 2, чоловік, 22 роки); *«Все таки, мабуть, навчання – добить магістратуру, закрить її і потім уже роботою повноцінно займатися, тому що це вже тягнеться шість років і треба вже його закінчувати»* (респондент 4, чоловік, 22 роки).

У своїх відповідях, респонденти чітко зазначили, що в умовах повномасштабної війни пріоритетність надається все ж роботі: *«у поєднанні навчання і роботи завжди була пріоритетною робота, тому що це приносить більше і результату, і задоволення, і сенсу, ніж навчання. Навчання вже перейшло на етап – здати хоч якось і забути, а робота – це перспектива і нею ніколи не пожертвуєш заради навчання»* (респондентка 15, жінка, 22 роки). Також, неодноразово студенти відзначали, щодо складності поєднання роботи і навчання: *«насправді поєднувати навчання та роботу дуже складно, все рівно якась сфера буде пріоритетнішою. І поки що пріоритетніше це робота. Я витрачаю майже всі сили в останній час і на навчання просто не вистачає*

часу» (респондент 14, чоловік, 23 роки); «найпріоритетніше, я би сказала, робота, навчання у мене вже пішло на другий фронт, тому що з роботи в тебе є перспективи. З навчанням – ти навчаєшся і просто цей диплом, можеш віддати мамі. А в роботі ти показуєш себе як професіонал, в тебе є кар'єрний зріст і у тебе більше користі від цього буде, ніж від навчання. Тобто на роботі я також навчаюсь, але ці навички мені будуть більш корисні. Тому пріоритет – робота» (респондентка 6, жінка, 22 роки); «наразі, пріоритетніше напевно, на жаль, робота. Тому що я себе забезпечую самостійно, а потрібно одягатись, харчуватись, платити за житло, платити за комуналку. І на жаль, навчання перейшло на другий план. В принципі, зараз важко назвати навчання навчанням, університет не дає тих знань і відповідних пар. Є взагалі викладач, який просто фіксується, щоб його не забрали служити і він абсолютно не зацікавлений у тому, щоб ми отримали знання» (респондент 4, жінка, 22 років).

Підсумовуючи, доцільно зазначити, що в умовах повномасштабної війни, головним мотивом поєднання дистанційного навчання та вторинної зайнятості виступає матеріальне забезпечення. На початку вторгнення, респонденти активно долучались до волонтерської діяльності, а також набули основну звичку, яка допомагає пришвидшувати нашу перемогу – донати на українську армію.

3.4. Цінності, настрої та психологічне здоров'я українського студентства під час війни

Війна – це випробування, це виклик, це зміна цінностей та пріоритетів, а для когось це й вікно можливостей. Війна суттєво вплинула на свідомість людей, їхній психологічний та емоційний стан, цінності, життєві стратегії, комунікацію, згуртованість, консолідацію та єдність. Насамперед, респонденти відзначали, що змінилося усе, змінилося саме життя, змінилися пріоритети, цінності і відношення до людей: *«Війна дуже змінила моє життя після 24 лютого, дуже сильно змінилось все... Змінилися пріоритети в житті, я би сказала, цінності і відношення до деяких людей. Ти розумієш, що, наприклад, там людина, з якою ти майже не спілкувалася, вона в цей же день тобі буде писати «як там у вас? все нормально?»». Дуже багато людей, від яких я не очікувала підтримки, я її отримала, а ті, від кого я хотіла би її почути, їм було все одно. Ну це така ситуація, яка проявляє справжню людину, показує справжні почуття, справжнє відношення до тебе, як це є насправді, тому якби ця ситуація відкрила очі на дуже багато подій, в моєму житті, і якби, напевне, не 24 лютого, я би жила так далі з якимись ілюзіями, не бачила би справді справжньої ситуації»* (респондентка 6, жінка, 22 роки); *«Життя дуже змінилось, змінилось ставлення до життя і саме його планування, оскільки планувати зараз нічого неможливо, то все робиться тут і зараз. Під час війни я відкрила свій невеличкий магазин, і насправді дуже сумніваюсь, що зробила б це за умов мирних часів. Звісно більше цінуєш рідних і час з ними, цінуєш всі можливості які є, цінуєш що взагалі живий і здоровий, з дахом над головою. І звісно існує відчуття, що під час війни у цій країні твоє життя тобі не належить, воно належить людині, яка натискає кнопку запуску ракет. Особливо я це відчула коли мої знайомі, або люди за якими я*

слідкувала почали вагітніти, і я зрозуміла, що я б ніколи не хотіла вагітніти і народжувати дитину в країні в якій війна, тому що ти не знаєш, що буде завтра, чи буде їжа, чи буде дах, чи буде життя» (респондентка, 15, жінка, 22 роки).

Для всіх респондентів, життя стало найбільшою цінністю: «ну дуже сильно змінилося, по-перше, з'явилася дуже висока цінність життя, життя людей, оточуючих, ну і поруч з цією цінністю життя з'явилася в принципі така, як примирення з тим, що в будь-який момент може прилетіти ракета і це може бути кінець життя, і також змінилося дуже сильно зараз все в новинному просторі...менше, в принципі, якихось хороших там подій, веселих насправді, ніж було раніше..» (респондентка 10, жінка, 22 роки); «головна цінність – це життя, життя своїх близьких, своїх рідних, своїх друзів, в принципі, життя кожного українця зараз це найважча, найвища цінність. Також цінностями зараз є всі духовні цінності, це спілкування з близькими, це проводити з ними якомога більше часу, тому що у будь-який момент, в такій ситуації, в умовах війни, життя кожного з нас може перерватися, навіть цивільного, як ми це вже зрозуміли» (респондент, 7, жінка, 22 роки).

Також, аналізуючи відповіді респондентів, спостерігалась тенденція серед респондентів, які виїхали за кордон, розуміння цінності в тому, що в умовах війни нічого не можна відкладати на завтра, потрібно жити сьогодні і зараз. Адже завтра може й не бути: «...я більше не відкладаю нічого на потім, тобто все, що я хочу, я роблю вже зараз, до того якимось все відкладала, там ж все життя ще попереду, але зараз такого вже нема, тому що є усвідомлення, що ти живеш тут зараз, і дійсно в будь-який момент кожного дня ми бачимо новини, що життя може обірватися, і ти, на жаль, нічого з цим не зробиш і ніяк на це не вплинеш, от тому змінилися цінності повністю, якщо раніше було дуже багато матеріальних цінностей, це якісь там

матеріальні речі, да, яким надавалася висока ціна, зараз такого, мабуть, нема, є єдина цінність це своє життя, життя близьких людей, їх безпека і комунікація з ними, тобто якщо раніше я там могла, ой, мам, та я там заїду до тебе там наступного тижня, да і бачились з батьками там раз на два, три тижні, то зараз нема такого, не відкладається жодна зустріч, тобто я скоріше закінчу роботу раніше, або піду раніше з роботи, або там відкладу навчання якесь, але побачусь з батьками, побачусь з друзями, побачусь з родичами» (респондентка 1, жінка, 22 роки); «Для мене життя стало більш живим, я відчув потребу прожити, насолоджуватися і використовувати всі можливості, які тобі надаються і я відчув, що потрібно жити тут і зараз, і потрібно справді насолоджуватись кожним моментом, бо ти не знаєш, що буде з тобою завтра, і де ти будеш завтра. Потрібно менше заганятися. От мені здається, що це дуже важливо» (респондент 4, чоловік, 22 роки). «Я стала ближче з батьками, з родиною, з друзями, тому війна дуже сильно об'єднала і так само показала, хто справді поруч попри все, а хто зразу, знаєте, зник і навіть після 24-го вірніше, впродовж там перших двох місяців не з'являвся, нічого не писав, не питав, а потім вже я просто відмовилася від таких людей, тому що ну навіщо вони потрібні, от це в принципі так от змінилось життя. Ну і прийшло усвідомлення, я думаю, що всі, звісно, подорослішали в момент» (респондентка 20, жінка, 21 рік).

Аналізуючи відповіді, доцільно зазначити, що цінностями все ж стають прості людські радості: спілкування, стосунки з близькими, прогулянки, проведення часу разом, насолода природою: «цінувати стосунки з близькими, свій психологічний стан, плекати його, піклуватися про нього, бачитися з друзями, якимось використовувати на максимум при можливості, які є, тому що так, ці можливості дуже сильно врізані в порівнянні з тим, що було до 24 лютого» (респондент 8, чоловік, 23 роки); «...Цінності зараз лише в людях, в

спілкуванні, в проведенні часу разом. Цінність не в матеріальних речах, а в людських стосунках – сімейних, дружніх, любовних. Багато часу тепер проводжу на природі. Якщо хороша погода – я не дозволяю собі сидіти вдома, йду навіть в кав'ярню, що неподалік, аби просто насолодитись моментом. Адже, щастя в простих речах – в сонці, в тому, що цвітуть магнолії, в тому, що сакури зацвітають, в тому, що каштани починають квітнути, гуляти Києвом....» (респондентка 1, жінка, 22 роки); *«Цінності вони пов'язані там з родиною, щоб цінувати родину свою, тому що війна показала, що можуть в принципі дуже швидко зникнути люди, життя, рідні, і буквально це може статися від однієї ракети... щодо нових звичок, то напевно, що частіше там писати рідним, турбуватися де вони, як вони, там якщо якась тривога, то тим паче завжди подзвонити ї, в принципі, от потурбуватися про їх стан»* (респондентка 10, жінка, 22 роки).

Важливо наголосити, що респонденти усвідомлюють, що ця війна – це війна за нашу ідентичність. І тому серед цінностей: *«національність, національна ідентичність – ось це мені стало найважливіше, мені стало все важливіше.. Я став більш емпатичним і почав з дуже сильним розумінням ставитись до людей, з якоюсь обережністю, адже ти ніколи не знаєш, що людина пережила за цей час війни.. Можливо я став більш готовий допомогти іншим...»* (респондент 2, чоловік, 22 роки).

Аналізуючи відповіді, варто зазначити, що студенти, які перебувають за кордоном перейняли європейський підхід до цінностей, сприйняття життя та набули багаж соціальних зв'язків: *«Цінності – це все таки свобода, моє життя, свобода вибору, свобода руху, свобода займатися тим, чим я хочу, я перейняв практики, які я побачив тут в людей. Цінність моя в проведенні найбільш ефективно часу для себе, в емоціях, в спогадах, щоб, коли я поїду з цього містечка, щоб я б не згадував, як я сидів тут за компом постійно перед*

роботою чи перед навчанням, а як я тут гуляв з друзями, чи ходив на хайкінг, чи як в Швейцарські Альпи їздив, чи як з друзями тут ходив і купалися в мінус два, чи як ходили з палаткою на ночівлю, тобто мені хочеться запам'ятати людей, накопичити якийсь багаж соціальний і зв'язки з людьми, мовні скіли підтягнути, і от що для мене поки що найважливіше» (респондент 4, чоловік, 22 роки).

Психоемоційна напруга, спричинена повномасштабною війною, має суттєвий негативний вплив на емоційно-психологічний стан українців. Результати дослідження показали, що респонденти наразі перебувають в важкому психологічно-емоційному стані та більшість приймають рішення все ж звертатись по допомогу в консультаційні центри підтримки та по допомогу до психологів та психотерапевтів. Один з респондентів, під час інтерв'ю поділився: *«чесно, фігове.. кожен день погано, тупо кожен день. Я не знаю, що з цим робити. Дуже важко, мене паяє. Слава Богу, що я зараз один вдома і я можу максимально відкрито говорити і спокійно, не хвилюючись про те, що мене хтось почує. В мене враження, що я тупо сходжу з розуму, це жесть. Була спроба записатись і сходити до психотерапевта, але потім спрацювало ось це "та ладно, воно пройде, зараз нема коли це це вирішувати, це все дуже довго буде і складно"... Я дзвонив і звертався на службу підтримки, типу консультація з психологами, це була можливість додаткова від роботи попередньої. І от я якось їм так подзвонив, описав, що сталося, свій стан. На що вони мені відповіли: "нуууу ми не знаємо, зверніться до психотерапевта". Клас, таку пораду я собі і сам можу дати. А так чекаю, що з червня мають давати на цій роботі якусь там певну кількість візитів на місяць до психотерапевта чи до психіатра, не пам'ятаю точно вже. Але це буде супер взагалі...» (респондент 3, чоловік, 23 роки).*

Підсумовуючи, доцільно зазначити, що в умовах повномасштабної війни найбільшою цінністю стало життя, життя рідних та близьких, а також життя усіх українців. Студентська молодь більше почала цінувати спілкування з рідними та близькими, радіти звичайним людським радостям, цінувати українську ідентичність. Ті студенти, які перебували за кордоном цінностями визначали свободу, своє життя, свободу вибору. А також, спостерігається тенденція звернень по допомогу до консультаційних центрів підтримки, психологів та психотерапевтів.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

В результаті дослідження вторинної зайнятості українського студентства в умовах війни, використовуючи якісну методологію, та на основі аналізу поєднання дистанційного навчання, вторинної зайнятості та життя українськими студентами в умовах війни та оцінки настроїв, психологічного здоров'я та цінностей української молоді під час війни, зроблено наступні висновки:

Розроблено якісну методологію задля проведення глибинних інтерв'ю і аналізу результатів, які показали вторинну зайнятість українського студентства під час повномасштабної війни.

Аналізуючи дослідження, доцільно зазначити, що війна стала головним викликом та загрозою для життя українців та існування державності України, зруйнувала плани на майбутнє, стала випробуванням на стійкість і мужність для всіх та жахом для тих, хто був окупації; змусила змінити плани, шукати роботу, поєднуючи її у дуже складних умовах з навчанням.

В умовах повномасштабної війни, головним мотивом поєднання дистанційного навчання та вторинної зайнятості виступає матеріальне забезпечення. На початку вторгнення, багато респондентів активно залучалися до волонтерської діяльності та розвивали важливу звичку, яка сприяла нашій перемозі – внесення пожертвувань на підтримку української армії.

Найбільшою цінністю стало життя рідних та близьких, а також життя кожного українця. Студенти почали ще більше цінувати спілкування зі своїми рідними та близькими, радіти простим людським радостям і високо цінувати українську ідентичність. Студенти, які перебували за кордоном, вважали свободу, своє життя, свободу вибору – найважливішими цінностями.

ВИСНОВКИ

Проблема «зайнятості» перебуває у дискурсі досліджень різних суспільних наук: економічної теорії, соціології, правознавства та політології. В основі теоретичних засад дослідження зайнятості було закладено ідеї таких соціологів та економістів, як Дж. М. Кейса (вивчення проблеми зайнятості загалом), П. Сорокіна (концепція трудової поведінки індивіда щодо зайнятості), Г. Беккера та Т. Шульца (вивчали питання трудової зайнятості у поєднанні з теорією людського капіталу), Т. Веблена (поняття «показне споживання», «ефект Веблена») та інші.

Соціологічні підходи у вивченні вторинної зайнятості представлені сучасними науковцями, які досліджували проблему та концептуалізацію поняття «вторинна зайнятість»: М. Дікусарова – як добровільну, оплачувану трудову діяльність, яка здійснюється у вільний від основної роботи час; І. Перова – як додаткову роботу, окрім основного заняття; В. Цилев – як феномен, що має складну систему і неоднозначний вплив на професійну освіту.

Вторинна зайнятість студентів виступає як спосіб їхньої адаптації на ринку праці і сприяє засвоєнню практичних навичок поведінки і професійного самовизначення в межах практико-орієнтованого підходу в навчанні.

Мотивація поєднання навчання з роботою надає ключ до розуміння освітніх, кар'єрних та життєвих стратегій студентства. У процесі дослідження було визначено три основні категорії мотивів, якими керуються студенти обираючи вторинну зайнятість. Перша категорія – матеріальне забезпечення. Під час війни, наявність роботи особливо цінується, оскільки це інструмент за допомогою якого студенти можуть забезпечувати себе, допомагати батькам, сплачувати оренду, жити, а не виживати, а також донатити.

Друга категорія мотивів – професійне зростання. Отримання теоретичних навичок у поєднанні з практичним досвідом дає можливість зробити перші кроки в кар'єрі. Мотивом виступає зосередження на професійній діяльності, а також набуття соціального статусу. Також вторинна зайнятість може допомогти сформувати ділові зв'язки та контакти, а ще це можливість спробувати на собі різні ролі та обрати сферу, яка найбільше імпонує.

Третя категорія – особистісні мотиви. Найбільш важливим фактором тут є бажання бути самостійним, нести відповідальність за свої дії, ні від кого не залежати. А також важливим мотивом виступає патріотизм та бажання підіймати економіку України, «робота, як задоволення, а не як заробіток», бажання допомагати іншим.

Повномасштабна війна стала найбільшим викликом для України, українського суспільства, для економіки та системи державного функціонування. Особливої гостроти набувало питання працевлаштування і зайнятості населення. В країні було запроваджено режим «воєнного часу», внесено зміни до законодавства, економіка зазнала значних трансформацій; змінився ринок праці. Під щоденними обстрілами перебувала уся країна, ракетні обстріли знищували енергетичну інфраструктуру України, руйнували міста та села, знищували фізично цивільних людей, депортовували дітей.

Для проведення дослідження серед студентів, які об'єднують професійну та дистанційну освітню діяльність в умовах війни використано було якісну методологію, застосувавши для цього найбільш вдалий метод збору інформації – напівструктуроване неформалізоване глибинне інтерв'ю з наперед розробленим гайдом. Було проведено 20 напівструктурованих інтерв'ю з українськими студентами найбільших університетів Києва, а також зі студентами, які навчаються за кордоном. Формування вибірки відбувалось

за допомогою методу снігової кулі. Результати дослідження не є репрезентативними. Аналіз інтерв'ю було проведено шляхом пошуку смислових значень та ключових думок респондентів. Критеріями відбору респондентів були: студент/ка ЗВО, досвід поєднання дистанційного навчання та вторинної зайнятості в умовах повномасштабної війни РФ проти України.

Серед основних проблем поєднання навчання та вторинної зайнятості українського студентства в умовах повномасштабної війни, респонденти найчастіше називали: відсутність часу на навчання, психо-емоційний стан, відсутність мотивації, а також відсутність електропостачання.

Пріоритетом освіти чи вторинної зайнятості для студентів в умовах війни у переважній більшості респондентів була робота. Основними мотивами працювати було матеріальне забезпечення. «Забезпечувати себе», «допомагати батькам», «стало дорого жити», «потрібно донатити», «реалізувати бажання», «стабільність» – це основні мотиваційні чинники поєднувати навчання та роботу в умовах повномасштабної війни. Також, на початку повномасштабного вторгнення, респонденти активно долучались до волонтерської діяльності та набули основну звичку, яка допомагає пришвидшувати нашу перемогу – донати на українську армію.

Цінностями для українського студентства в умовах війни стала цінність життя, життя своїх близьких, своїх рідних, своїх друзів, життя кожного українця як найвища цінність; цінність спілкування з рідними та близькими; готовність прийти на допомогу, свобода, свобода вибору, свобода руху, національність, національна ідентичність. Респонденти також відзначали, що цінність не в матеріальних речах, а в людських стосунках – сімейних, дружніх, любовних. Також змінилися пріоритети.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Авдеєнко, Ю. (2023). Як війна вплинула на рівень безробіття в Україні. Статистика Служби зайнятості. URL: <https://suspihne.media/365372-ak-vijna-vpulinula-na-riven-bezrobitta-v-ukraini-statistika-sluzbi-zajnatosti/>
- Аналітичний портал «Слово і діло» (2023). Скільки молоді хоче повернутись в Україну з-за кордону – соцопитування. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/04/29/novyna/suspilstvo/skilky-molodi-hoche-povernutys-ukrayinu-kordonu-soczopytuvannya>
- Аналітичний центр Cedos, (2023). Вплив війни на молодь в Україні. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vpliv-vijni-na-molod-v-ukrayini/>
- Бердинських, К. (2022). Якщо війна – це надовго. Як звичайним українцям, держдіячам та політикам подолати втому і витримати довгі, складні місяці бойових дій. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/yak-ukrajini-vistoyati-u-dovgiy-viyni-z-rosiyeyu-eksperti-opituvannya-nv-50246651.html>
- Богдан, О. (2015). Як з'ясувати, що нам потрібно знати? Вибір стратегії, джерел і методів дослідження. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? *Посібник-довідник для громадських активістів та усіх зацікавлених* (сс.73-107). Київ: Дух і літера.
- Бондар, В., & Капустіна, В. (2021). Проблема вторинної зайнятості студентської молоді. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*, [9/2], 33-53. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-9/2-33-53>
- Верховна Рада України (1996). Стаття 43 Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
- Верховна Рада України (2012). Закон України «Про зайнятість населення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#n6>

Верховна Рада України (2017). Закон України «Про освіту». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

Верховна Рада України (2020). Постанова Кабінету Міністрів (КМУ) № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>

Верховна Рада України (2021). Прийнято за основу проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання деяких нестандартних форм зайнятості». URL:
<https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/213976.html>

Верховна Рада України (2022). Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

Верховна Рада України (2022). Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text>.

Верховна Рада України (2022). Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text>

Верховна Рада України (2022). Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2622-20#Text>

- Винославська, О. В. (2005). Психологічні особливості студентської групи. *Практична психологія та соціальна робота*. 7, сс.65-87.
- Ворона, М. А. (2008). *Мотивы студенческой занятости*. СОЦИС, 8, сс.106-115.
- Ворона, М. А. (2008). *Социальный феномен студенческой занятости в современном обществе*. URL: <http://cheloveknauka.com/sotsialnyy-fenomen-studencheskoy-zanyatosti-v-sovremennom-obschestve>
- Гаррисон, Р. (2000). Теоретические проблемы дистанционного образования в 21 веке: переход от структурных к транзакционным вопросам. URL: <http://blendedlearning.pro/application/russian-journal-of-blended-learning/russian-journal-of-blended-learning-1/theoretical-challenges-for-distance-education-in-the-21st-century-a-shift-from-structural-to-transactional-issues/>
- Головне управління ДПС у Дніпропетровській області (2022). Трудові відносини в умовах воєнного стану. URL: <https://dp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/597780.html>
- Гончаров, К., Бурдига, І., Шепелева, А. (2022). Війна очима молоді: Потрібно щось робити і захищати країну. URL: <https://www.dw.com/uk/viina-ochyma-molodi-potribno-shchos-robyty-i-zakhyshchaty-krainu/a-61265280>
- Гук, Н. А. (2013). Зростання видової різноманітності форм зайнятості за пріоритетними напрямками суспільного розвитку. *Вісник соціально-економічних досліджень*, 1 (48), 349.
- Департамент освіти та науки Хмельницької обласної державної адміністрації (2022). Про внутрішню академічну мобільність учасників освітнього процесу: лист МОН від 18.03.2022 № 1/3507-22. URL: <http://osvita.adm-km.gov.ua/?p=2762>

- Державна служба статистики України (2021). Зайнятість та безробіття населення в IV кварталі 2020 року. *Експрес-випуск*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2021/03/33.pdf>
- Державна служба статистики України (2023). Індекси цін. URL: <https://ukrstat.gov.ua/express/expr2023/04/07.pdf>
- Дикусарова, М. Ю. (2013). Вторичная занятость студентов как способ адаптации на рынке труда. *Территория новых возможностей*, 177-182.
- Жирий, К. (2022). У МВФ озвучили прогноз щодо стабілізації української економіки. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/u-mvf-ozvuchili-prognoz-shchodo-stabilizaciji-ukrajinskoji-ekonomiki-12053514.html>
- Журавльова, О. (2023). «Вітік документів США»: В Україні триватиме затяжна війна. URL: <https://www.dw.com/uk/vitik-dokumentiv-ssa-v-ukraini-trivatime-zatazna-vijna-pisla-2023-roku/a-65298127>
- Зубіашвілі, І. К. (2009). Теоретичні передумови становлення теорії психології грошей. *Проблеми сучасної психології*, 6 (1), 3–5.
- Іванова, Л. & Сорока, О. (2015). Державне регулювання зайнятості. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7167/1/Державне%20регулювання%20зайнятості.pdf>
- Інформаційне агентство УНІАН (2022). Ринок праці під час війни: чи є у українців шанси знайти собі нову роботу. URL: <https://www.unian.ua/economics/other/rinok-praci-pid-chas-viyuni-chi-ye-u-ukrajinciv-shansi-znayti-sobi-novu-robotu-ostanni-novini-11868372.html>
- Исследовательский центр «Амалфея» (2004). Работающие студенты: соотношение профессии и занятия. Программа социологического исследования.

- Капустіна, В. (2021). Дистанційне навчання та вторинна зайнятість студентів в умовах пандемії COVID-19. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/21951>
- Клуб Добродіїв & Plan International, (2023). Підлітки та їхнє життя під час війни: настрої, цінності, майбутнє. URL: <https://dobrodiy.club/wp-content/uploads/2023/03/doslidzhennya-pidlitky-ta-yihnye-zhyttya-pid-chas-vijny-nastroyi-czinnosti-majbutnye.pdf>
- Кремень, О. (2010). Зайнятість населення: основні підходи до трактування сутності та сегментації. *Економічний простір: зб. наук. праць*. Дніпропетровськ: ПДАБА, 35, сс.129-151.
- Кудінов, Д. В. (2014). Формування навчальної та професійної мотивації студентів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 35, с. 4.
- Куницький, О. (2021). Чергові 8000 гривень від уряду: допомога для бізнесу чи лише політичний жест? URL: <https://amp.dw.com/uk/8000-hryven-dopomoha-dlia-biznesu-chy-lyshe-politychnyi-zhest/a-57051457>
- Лібанова, Е. М, Цимбал, О. П., Лісогор, Л.С., Марченко, І.М., Ярош О.О. (2016). *Перехід на ринок праці молоді України*. Work4Youth. Серія 11, 93. ЛЬВІВ.КОМанда (2020). Як живе молодь України у час COVID-19? URL: <http://city-institute.org/iak-zhyve-molod-ukrainy-u-chas-covid-19/>
- Макаревич, О. (2006). Мотивація як підґрунтя дій особистості. *Соціальна психологія*, сс. 134–141.
- Маркетинговое агентство «MGN» (2017). Показное потребление: стадный инстинкт или снобизм? URL: <https://mgn.com.ua/pokaznoe-potreblenie-stadnyj-instinkt-ili-snobizm/>
- Міністерство освіти і науки України (2022). Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник.

- <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serpn.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Inform-analityc.zbirn-Osvita.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf>
- Міністерство освіти і науки України (2022). Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану. Наказ 07.03.2022, № 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text>
- Мінфін (2023). Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні 2023. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>
- Мінфін (2023). Державний борг України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>
- Мірошнікова, А. (2023). Чим українські підлітки особливі: велике дослідження тинейджерів під час війни. URL: <https://osvitoria.media/opinions/chym-ukrayinski-pidlitky-osoblyvi-velyke-doslidzhennya-tynejdzheriv-pid-chas-vijny/>
- Михайлов, Д. (2023). Скільки українців, які поїхали з країни через війну, планують повертатися – опитування. URL: <https://susplne.media/386273-skilki-ukrainsiv-aki-poihali-z-kraini-cerez-vijnu-planuut-povertatisa-dodomu-opituvanna/>
- Національний інститут стратегічних досліджень (2023). Безробіття в Україні в період повномасштабної війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentarij-ekspertiv/bezrobittya-v-ukrayini-v-period-povnomasshtabnoyi-vijny>
- Онищук, Ю. В. (2018). Регулювання зайнятості як фактор розвитку економіки країни в контексті європейської інтеграції. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. URL: <https://ws-conference.com>
- Оприщенко, А. (2022). «Хочу спокійно жити у рідній країні, на яку ніякі психопати більше не нападають». Як молодь продовжує будувати життя

- під час війни. URL: <https://zaborona.com/yak-molod-prodovzhuye-buduvaty-zhyttya-pid-chas-vijny/>
- Павленко, В. (2022). Українська студентська армія. Воюють, годують, збирають гроші, розвозять ліки і DDos-ять ворогів. URL: <https://texty.org.ua/articles/105969/studentska-armija-vojujut-hodujut-zbyrajut-hroshi-perekladajut-i-ddos-jat/>
- Панина, Н.В. (2001). Технология социологического исследования. Курс лекций. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/r362.pdf>.
- Перова, И.Т. (1999). Дополнительная занятость: Масштабы, структура, характер. *Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены*, 4, 34.
- Пищуліна, О. & Маркевич, К. (2022). Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації. Аналітична записка. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>
- Підгайна, Є. (2020). До роботи: на які спеціальності збільшився попит під час карантину. Як коронакриза вплинула на зарплати, кількість вакансій і резюме. URL: <https://mind.ua/publications/20209459-do-roboti-na-yaki-specialnosti-zbilshivsya-popit-pid-chas-karantinu>
- Самсонов, Д. (2022). Патріотична, ціннісна, креативна: чому Україна може пишатися своєю молоддю. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20220824-patriotychna-czinnisna-kreatyvna-chomu-ukrayina-mozhe-pyshatysya-svoyeyu-moloddyu/>
- Сафиуллина, Ф. Р. (2014). Трудовая занятость студенческой молодежи как социальный фактор формирования профессиональных компетенций. URL: <http://surl.li/hfptg>

- Свіщевський, Р. (2018). Нестандартні форми зайнятості молоді: реалії та перспективи розвитку в Україні. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/27530/1/Свіщевський.pdf>
- Соколовський, І. (2022). Нестандартна зайнятість в умовах воєнного стану. *Українське суспільство в умовах війни*. Колективна монографія С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України.
- Солонина, Є. (2021). Пандемія-2020 змінила життя українців. Що саме змінилося? URL: <https://inlnk.ru/b2kOo>
- Степаненко, В. (2020). COVID-19 як нова соціальна реальність. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 5-20.
- Українська правда (2023). Спецпроект «Підлітки і війна». Свідомий вибір. Як змінилася молодь в Україні за час війни й чого прагнуть підлітки. URL: <https://life.pravda.com.ua/projects/pidlitky-i-viyna/2023/04/14/253784/>
- Український католицький університет (2022). Як УКУ продовжує навчання в умовах війни? URL: <https://ucu.edu.ua/news/yak-uku-prodovzhuye-navchannya-v-umovah-vijny/>
- Урядовий портал (2023). У Києві презентовано результати «Вплив війни на молодь в Україні». URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-kyievi-prezentovano-rezultaty-vplyv-viiny-na-molod-v-ukraini>
- Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, (2022). Опір агресору, волонтерство, обстріли інфраструктури: як повномасштабна війна вплинула на життя українців. URL: <https://dif.org.ua/article/opir-agresoru-volonterstvo-obstrili-infrastrukturi-yak-povnomasshtabna-viyna-vplinula-na-zhittya-ukraintsiv>
- Хімченко, А. М., Лєх, Т. А. (2012). Генезис теорії людського капіталу. *Ефективна економіка*, 5.

- Центр розвитку інновацій (2022). Ключові результати дослідження стану та потреб українського бізнесу. URL: <https://cid.center/key-results-of-the-study-of-the-state-and-needs-of-ukrainian-business/>
- Цылев, В. Р. (2012). Вторичная занятость студентов вузов на пути к профессиональной деятельности. URL: <http://surl.li/hfpuk>
- Час Чернігівський (2023). Війна та освіта. Як її тепер здобувають мешканці Чернігівщини. URL: <https://cntime.cn.ua/vijna-ta-osvita-yak-yiyi-teper-zdobuvayut-meshkanc-article/>
- Чижик, Є. (2021). У світі понад 72 млн видужалих від COVID-19: карта. URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/chislo-hvorih-na-koronavirus-u-sviti-dosyagaye-1-5-mln-ssha-yak-i-ranishe-v-liderah-karta-343909_.html
- Шавранська, С. (2022). Куди поїхали та ким працюють українці. Складено портрет трудового мігранта. *Твоє місто*. URL: https://tvoemisto.tv/exclusive/chy_mozhut_ukraintsi_staty_trudovymy_migrantamy_ta_shcho_mozhe_zrobyty_kraina_shchob_povernuty_lyudey_zza_kordonu_138193.html
- Школи політичної аналітики НаУКМА (2022). Вища освіта в умовах війни очима студентів. URL: https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/pres_090922.pdf?fbclid=IwAR1yXj20Vbqddq1mSG4WMr34MAdb56xr2uB2qluKwRfbHT9QUtgR05IVNziA
- Ядов, В. (1991). Стратегия и методы качественного анализа данных, 1, сс. 14–31.
- Ярошенко, Т. (2019). Дистанційне навчання в системі вищої освіти: сучасні тенденції. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16869/Yaroshenko_Distance_learning_in_higher_education_current_trends.pdf?sequence=1&isAllowed=y

- European Commission (2017). Education and training monitor 2017. Retrieved from <https://op.europa.eu/o/opportal-service/download-handler?identifier=38e7f778-bac1-11e7-a7f8-01aa75ed71a1&format=pdf&language=en&productionSystem=cellar&part=>
- International Monetary Fund (2020). World Economic Outlook, October 2020: A Long and Difficult Ascent. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020>
- Keynes, J. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money. Retrieved from <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory/>
- Kurapov, A., Pavlenko, V., Drozdov, A., Bezliudna, V., Reznik, A. & Isralowitz, R., (2022). Toward an Understanding of the Russian-Ukrainian War Impact on University Students and Personnel. URL: <https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2084838>.
- Merton, R. K. (1968). The Matthew Effect in Science. *Science* 159, 56-63. Retrieved from <http://www.garfield.library.upenn.edu/merton/matthew1.pdf>.
- Office of the High Commissioner for Human Rights (2023). Türk deplores human cost of Russia's war against Ukraine as verified civilian casualties for last year pass 21,000. Retrieved from: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/02/turk-deplores-human-cost-russias-war-against-ukraine-verified-civilian>
- United Nations (1948). Universal Declaration of Human Rights. Retrieved from https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf
- Work.ua (2022). Дослідження зарплат від Work.ua: війна вдарила по гаманцях 75% українців. URL: <https://www.work.ua/news/site/2214/>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Гайд для проведення інтерв'ю

Інтерв'юер: Капустіна Вікторія

Метою даного дослідження є виявлення досвіду поєднання дистанційного навчання та вторинної зайнятості українським студентством в умовах війни.

Доброго дня! Дякую, що погодилися взяти участь у глибинному інтерв'ю!

Темою моєї кваліфікаційної роботи є дослідження поєднання дистанційного навчання та вторинної зайнятості українськими студентами в умовах війни. Я гарантую збереження конфіденційності інформації. Орієнтовний час нашого інтерв'ю 40-60 хв. Також, заздалегідь попереджаю, що нашу бесіду буде записано на диктофон виключно задля аналізу. В звітах цього інтерв'ю не буде вказано Вашу особисту інформацію, таким чином третя особа не зможе зрозуміти з ким було проведено інтерв'ю. Якщо певна Ваша унікальна інформація буде згадана під час нашого спілкування, то я не включу її до письмових матеріалів інтерв'ю, щоб захистити приватність нашої розмови.

Важливо наголосити: у цьому інтерв'ю немає правильних і неправильних відповідей. Важлива Ваша думка і Ваш досвід. Я намагаюсь якомога краще зрозуміти погляди й практики різних людей, а не даю оцінку їхній правильності чи неправильності.

Блок	Питання
Блок 1. Соціально-демографічні дані.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Розкажіть, будь ласка, про себе. Як Вас звати? Скільки Вам років? Ваше місце проживання? Діяльність? ▪ Оберіть, будь ласка, твердження, яке найбільше відповідає фінансовому забезпеченню? <ul style="list-style-type: none"> • Не вистачає грошей навіть на їжу; • Вистачає грошей на їжу, але купувати одяг важко; • Вистачає грошей на їжу та одяг, але не вистачає на те, щоб купувати коштовні речі [такі як холодильник або телевізор]; • Можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі [такі як холодильник та телевізор]; • Можемо дозволити собі купити все, що захочемо.
Блок 2. Війна	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Як почався ваш ранок 24 лютого? Як дізнались про те, що почалась війна? ▪ Чи вірили ви, що війна дійсно почнеться? Чи склали тривожну валізу до 24 лютого та можливо мали якийсь план дій, на випадок, якщо війна почнеться? ▪ Коли ви чули сирену або отримували повідомлення про повітряну тривогу, чи спустились в укриття? ▪ Чи є/було поруч з вашим житлом спеціально обладнане бомбосховище? ▪ Чи були ви свідком або учасником таких подій як: <ul style="list-style-type: none"> ☐ Обстріли та бомбардування; ☐ Холод, голод та відсутність води; ☐ Розлука з рідними та близькими; ☐ Смерть рідних та близьких; ☐ Фізичне або сексуальне насильство; ☐ Втрата житла та роботи; ☐ Переїзд у інший регіон України або виїзд закордон.

	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Окупація ☐ Несподіване і тривале відключення електроенергії ☐ Нічого з переліченого ☐ Щось інше _____ <p>Якщо є внутрішні сили розповісти більше про вище наведені пункти, буду вдячна. Якщо ні – ставлюсь з розумінням...</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Як змінилось ваше життя після 24 лютого? ▪ Як змінились саме ви після 24 лютого? ▪ Як війна повпливала на ваше особисте життя? Стосунки? Побут?
Блок 3. Освіта і навчання	<ul style="list-style-type: none"> ▪ На якій спеціальності Ви навчаєтесь та на якому Ви курсі? Чи продовжили Ви навчання під час війни? Чи брали академвідпустку? Якщо так – яка була основна причина? ▪ Як відбувався Ваш процес адаптації до змін в навчанні? ▪ Як війна вплинула на ставлення до навчання? ▪ Чи добре на Вашу думку система освіти пристосувалась до нових реалій? ▪ З якими проблемами Ви зіштовхнулись у процесі навчання під час війни? ▪ Чи доводилось Вам навчатись в укритті? ▪ Як Ви справлялись з відключенням електропостачання? ▪ Чи був досвід навчання за кордоном через війну, якщо так то що можеш сказати з цього приводу? ▪ Чого Вам наразі не вистачає у студентському житті? <p>Важливе питання: Як змінила війна Ваші плани стосовно подальшого навчання [за кордоном чи в Україні, зміна спеціальності, покинути навчання тощо]</p>
Блок 4. Професійна діяльність, робота	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Розкажіть, будь ласка, про Вашу роботу. Чим саме Ви займаєтесь/займались? Який у Вас був/є графік роботи? Чи були Ви влаштовані офіційно? Чому саме цю професію Ви

	<p>обрали? Чи працюєте Ви в компанії чи самозайняті [власний бізнес]?</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Чи змінилась робота під час війни [система роботи, емоційний стан Ваш і команди, тощо] - будь-які помічені зміни ▪ Які думки стосовно роботи виникали під час війни? ▪ Чи були думки, що треба змінити професійну діяльність на більш важливу в умовах війни? Або на роботу з більшою зарплатнею? ▪ З початком війни багато звільнень на роботах, скорочень зарплатні.. ▪ Чи вистачає Вам ЗП? Чи допомагають Вам батьки, а можливо допомагаєте Ви їм? ▪ Зараз спостерігається тенденція – відмови від роботи, аби займатись волонтерською діяльністю. Підкажіть, будь ласка, чи маєте Ви такий досвід? Чи займаєтесь волонтерською справою? Можливо організуєте збори? ▪ З початком війни українці мають нову звичку – донатити на ЗСУ. Розкажіть, будь ласка, як Ви до цього ставитесь та чи донатите? Це якимось суттєво відображається на Вашому заробітку? ▪ Для чого Вам зараз робота? ▪ Які Ваші зараз основні мотиви працювати? ▪ Що найважче зараз у поєднанні навчання та роботи? Що для Вас все ж зараз пріоритетніше - навчання чи робота? <p>Важливе питання:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Які подальші плани стосовно роботи?
<p>Блок 5. Ваше психологічне здоров'я та моральний стан</p>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Розкажіть про Ваш стан, стан душі, емоційний і моральний стан з початку війни і до сьогодні. ▪ Які у Вас зараз цінності? Як на них вплинула війна? ▪ Які маєте нові звички?

	<ul style="list-style-type: none">▪ Як змінилось бачення майбутнього після 24 лютого?▪ Які зараз глобальні плани, цілі і бажання?▪ Україна переможе? Що будете робити після війни?
--	--

ДОДАТОК Б.

Транскрипти проведених інтерв'ю

Інтерв'ю №1:

Стать – жіноча;

Вік – 22 роки;

Навчальний заклад – EU Business School Geneva, спеціальність – Master in Fashion & Luxury Business Industry.

Місце проживання – Київ, проживає сама.

Фінансове забезпечення – можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі [такі як холодильник та телевізор];

Інтерв'ю було проведено за допомогою програми Zoom. Тривалість – 58 хв.

І.: Розкажіть, будь ласка, трішки про себе. Вік, місце проживання, діяльність – навчання, робота, захоплення тощо. Розкажіть все, що забажаєте]

Р.: Мене звати Катя, мені 22 повних років, місце проживання - це Київ, і народилася в Києві, і все життя проживаю в Києві, і продовжую жити в Києві. діяльність - це робота, працюю маркетологом і навчаюсь на магістратурі, але вже завершую. Тобто в мене за два тижні теж захист диплому магістерського, тому можна сказати, що вже закінчила, тому що саму роботу вже здала, в мене лише лишився типу як захист ну словами, короче захистити, презентувати свою роботу, от так я вже її здала, тому можна сказати, що майже вже нарешті Магістр. так довго до цього йшли. от із захоплень - ну насправді їх декілька напрямів можна сказати це психологія, книжки, наприклад, читати або ходити на різні лекції, от але до трушних тепер психологів, як ми можемо помітити. От так само це зустріч з друзями, насправді зустрічі з родинами, якісь там застілля, свята, дні народження, ну тобто просто якісь шашлики я не знаю, просто зустрічі з друзями з різних обставин, це ходити там разом на якийсь порт, це грати в якісь настольні ігри, або просто зустрічатися там. Кіно дуже люблю, тому захоплення такі це й танці, кіно, спорт, я боксом займають вже більше півроку, от тому ось такі насправді захоплення, Всебічні, все щось цікавить і фільми, серіали, зустрічі з друзями, повторює і так далі, тобто і подорожі звісно, просто під час війни вони повністю зупинились за кордон, в Україні слава Богу трохи лишилися от, але в цілому я б це теж записала до захоплень, тому що я дуже люблю подорожувати, і це мене надихає, от сподіваюсь, що скоро зможу відновити подорожі, як було раніше...

І.: Оберіть, будь ласка, твердження, яке найбільше відповідає фінансовому забезпеченню

- Не вистачає грошей навіть на їжу;
- Вистачає грошей на їжу, але купувати одяг важко;

- Вистачає грошей на їжу та одяг, але не вистачає на те, щоб купувати коштовні речі (такі як холодильник або телевізор);
- Можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі (такі як холодильник та телевізор);
- Можемо дозволити собі купити все, що захочемо.

Р.: Стосовно твердження, що відповідає фінансовому забезпеченню, я думаю, що це можу дозволити собі купувати деякі коштовні речі, такі як там холодильник, телевізор, фен дайсон чи щось типу такого, я думаю..

І.: Як почався ваш ранок 24 лютого? Як дізнались про те, що почалась війна?

Р.: Війна - найстрашніше мабуть, що сталося в цьому житті і що можна було б взагалі уявити.. ранок 24-го, та як у всіх.. несподівано почався, я дізналась про те, що почалась війна з вибухів, які я почула, тому що я жила, ну як і зараз, на тому ж самому районі, але я знімала квартиру на 21-му поверсі, це був останній в високому будинку, дуже він, і так, в принципі, як на холмі знаходиться сам район, тобто дуже високо, і я почула такі.. ну щось бахнуло, а в мене був відкритий балкон, я з відразу вийшла, ну тобто маю на увазі не застільонний, тому я просто вийшла і побачил... в мене дуже видно Вишгород, то й в цілому Київ теж видно, але ну так далеко, а Вишгород ну дуже добре видно, і я побачила, що туди щось прилетіло, тому що було таке дуже багряне небо, я зайшла в телеграм і побачила, що вже на той момент були вибухи точкові - типу Дніпро, Одеса, Київ, Львів начебто чи Львів ще не був, ну щоб не збрехати точно Дніпро, Одеса, вже були, вже щось прилетіло, так і зрозуміла, що почалась війна, тому що про це говорили постійно до того, тобто ну і ось так зрозуміла, що ось воно, що це не жарти і ніяких шашликів в має, як нам обіцяли, не буде. От крім того, відразу ж, приблизно в цей же момент, мені подзвонила подруга, а в неї чоловік військовий, він і до того, тобто не під час повномасштабного вторгнення став військовим, а він був військовим в неї і до того, от і вона подзвонила і зразу сказала, що дзвонив, типу чоловік і просить виїжджати з Києва якомога швидше, тому що Київ будуть брати в кільце і у вас, по суті, не так багато часу, от тому, будь ласка, пакуйте речі і виїжджайте. все отак, от ну тобто я ще як отримала підтвердження від подруги, що це не жарт, що це не просто не один раз, що щось бахнуло, да і будуть переговори, тобто що все ж таки почалась війна, і це скоріш за все не на пару днів....

І.: Чи вірили ви, що війна дійсно почнеться? Чи склали тривожну валізу до 24 лютого та можливо мали якийсь план дій, на випадок, якщо війна почнеться?

Р.: Чи вірила, що почнеться - ні! справді ні, але... була тривожна валіза, яка складалася виключно з документів і грошей, тобто просто, що всі

документи зібрала в одному місці, в один рюкзак. Документи, гроші, пляшка води маленька була і велика шоколадка чорна, ну типу як глюкоза щоб була і все, і коштовні в плані прикраси, але найдорожчі, ну тобто, що в мене є, я те нашу постійно, от тому вони в принципі так були на мені, тому це все насправді, що я збрала. ну якісь там гігієнічні речі, такі як там серветки, ну тобто такі дрібні корочі речі, які просто там необхідні, там лізиз мінні, ну тобто такі от це все, що було, і я збрала цю валізку, мабуть приблизно на 16-те число, тому що всі ж тоді казали, що буде все 16-го числа, не 24-го, попереднього, 16-го, і от десь 15-го ввечері я пам'ятаю, що я збрала цей маленький рюкзачок, і єдине, що з 16-го числа кожного дня я, коли їздила на роботу і поверталась з роботи, повертаючись роботи, я заправляла машину, тобто що був повний бак постійно, тобто я проїхала п'ять кілометрів, я приїхала і заправила ці п'ять кілометрів, ну то скільки, 10 літрів, тобто я постійно тримала машину в повному баці, тому що 15-го вечора, коли їхала додому з роботи, я побачила, що люди вже набирають в каністри, бензин, що вже були черги, і я зрозуміла, що мабуть краще перебдіти і все ж таки хоча б бензин мати про всяк випадок от... але я не вірила, що щось почнеться, але мені було не важко знаєте як, ну тіпа набрати бензин, скласти всі речі і документи в одне місце... мені здавалось, що це правильно, та й в цілому мені здається, що взагалі і без війни це правильно, щоб в тебе хоча б там всі гроші і документи були в одному місці, а не розкидані по квартирі в різних локаціях, тому я не сприймала, що почнеться війна

Тому ніякого ні плану, ні було, нічого...

I.: Коли ви чули сирену або отримували повідомлення про повітряну тривогу, чи спускались в укриття?

P.: Коли я чула сирену або отримала повідомлення про повітряну тривогу, спочатку так - було страшно, тривожно, але ми не спускалися в бомбосховища, тому що з будинку, де я знімала квартиру на 21-му поверсі, 24-го десь о сьомій-восьмій ранку я поїхала на сусідній район до батьків, вони жили в звичайному дев'ятиповерховому будинку на шостому поверсі, і ми вирішили, що дійсно так буде краще, тому що на той момент, коли ми це вирішили, вже на Солом'янці прилетіла ракета в будинок і ми тоді зрозуміли, що мені варто валити з високого будинку, тому що якщо прилетить так само в мій, то буде пиздець, тому що я не спущусь ніяк, ну це жопа, треба краще до батьків, там низькі всі будинки, там нема високих будівель і так буде безпечніше, і я тоді забрала ще кроля, бо я жила з кроликом, я взяла тільки тривожну валізку з грошима, яка вже була складена, і свого короля. сіла в машину, дуже довго я виїжджала з парковки близько години, тому що була паніка, дуже багато людей і ще там поруч заправка, на заправку зразу черга, неможливо виїхати було дуже, це все дуже довго, в паніці тряслись руки. Я

лишилась у батьків, і там єдине, що було з бомбосховища, ну як це можна назвати бомбосховищем - це просто підвал у звичайному радянському будинку. Піти туди - це братська могила, ну насправді, по-перше, він брудний, там 10 років, мабуть, ніхто не був, якщо не більше, якщо ще не з Радянського Союзу. Брудно - там вода, там іржа, ну не варіант, якщо прилетить в будинок і він складеться, нас там взагалі не дістануть, бо там.. по суті, ну він ще низький, тобто він там метр шістдесят умовно, ну короче, це фігня, ми не спускалися. Поруч не було ніяких, по суті, бомбосховищ, була школа там, де я навчалась в дитинстві. Не знаю, чи можна це казати, ну я думаю, можна бо зараз це вже як звичайна школа, але тоді там відразу почали готувати Тро. Ми пішли туди і запитали щодо бомбосховища. Бо я коли ще вчилась, то знала, що там воно є. Нам відразу охоронець сказав, що не. А потім я зустріла свого класного керівника і вона розповіла, що там навчають ТРО, тому там не буде бомбосховища для звичайних людей. Більше йти нікуди було, тому ми сиділи вдома. Декілька разів ми ходили в укриття поліклініки, але там було купа людей, воно було теж не глибоке, бо це підвал. Тому ми більше нікуди не ходили.

І.: Чи є/було поруч з вашим житлом спеціально обладнане бомбосховище?

Р.: Відповідаючи на це запитання, можу сказати, що бомбосховища як такого поруч з житлом не було. Але ми два дні були в метро - це було десь 25-26 лютого. Просто я живу в 10 хвилинах від Бучі і коли вже там почали дубасити, коли біля Ретровіля стояли гради, ми розуміли, що буде просто жесь і треба їхати в метро. В мене два двоюрідних брата, вони відразу пішли добровільцями і зараз вони досі в ЗСУ. І вони тоді мені сказали, що варто їхати в метро. Але більше сидіти в метро ми не могли, бо там теж дуже важко було... багато людей, в них паніка, важкі умови для перебування, ти запасешся їжею на багато днів. Тому це був варіант, аби пересидіти просто.

І.: Чи були ви свідком або учасником таких подій як:

- Обстріли та бомбардування;
- Холод, голод та відсутність води;
- Розлука з рідними та близькими;
- Смерть рідних та близьких;
- Фізичне або сексуальне насильство;
- Втрата житла та роботи;
- Переїзд у інший регіон України або виїзд закордон.
- Окупація
- Несподіване і тривале відключення електроенергії
- Нічого з переліченого
- Щось інше _____

Р.: Розлука з рідними та близькими була звісно, і був переїзд в інший регіон України, це Кам'янець-Подільський. Після двох днів в метро ми вирішили їхати, але тоді вже багато доріг були розбомблені, ну вже не можна було їхати по Житомирській трасі, лишалось лише Одеська, це був вже єдиний варіант. Тобто ми виїжджали з Києва, це знаєте, як в останній путь, коли оце остання траса єдина була, де було безпечно, було куди їхати, тому ми виїжджали отак от вже десь через дня три, чотири, побувши в Києві, в Кам'янець-Подільський виїхали всією сім'єю і з Кам'янця-Подільського почали з'їздитись туди. У відчима вся рідня з Дніпропетровська, з Дніпра, тому звідти теж почали приїжджати всі в Кам'янець-Подільський, ми знайшли там у знайомих будинок, які вони мали, він одноповерховий був невеликий, от і ми його типу вони винаймали, і там місць не було для всіх, тому тато попросив попросив вивезти наймолодшого його сина на той момент, це йому було десь 15 років, за кордон до рідні в Німеччину. От і я вивозила малого, не буду вдаватись в деталі, бо ми довго сперечалися, я дуже не хотіла виїжджати, але і місця не було, і малого попросили вивезти. І ось так я виїхала за кордон, це в Німеччину, на три місяці, десь три, три з половиною місяці до травня.

В травні, в кінці, в 20-х числах я нарешті повернулася до Києва, от тому да, тому було і розлука, і було переїзд, от відключення електроенергії, це теж було, але це вже було в Києві осінню, як я думаю, як у всіх там і води не було, світла, але нічого то не страшно, навчилися, можу сказати і так виживати. Обстріли теж були, ну в плані, чула, вони були близько, якісь прильоти, але це, мабуть, як у всіх в Києві, ну тобто на такому рівні, так, щоб дуже зблизька в плані окупації чи щось такого - то цього не було.

І.: Як змінилось ваше життя після 24 лютого?

Р.: Як змінилось... Мабуть, повністю.. повністю змінилось в плані того, що я більше не відкладаю нічого на потім, тобто все, що я хочу, я роблю вже зараз, до того якось все відкладала, там ж все життя ще попереду, але зараз такого вже нема, тому що є усвідомлення, що ти живеш тут зараз, і дійсно в будь-який момент кожного дня ми бачимо новини, що життя може обірватися, і ти, на жаль, нічого з цим не зробиш і ніяк на це не вплинеш, от тому змінились цінності повністю, якщо раніше було дуже багато матеріальних цінностей, це якісь там матеріальні речі, да, яким надавалася висока ціна, зараз такого, мабуть, нема, є єдина цінність це своє життя, життя близьких людей, їх безпека і комунікація з ними, тобто якщо раніше я там могла, ой, мам, та я там заїду до тебе там наступного тижня, да і бачили з батьками там раз на два, три тижні нема, зараз такого не відкладається жодна зустріч, тобто я скоріше закінчу роботу раніше або піду раніше з роботи, або там відкладу навчання якесь, але побачусь з батьками, побачусь з друзями, побачусь з родичами. Я стала більше часу приділяти людям, комунікації з важливими для мене людьми, ніж всім

іншим штукаам, типу як серіалам, фільмам, навіть мабуть, спорту менше, ну тобто, але більше, от хочеться якомога більше бути з людьми, яких ти любиш, тому що, на жаль, як твоє життя під загрозою у будь-якому випадку, так і життя твоїх близьких, тому оце дуже змінилося.

Що ще змінилося? Нема вже таких подорожей і не хочеться, зловила на тому, що побувши чотири місяці за кордоном, зрозуміла, що все, я хочу бути в Києві, в Україні, я не хочу переїжджати, якщо до того я думала, дійсно, що, можливо, там на другий курс магістратури я поїду за кордон, і я зрозуміла, що ні, ніколи, я знайшла і впевнилась в тому, що Україна - це моя країна, і я буду лише тут, я не поїду й не хочу. На жаль, такою ціною прийшлося це зрозуміти, але ну як свій плюс, що та, що я до цього прийшла, і я вже знаю, що я буду будувати і життя, і сім'ю, і кар'єру лише тут. От патріотизм виріс звісно, ну типу дуже сильно. Любов до своєї країни дуже сильно зросла, гордість неймовірна за військових, за людей, за волонтерів, ну тобто неймовірно просто. Тому да, я скажу, що цінності змінилися взагалі от повністю.

І.: Як змінилися саме ви після 24 лютого?

Р.: Ну ще робота, тому що я змінила роботу під час війни, при чому можна сказати, що двічі, адже я працювала в одній компанії, потім в вересні я пішла в німецьку компанію працювати, а потім пропрацювавши там чотири місяці, мене захантила інша, але вже українська компанія, я залишилась у них, ну перейшла до них, і от наразі в них і продовжую працювати, і люблю свою роботу, от тому і робота змінилася.

І.: Як війна повпливала на ваше особисте життя? Стосунки? Побут?

Р.: Стосунки.. на початку війни я не була в стосунках. Я пробувала ходити там на побаченн, вже коли повернулась у травні в Київ. Там намагались побудувати стосунки з одним хлопцем, але там у нас не склалося, і наразі вже в інших стосунках з іншим хлопцем і поки, як то кажуть - тьху, тьху, тьху, все складається нормально ну типо - знайомимось, пізнаємо, тобто нема там чогось супер серйозного. Але стосунки ну там, якщо в плані любовних - я відкрита до цього, тобто не закрилась, якимось війна на це насправді ніяк не вплинула. Побут, мабуть так само. Єдине, що тепер в квартирі з'явилася спеціальна полицка для продуктів довгого, ну тривалого зберігання і вона завжди наповнена. Тобто, там якісь шпроти, грибочки консервовані, кукурудза, грінки, ну короче, якісь такі штуки тепер завжди є в квартирі і там якась мівіна, навіть просто, щоб запарити якщо шо. А ще з'явилася маленька така тревел газова плита з балонами про всяк випадок, ну я і користувалася нею зимою, там в грудні, коли були відключення, тому, в принципі, якимось так. Багато ліхтарів, свічок, ну напевно як у всіх зараз. Єдине, що ще я стала ближче з батьками, з родиною, з друзями, тому війна дуже сильно об'єднала і так само показала, хто справді поруч попри все, а хто зразу, знаєте, зник і навіть після

24-го вірніше, впродовж там перших двох місяців не з'являвся, нічого не писав, не питав, а потім вже я просто відмовилася від таких людей, тому що ну навіщо вони потрібні, от це в принципі так от змінилось життя. Ну і прийшло усвідомлення, я думаю, що всі, звісно, подорослішали в момент. Тому що якщо раніше я вважала, що в мене були якісь проблеми, то зараз ні, єдина проблема це війна, все інше - нема ніяких проблем, вже насправді нічого не страшно. Якщо до того було дуже страшно змінювати роботу, входити в стосунки, якісь були такі, знайте, банальні страхи, то зараз їх нема. Зараз єдиний страх це втратити родину через ракету, шахід чи якусь хуйню від наших сусідів. Всього, більше ніяких взагалі страхів інших немає, от тому нічого не страшно, проблем немає, все добре, головне жити тут і зараз і радіти кожному дню. Тому ось так все змінилось.

I.: На якій спеціальності Ви навчаєтесь та на якому Ви курсі? Чи продовжили Ви навчання під час війни? Чи брали академвідпустку? Якщо так – яка була основна причина?

P.: Я навчаюсь на спеціальності маркетинг менеджмент на магістратурі, це останній курс. Навчання я, виходить, продовжувала під час війни. Ніякої академвідпустки не брала, бо не бачила сенс в тому і не впевнена, що в університеті, де я навчаюсь, є академ відпустка для магістратури от але ні, я нічого не брала, я продовжувала навчання, оскільки університет іноземний, вони відразу написали, що ну вони в курсі всього, вони підтримують. В мене якраз просто в березні починалась сесія і я розуміла, що яка в бісу сесія, я перепрошую, якщо я сиджу в метро, ну от взагалі не до сесії. І я їм про це написала, вони сказали, що вони все розуміють, і вони сказали, що я можу здати всі екзамени пізніше, коли буде можливість, а зараз, щоб я просто була в безпеці, тому мені не потрібно було якось, я не знаю брати відпустку чи ще щось.

Коли я вже виїхала в більш безпечне місце, а саме за кордон, то тільки тоді я вже повернулася до питання навчання, тому що зрозуміла, що все одно треба його закрити, от і тоді я вже почала наздоганяти там екзамени якісь, роботи. Кароче і так далі.

I.: Як відбувався Ваш процес адаптації до змін в навчанні?

P.: Процес адаптації.. Його як такого не було.. Просто навчання випало на місяць чи більше, я нічого не робила. А потім повернулась до нього і все наздогнала.

I.: Як війна вплинула на ставлення до навчання?

P.: Насправді, ніяк напевно. Я як думала, що навчання це дуже важливо, так в мене ці думки і залишились. Війна ніяк на це не вплинула. Скоріше дала ще раз усвідомити і переконатись в тому, що дуже добре мати освіту, оскільки якщо тобі раптово потрібно залишити все і поїхати в невідомому напрямку за

кордон, треба хоч щось вміти робити і вміти робити це добре. Дуже важлива англійська мова, або хоча б якась іноземна мова.

I.: Чи добре на Вашу думку система освіти пристосувалась до нових реалій?

P.: Дуже класно, що система освіти почала пристосовуватись. Мій іноземний університет з самого початку був пристосований до онлайн навчання ще з часів коронавірусу, коли всіх посадили по домам, як наче підготовка була до війни. Чула від друзів, що викладачі проводили лекції і з бункерів, і в метро, і в кафе з генератором. Але люди стараються, ну насправді, і все одно не знаю, я дуже пишаюся тим, що ніхто не сів склавши руки, всі збрали сили в кулачок і пішли або працювати, або воювати і продовжувати жити і піднімати країну, ну тому це прям дуже круто, це так надихає. неймовірно.

I.: Чи доводилось Вам навчатись у укритті?

P.: Мені не доводилось навчатися в укритті от.. тому, що ну, онлайн навчалась та й все. А якщо казати, що вже коли там дома була або зараз, коли якісь там обстріли чи тривога, то я продовжую сидіти вдома і навчатись, мене це не збиває, не бентежить.

I.: Як Ви справлялись з відключенням електропостачання?

P.: Коли було відключення електропостачання, деякі лекції записувалися, і нам викладачі їх надсилали, бо я ще паралельно потім пішла осінню на курси по копірайт, це українські курси, і вони теж адаптувалися до того, що на платформу викладали завантажені лекції, які можна було переглянути, продовжували дедлайни для домашніх завдань, коли були дуже довгі відключення світла, тому люди йшли назустріч і це дуже рятувало тому клас насправді.

I.: Чи був досвід навчання за кордоном через війну, якщо так то що можеш сказати з цього приводу?

P.: Навчання за кордоном через війну я б не сказала, що було, тому що я б все одно навчалась онлайн, мій університет знаходиться в Швейцарії, але я виїжджала в Німеччину і я просто онлайн підключалась. По перше, нас в Швейцарії ніхто не чекав, не було знайомих, по-друге, це дуже дорога країна, і сенсу їхати туди я не бачила лише заради навчання, тому моє навчання не відрізнялася ніяк в Україні, в Німеччині, тому що воно все було б онлайн.

I.: Чого Вам наразі не вистачає у студентському житті?

P.: Не знаю, я, мабуть, не можу відповісти на це питання, тому що мені вистачило всього от і я після бакалавра пішла, ну вже на останніх курсах працювати і не знаю, мабуть, не вистачило, що знаєте, у бакалавра, коли був коронавірус о тоді, мабуть, не вистачило студентського життя під час війни

його не хотілось, мабуть, це й не було б нормального, я думаю, тому на це питання, мабуть, я не зможу якось прям відповісти.

I.: Важливе питання: як змінила війна Ваші плани стосовно подальшого навчання (за кордоном чи в Україні, зміна спеціальності, покинути навчання тощо)

P.: Мабуть, не змінило так, щоб сильно стосовно навчання я такі, як планувала, завершити магістратуру в закордонному університеті, не змінювала спеціальність як працювала маркетологом, так продовжую і планую далі, і тільки планую, та і роблю все, щоб покращити свої навички, тобто ходили на курс копірайт, то осінню сьогодні якраз теж приїхала з лекції по інноваційному маркетингу, продовжує навчатися в цьому ж напрямі, і розумію, що поки я була в Німеччині, я думала знайти там роботу, тому що зарплата в Україні для Німеччини це ну, по суті, нічого, і я думала там знайти якусь підробітку. через місяць перебування в Німеччині, подумала, що, можливо, щось там, ну треба знайти, щоб платити там, купувати їжу і так далі, і я подавала резюме, як є маркетологом, і навіть ходила на співбесіду. тобто я зрозуміла, що моя спеціальність в принципі, і за кордоном я знайду роботу, тобто я не лишусь без нічого, тому я не планую її змінювати, мені цікаво, подобається, можливо, колись щось зміниться, але, мабуть, на найближчі роки так три це точно залишиться ця спеціальність і буду розвиватися надалі в цьому

I.: Розкажіть, будь ласка, про Вашу роботу. Чим саме Ви займаєтесь/займались? Який у Вас був/є графік роботи? Чи були Ви влаштовані офіційно? Чому саме цю професію Ви обрали? Чи працюєте Ви в компанії чи самозайняті (власний бізнес)?

P.: Наразі я працюю маркетологом в компанії Фафбет. До війни у мене був графік, але я тоді працювала на іншій роботі ще, тоді я просто їздила в офіс кожного дня, тобто така звичайна робота, іноді через там якісь рострікшенни коронавірусу, була дистанційна робота, але була, звичайно, п'ять днів два вихідних там з 10-ї до шостої, десь так. Була влаштована офіційно і наразі теж офіційно, тобто обидва, що минула, що ця робота, де зараз я влаштована офіційно. Професія маркетолог, тому що мені це цікаво, в принципі, я коли навчалась і на бакалаврі, я обирала дуже багато такого напряму маркетингу вивчати і потім магістратуру вибрала з маркетингом і в цілому знайшла себе в маркетингу, тому мені цікаво, для мене це щось постійно нове, якийсь розвиток, тобто це не системна робота, це якийсь креатив, тобто те, що мені подобається і працюю там в компанії, тобто власного бізнесу поки немає.

I.: Чи змінилась робота під час війни (система роботи, емоційний стан Ваш і команди, тощо) - будь-які помічені зміни

Р.: Робота змінилась в плані того, що по-перше я змінила саму роботу, а по-друге, система роботи змінилася лише в тому, що перейшла повністю на ремоут, тобто зараз на новій роботі, та є офіс, я їжджу в нього, але не часто, тому в більшості можна працювати онлайн, це не проблема і в плані емоційного стану... Мабуть, змінилось лише те, що я не ставлю в пріоритет роботу над своїм особистим життям, тому якщо раніше могла віддавати себе і засиджуватися на роботі до 10-ї, то зараз я розумію, що це нікому не потрібно, особливо не потрібно мені, тому що зараз прилетить ракета, наприклад, в цьому нема сенсу, а я не побачила з батьками, мені побачитись з батьками важливіше провести з ними час або з друзями, або з родичами, з братами, які в ЗСУ, коли вони приїжджають, і коли вони приїжджають, я беру вихідний або відпрошуюсь з роботи, тому що хочу їх побачити. Робота не є тепер таким пріоритетом, щоб прямо все кидати і працювати, ні, навпаки, я кину все і піду з людьми поспілкуватись, побачитись.

І.: Які думки стосовно роботи виникали під час війни?

Р.: Думки стосовно роботи виникали під час війни, це те, що багато компаній тоді закривались, людей звільняли, і це мене теж бентежило, звісно, переживала, що на роботі можуть звільнити, я думала, що вже буду шукати щось. Коли була за кордоном, теж думала, що, можливо, треба знайти роботу за кордоном, бо українські зарплати, на жаль, не можуть покривати усього, і тому, ну такі думки були.

І.: Чи були думки, що треба змінити професійну діяльність на більш важливу в умовах війни? Або на роботу з більшою зарплатнею?

Р.: Змінити професійну діяльність думок взагалі не було, тому що це найкраще, що я вмю і перенавчатися часу, мабуть, вже немає, от. Тому буду робити те, що вмю, те, що в мене виходить і так, і продовжувала, так і шукала, коли була в Німеччині, так і шукала роботу, як я вже казала, маркетологом.

І.: З початком війни багато звільнень на роботах, скорочень зарплатні..

Чи вистачає Вам ЗП? Чи допомагають Вам батьки, а можливо допомагаєте Ви їм?

Р.: Наразі мені вистачає заробітної плати, тому що я змінила роботу якраз таки через це. На минулій була недостатня заробітна плата і, на жаль, компанія не могла підвищити якраз таки через війну, тому що було дуже багато втрат компанії, і дуже добре, що й так платили заробітню оплату, але її не вистачало, тому я змінила роботу і наразі маю достатньо, щоб утримувати повністю себе, мабуть, не так достатньо, щоб ще допомагати батькам, але те, що я вже в них не беру нічого, це вже, я думаю, дуже гарна допомога батькам, тобто я повністю сепарувалась від них в усіх сенсах ну в плані там фінансових, ну звісно, моральних ні, тому що це батьки, і завжди хочеться з ними проводити час, бачитись. Але я не живу з ними, я не їм у них, ну там лише там

на свята, да коли приходжу. Маю на увазі, що продукти вони мені не купують, за квартиру сама плачу, там за бензин, за речі свої і свої забаганки. Ну тобто це все там, я можу вже собі дозволити сама, мені не потрібно в них просити, от тому в цьому плані так, єдине, що, звісно, хочеться отримувати більше, щоб і їм допомагати, і собі та там більше відкладати, дозволяти і так далі, але я думаю, що це все з часом якось буде.

I.: Зараз спостерігається тенденція – відмови від роботи, аби займатись волонтерською діяльністю. Підкажіть, будь ласка, чи маєте Ви такий досвід? Чи займаєтесь волонтерською справою? Можливо організуєте збори?

P.: Повністю йти з роботи волонтерську діяльність, на жаль, я не можу, тому що за щось треба жити, за щось треба платити квартиру, їсти і якось існувати, а не сидіти там в батьків на шії. Ну, я не бачила в цьому ніякого приколу для себе, от були збори, які відкривала, але це всі збори, які були для братів, які зараз в ЗСУ. Оскільки, вони пішли добровольцями, а як ми знаємо, на жаль, не на всіх добровольців є достатньо зброї, амуніції, і так далі, тому ми закривали там одяг, взуття, якісь окуляри дального виду самі,. Але от наприклад тепловізор, ну він дуже дорого коштував, там близько 200 тисяч, я не пам'ятаю вже точно, і, звісно, на нього не було так можливості, щоб у всіх родичів позбирати і купити його. Тому не такі речі відкривали збори, там тепловізор був, машини були, окуляри, які спеціальні були нічного бачення, наче якось так, ну тобто на ці ми відкривали збори, і ми збирали і успішно, слава Богу, закривали, от і все віддавали хлопцям, купували, віддавали.

I.: Для чого Вам зараз робота?

P.: В цілому робота для мене це моє хобі найбільше, тому мені робота для того, щоб, звісно, перше отримувати гроші, якось жити, а друге це розвиватися, розвивати свої скіли, третє це чимось займатись, а особливо мені повезло, що це як моє хобі, тому мені це дуже подобається, тому мене як робота, хобі - воно все пов'язане. Тому це розвиток, це самозайнятість, і це, звісно, гроші.

I.: Які Ваші зараз основні мотиви працювати?

P.: Мої основні мотиви зараз працювати це рости в кар'єрі, отримувати більше знань, ставати успішнішою в своїй справі і отримувати більше грошей, щоб могли бачити більше, спробувати більше в цьому житті, задовольнити всі свої бажання, які в мене є. Тому гроші як інструмент для отримання якогось experience.

I.: Що найважче зараз у поєднанні навчання та роботи? Що для Вас все ж зараз пріоритетніше - навчання чи робота?

P.: Через те, що навчання вже закінчується, ну я зараз там не вчусь вже довгий час, тому що я не писала роботу, відправила, зараз просто чекаю захисту, тому мені зараз не важко поєднувати взагалі, тому що я її, по суті, і

не поєдную. Але пріоритетніше на моменті навчання на бакалавра був бакалавр, на моменті магістратури - важко відповісти насправді, мабуть, все ж таке навчання, тобто магістратура. Але дуже б не хотілося, якщо прийшлося б обирати, було б важко, але, звісно, магістратура, тому що і за неї було дуже багато грошей заплачено, і все одно, я вважаю, що диплом магістра необхідно мати. Він потрібен мені особисто, так як я вважаю, що він потрібен для життя, тому я думаю, що навчання було пріоритетніше, але наразі я вже його майже завершила, тому лишається робота, і робота є вже пріоритетом.

I.: Важливе питання: які подальші плани стосовно роботи?

P.: Ну можливо щось новеньке знайду... Трішки набридло, важко морально.. Доволі одноманітно, але це можливо через те, що я паралельно пишу диплом і почав значно менше відпочивати.

I.: Розкажіть про Ваш стан, стан душі, емоційний і моральний стан з початку війни і до сьогодні.

P.: З початку війни моральний стан був ніякий. Весни 2022 року не було в мене особисто, я випала з життя мабуть, як і більшість. Був страх, ти взагалі не бачиш майбутнього, от його просто нема. Ти бачиш лише зараз і навіть не факт, що бачиш те, що буде завтра. Ти нічого не плануєш. Я ніколи до цього не розуміла, коли кажуть, що життя зупинилось.. тепер зрозуміла.. З приходом війни, особливо перші 3-4 місяці, життя зупинилось. Особливо, коли я була за кордоном, я постійно сиділа на чемоданах і чекала, коли скажуть, що можна їхати вже додому. Ти і там не живеш, і тут не живеш. Ти просто сидиш і чекаєш. Ти не будуєш знайомства, ти нікуди не ходиш, ти просто сидиш в квартирі, або на вулиці, читаєш новини 24/7 і чекаєш. Це все, чим я займалась 3-4 місяці. Вони пройшли як один день, якщо зараз згадувати. Але тоді здавалось, що це ціла вічність, час дуже довго йшов і дні були однакові. Я не можу їх розрізнити чи виокремити якось, бо нічого, окрім погоди не змінювалось. Ти чекаєш, слідкуєш за новинами, плачеш і далі чекаєш. Лише по приїзду в Київ, мені стало легше, бо я приїхала додому. Я думала чи варто залишитись за кордоном та будувати життя там, як хотіли мої батьки, наприклад. Вони пропонували може я там залишусь, знайду роботу, допоможуть знайомі якісь.. Але я свідомо обрала - повернутись додому, де є постійний ризик і ти можеш вмерти в будь-який момент, якщо прилетить ракета. Я розуміла, що беру повну відповідальність за себе та за свій вибір і ніхто немає до цього ніякої причетності. І я ні разу не пожалкувала про свій вибір. Я дуже щаслива бути вдома. Звісно в мене є тривожність і я не знаю чи вона колись скінчиться, тому що, на жаль, кляті сусіди все одно нікуди не дінуться, навіть, коли війна закінчиться. На жаль, ця країна не вимре і вони все одно лишуться. Тому будемо напевно як Ізраїль триматись на поготові завжди.

I.: Які у Вас зараз цінності? Як на них вплинула війна?

Які маєте нові звички?

Р.: Дуже важко насправді говорити про це. Але зараз я відчуваю, що я живу і що я ніколи не була така щаслива, як зараз. Мабуть, тому що прийшло якесь усвідомлення життя, ти не відкладаєш вже нічого на потім, кожен день намагаєшся наповнити чимось класним, тому що розумієш, що це може бути твій останній день. Тому емоційний стан тривожний, але водночас і щасливий, бо я вдома, мені не страшно вмерти, бо це вже як пощастить - ніколи не знаєш, куди воно прилетить наступного разу. Бо якщо прилетить в твою квартиру, ніякі дві стінки, коридор тебе не спасуть. Це випадок, це доля якась мабуть. Але емоційний стан спокійний, так страшно і так дивно це казати. Тут війна, тривоги, а я щаслива і спокійна. Якось адаптувались вже. Цінності зараз лише в людях, в спілкуванні, в проведенні часу разом. Цінність не в матеріальних речах, а в людських стосунках - сімейних, дружніх, любовних. Багато часу тепер проводжу на природі. Якщо хороша погода - я не дозволяю собі сидіти вдома, йду навіть в кав'ярню, що неподалік, аби просто насолодитись моментом. Адже, щастя в простих речах - в сонці, в тому, що цвітуть магнолії, в тому, що сакури зацвітають, в тому, що каштани починають квітнути, гуляти Києвом. Я за минуле літо відвідала всі парки Києва. Я за все життя не відвідала їх всі раніше. А ось під час війни зробила це. Я погуляла в усіх парках, ходила на різні виставки і нічого не відкладала. Я зробила список закладів, які хотіла б відвідати, бо я люблю смачно поїсти і ходила по них. Бо раніше думала "ну піду, коли буде якась подія", завжди відкладала. Я за два місяці відвідала їх всі і так кайфонула. Потім ще запитала себе "чому ти це відкладала раніше". По-перше, це не так дорого коштувало, по-друге, це так просто і легко, і не треба жодної події для цього. Взяла і пішла. Тому я дуже щаслива в цьому плані. Моя нова звичка - не відкладати, хочеться - беру і роблю. Звісно, є у всьому межі. Я почала себе слухати. Хочеш сьогодні на танці - береш і йдеш, хочеш завтра на бокс - йдеш, хочеш післязавтра навчитись чомусь новому - йдеш. Ну не сподобалось щось, ну і окей, нічого страшного. Тепер я беру і роблю, бо коли як не зараз? Хочу змінити роботу - змінюю, хочу нові курси - вже не думаю "а чи варто? там же дорого", просто йду і купую нові курси. І життя тоді таке наповнене. Все тут і зараз. Ще одна звичка - читати новини, до війни я не дуже цікавилась, раз в тиждень могла переглянути швидко, а зараз щодня - що відбувається, які території відбили, скільки вбили цих собак свинячих.

І.: Як змінилось бачення майбутнього після 24 лютого?

Які зараз глобальні плани, цілі і бажання?

Р.: Важко стало планувати. Раніше я планувала на рік вперед - поїздки, робочі моменти, навчання. То зараз це все більш інтуїтивно і максимум планую на місяць вперед. Оскільки, ми тепер знаємо, що все може змінитись дуже швидко. А ще я впевнена, що після нашої перемоги, наша держава стане

такою сильною. Вона вже звісно сильна, але буде ще сильнішою. І Україна буде країною в яку захочуть приїжджати і жити, навіть з закордону. Не ми захочемо їхати кудись в Німеччину, а вони захочуть до нас. Чомусь є в мене така впевненість. Можливо вона трішки наївна, можливо вона викликана супер патріотизмом і так далі, але наразі я так думаю. Але побувши за кордоном і побачивши як там всі живуть, як там все працює, побувши в ролі жителя, а не туриста, то можу сказати, що не все так класно там. Нам теж потрібно ще багато працювати і змінювати, але навіть під час війни ми вже це змінюємо. Тому це дуже круто і Україна стане топовою країною для життя. Глобальна ціль зараз, як я жартую тепер, - це вижити) Але насправді, глобальні цілі такі, які й були до війни. Просто я більше впевнилась в них - побудувати тут сім'ю, одружитись, народити дитину в Україні, побудувати успішну кар'єру, заробити багато грошей, щоб було комфортно мені та моїй сім'ї. Тому сім'я, кар'єра.. і подорожі. Так, зараз це важко і потрібно зробити великий тріп до Польщі, це займе значно більше часу і це в принципі важче фізично, але ну то й що) Оооо, є ще один план - відвідати дуже багато міст України, які я до того не відвідала. Наприклад, Тернопіль, Івано-Франківськ, Харків - ніколи там не була, але дуже хочу і планую найближчим часом це зробити. І звісно поїхати в український Крим, це прям 100%. Я не була в Криму з 2013 року і дуже сумую, ми часто їздили сім'єю раніше, дуже багато об'їздили тоді і навіть не знаю, де ми не були. Тому хочеться вже в Криму відпочити. А головне бажання - перемога України.

І.: Україна переможе? Що будете робити після війни?

Р.: Та ми вже перемогли і про що тут казати. Весь світ це розуміє та і росія це теж розуміє, просто вони ж не приймуть поразку. Тому ми вже перемогли, у нас дуже круті люди. Після війни буду жити тут і допомагати країні. І я вважаю, що зараз всі ті, хто залились, вони допомагають країні - працюють, відвідують заклади, кіно, підтримують економіку країни. Після війни буду ще щасливіше жити тут без тривоги, буду будувати тут сім'ю, буду виховувати дітей, буду дуже пишатись всіма. Попереду у нас дуже щасливе життя у вільній, незалежній, сміливій, неймовірній країні з супер людьми, з неймовірними жінками, з найсильнішими бійцями, які нас захищають. Пропаде страх. Дякую за можливість виговоритись, відчула себе наче на подкасті.

І.: Надзвичайно дякую ще таку щирість і відкритість!

Інтерв'ю №2:

Стать – чоловічв;

Вік – 22 роки;

Навчальний заклад – Київський національний університет імені Тара Шевченка, спеціальність – інформаційні технології.

Місце проживання – Київ.

Фінансове забезпечення – можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі [такі як холодильник та телевізор];

Інтерв'ю було проведено за допомогою програми Zoom. Тривалість – 58 хв.

І.: Розкажіть, будь ласка, трішки про себе. Вік, місце проживання, діяльність – навчання, робота, захоплення тощо. Розкажіть все, що забажаєте]

Р.: Ну що ж, почнемо. Мені 22 роки. Я проживаю в місті Київ, з приводу діяльності, то я закінчив факультет інформаційних технологій в Київському національному університеті Тараса Шевченка і працюю в принципі за спеціальністю, а саме працюю програмістом, розробляю відеоігри. Почав працювати ще на третьому курсі, тому зараз на сьогоднішній день вже надбав досить багато досвіду, тому займаю високу позицію у своїй компанії. З приводу захоплень: більшість мого життя була присвячена музиці. В мене є музична освіта в сфері духових інструментів. Я сім років грав на трубі, після цього ще декілька років грав в духовому оркестрі. Після цього я почав займатися гітарою, спробував вокал, вокал не пішов, тому зараз граю на гітарі. Тобто з приводу таких прямих досить масштабних захоплень – це музика, е-е після цього ще спробував в себе в дизайні, е-емм... ходив ще в дитинстві в художню школу, після цього трошечки на аутсорсі працював, до роботи програмістом, як дизайнер, е-емм... малював якісь постери, плакати, також малював для відеоігор і власне там через це пішов в індустрію відеоігор як програміст.

І.: Чудово, дякую, за таку розгорнуту відповідь. Доволі цікаве та насичене у Вас життя виходить. Оберіть, будь ласка, твердження, яке найбільше відповідає фінансовому забезпеченню:

- Не вистачає грошей навіть на їжу;
- Вистачає грошей на їжу, але купувати одяг важко;
- Вистачає грошей на їжу та одяг, але не вистачає на те, щоб купувати коштовні речі [такі як холодильник або телевізор];
- Можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі [такі як холодильник та телевізор];
- Можемо дозволити собі купити все, що захочемо.

Р.: З приводу фінансового забезпечення, то найближче, я б сказав щось посередині між можемо дозволити собі купувати деякі коштовні речі та можемо дозволити собі купити все що захочемо. Ну зрозуміло, що все що захочемо – це досить широке поняття от, але в принципі вистачає на всі потреби. Якщо необхідно купити телефон новий, який зламався чи там ноутбук, то в принципі з цим проблем немає.

І.: Як почався ваш ранок 24 лютого? Як дізнались про те, що почалась війна?

Р.: Ну для мене, для моєї сім'ї війна почалася не 24 лютого, а ще у 14-ому році, тому що я з міста Краматорськ Донецької області, от і саме 24 лютого, коли ти о 5-ій ранку прокидаєшся від звуку літаків, е-е і на той момент ми вже жили в Києві, то типу у тебе немає якоїсь паніки чи шоку, е-е то ти просто першу думку що я пам'ятаю, типу: «Блін, це що знову? Е-е знову там щось треба кудись їхати чи ще щось?» от. Еем, тому, а типу може через те, що уже був досвід, то відреагували плюс мінус спокійно, от, тобто все було досить холоднокровно. Дякую моєму характеру за те, що не було паніки.

І.: Чи вірили ви, що війна дійсно почнеться? Чи складали тривожну валізу до 24 лютого та можливо мали якийсь план дій, на випадок, якщо війна почнеться?

Р.: А-а чи вірив я,що почнеться війна? Ммм, мабуть ні. Скоріш за все ні, я думав що це знову е-е локалізується десь на сході України, як це було в 14-ому році, тобто да, будуть там якісь бої в Донецькій області, Луганській області, от, але не було там зовсім ніякого, ніякої такої думки, що будуть їхати там танки у Київ,от. Але валізка була, була валізка тривожна, я ще там трошечки до попереднього моменту пам'ятаю я казав там моїй мамі ще там у січні, типу ти не хочеш поїхати там кудись за гордон, е-е типу я тебе візьму все та поїдемо, просто поживем там пару місяців за кордоном,от, поки там все це не втихне,от. Та вона каже: «Та ти що,яка війна? Тиж блін в 21 сторіччі війна? Що ти розказуєш таке дивне» От, тому ні, ніхто не вірив, ніхто з моєї сім'ї не вірив. Я там собі зібрав валізку, але це важко було назвати валізкою, тому що а-а я типу людина, у якої не дуже багато речей, це просто була сумка, я туди не знаю там футболку, штани, кофту, от, і саме забавне клавіатуру, яку я купив типу там не знаю чотири дні тому, от, я уїзжав, була там аптечка якась зібрана, от, але просто що вибивалось із цього контрасту, не було якоїсь другої шапки, чи там ще, а там було футболка, штани, якась кофта, аптечка і клавіатура. Нашо вона мені, я не знаю, просто була, от. Далі. Е-м да, ну там ще був рюкзак, в якому був ноутбук і все в принципі. Виїхав дуже легко. Після того, як я прокинувся від літаків, то мені одразу подзвонила сестра, от, вона сказала що їй зателефонувала мама, яка залишилася в Краматорську, каже що типу почалося, обстріляли місто, тому треба щось робить., от, і ми домовилися

зустрітись і на її машині поїхати кудись в західні області , от, і там вже розібратися що робити.

І.: Коли ви чули сирену або отримували повідомлення про повітряну тривогу, чи спускались в укриття?

Р.: Тривога. Е-м, ми зупинилися на заході України в місті, от і спускалися в укриття, не знаю, може разів десять. Типу там перші тижні , коли з'явився цей застосунок «Тривога» , от , ми там чули , спускалися , сиділи, там повністю. Потім вже коли через місяць це всьо, перестали це робити, тому що розуміли що плюс мінус в тому регіоні безпечно, тому можна дуже сильно не перейматися , ну це не правильно да, але просто почали ігнорувати цей момент. А-а на противагу, коли вже повернулися в Київ е-е, це було там буквально через два місяці після початку повномаштабного вторгнення ,е-е, і почали працювати в коворкінгу, то спочатку знову на кожну тривогу ми спускалися в укриття, спускалися там, сиділи на цьому паркінгу, бо купа людей, ми сиділи до відбою, все окей. А потім вже почали не так часто це робити, коли почалось більше тренувальних вильотів там з боку Білорусії і так далі, то просто почали вже трошечки аналізувати, що якщо там злітає такий літак і немає повідомлень, що є пуски, значить це скоріше за тренувальний, тому можна дуже сильно не перейматися, от тому так, теж трошки нехтували безпекою, от але так.

І.: Чи є/було поруч з вашим житлом спеціально обладнане бомбосховище?

Р.: З приводу житла хмм, ні от я живу в місті Київ ,ну типу в Київській області у нас є місто Вишгород і в місті Вишгород немає укриття взагалі, ноль укриттів по місту, а-а е-е підвали це близько до братських могил, е-е панельки вони всі складаються, тому іти нема куди е от м-м. Можливо якби е-е типу там під час, коли пишуть, що все типу обстріл йде скоріш за все так якби йшов, от, але нема куди йти, тому без варіантів.

І.: Чи були ви свідком або учасником таких подій як:

- Обстріли та бомбардування;
- Холод, голод та відсутність води;
- Розлука з рідними та близькими;
- Смерть рідних та близьких;
- Фізичне або сексуальне насильство;
- Втрата житла та роботи;
- Переїзд у інший регіон України або виїзд закордон.
- Окупація
- Несподіване і тривале відключення електроенергії
- Нічого з переліченого
- Щось інше _____

Р.: Ну так як свідок я думаю, як кожен українець. Холод, відсутність води так, голод е-е дякувати Богу не застав.

Розлука з рідними та близькими – Так. Що в 14-му році, що в 22-му, спочатку просто виникло ми виїжджали в Київ з Краматорську , то мій батько залишився в Краматорську ,потім всежтаки зміг виїхати, от, коли там закрили всі такі типу глобальні проблеми. От, і так само в 22-му коли я з сестрою поїхав е-е на західні області, був такий план, що моя мама і її сестра дочекаються нашу бабусю з Краматорська, яка теж виїжджала, от, і ми всі разом поїдемо на захід України, вони десь прийдуть ,от, але там короче з певних е-е сімейних моментів не вийшло так зробити, тому ми повернулися у Київ.

Ну в принципі так,це очевидно, ну це не 22-й рік, це все ще 14-й рік от що да ми покинули своє житло, е-е покинули батьки свою роботи, от, зараз е-е теж там квартира, яка залишилася там моя ой нашої сім'ї там, бабусі, теж попрілітало все повибивало, тому, типу, там певну частини квартири немає, от е-е переїзд розказав. Несподівано тривало відключення електроенергії, е-е так ,ну звісно під час блекаутів, коли це все відбувалося так і було, а-а пропустив окупацію, тому що я не можу це прям в 22-м ро- році Слава Богу от 14-й рік, е-е коли заходили так звані чоловічки, ну типу да , було, е-е на щастя це було не настільки жахливо, як е-е сьогодні це відбувається, тобто там умовно контролювалися просто міські адміністрації, от і виїздити з міста е-е тобто виїхати да або там дуже важко, всі машини витрушували повністю ,там знімали чохли е-е з сидінь, тобто там шукали все цінне і забирали, от тому да, таке траплялося, от ,але плюс мінус нормально виїхали. Мабуть все, от, просто може те що пункти щось інш, але це не конкретно мій досвід, це там досвід моєї однокласниці, але я як там був присутній, от ще типу в 2014 році коли велись обстріли міста, от і ми все ще ходили навчалися в школу, от е-е да літали ракети, от і е-е була типу гра на телефоні «Морський бій», де там були там типу шумові ефекти вибухів, от і я щось забув вимкнути звук і не звертав на нього увагу, а потім, просто, моя однокласниця, це був сьомий клас мабуть, вона почала плакати, тому що вона почула ці звуки і в неї там, почалися всякі негарні думки ,от е-е тому так просто дуже це те,що вривається в пам'ять, що вона просто, ну не можу сказати що ні з того ні з сього, причини зрозуміло ,от але вона просто різко починає плакати ,їй стає погано, вона задихається, от тому були такі моменти також.

І.: Як змінилось ваше життя після 24 лютого?

Р.: Кардинально мабуть не змінилося. Немає такого, що я виїхав за кордон і почав життя з нової сторінки ,там спалив всі мости, всі контакти ,е-е ні, тобто все як воно є, м-м ,так і залишилось, просто мабуть став більше спілкуватися з сім'єю і триматися ближче до сім'ї.

І.: Як змінились саме ви після 24 лютого?

Р.: Та ну не знаю ,мабуть став більш е-е холоднокривим, розсудливим, якщо можна так сказати, от. Якщо раніше там ,не знаю, єдині думки, які мене там турбували це там сім'я ,кар'єрний зріст, там і так далі, от , то зараз просто вдається думка про безпеку себе, безпеку своєї сім'ї , от мабуть ,не знаю, бо якщо ментально, то я думаю да ,якось так просто змінився погляд на світ. Це мабуть буде найправильніша відповідь. Якщо раніше ,я не можу назвати це рожевими окулярами, от, але просто не було життя настільки , я не знаю, ну та от важко, не затьмарене, просто типу е-е ти живеш у світі, де ти все все гарно ,типу, немає проблем ,типу якісь проблеми - це твої локальні проблеми, ти їх сам вирішуєш і на все можеш повпливати. Зараз просто ти змінюєш е-е погляд на те, як працює світ ,от , на те кому можна довіряти, кому не можна довіряти, тому якось так став більше об'єктивний і став е-е дивитися на картину загалом , е-е тобто там не тільки на своє локальне життя, а на те як працює країна ,те як працює світ, став більше цікавитися політикою ,от. Якщо раніше мене це взагалі не турбувало е-е от, то зараз став більш політично свідомим а-а якось так.

І.: Як війна повпливала на ваше особисте життя? Стосунки? Побут?

Р.: На особисте життя та ніяк в принципі не повпливало, е-е як було так і є.

І.: На якій спеціальності Ви навчаєтесь та на якому Ви курсі? Чи продовжили Ви навчання під час війни? Чи брали академвідпустку? Якщо так – яка була основна причина?

Р.: Дуже цікавий блок з приводу освіти і навчання, от у мене досить поки що негативний досвід в системі освіти в Україні е-е, починаючи від е-е школи, коли навчався,от і ,закінчуючи вищу освіта. Для програміста вища освіта в Україні - це ну я не знаю як це пояснити, вона не має сенсу, будучи об'єктивним а-а,якщо я не помиляюся, у нас раз в п'ять років е-е змінюється програма. 5 років для індустрії it це настільки величезний проміжок, що ти не можеш ніяким чином охопити навіть базові речі ,якщо тут іде ,особливо зараз, за розквітом екай, у нас іде рахунок на тижні, навіть не на місяця ,то оцей проміжок в 5 років він є абсолютно не дозволеним, тому так, е-е більше до питань . Е-е на якійсь спеціальності та на якому курсі? На початок війни я е-е завершував четвертий курс інформаційних технологій , е-е в Київському національному університеті ,от ,після цього так перейшов на магістратуру в тому ж саме в тому самому університеті, але вже на спеціальність не прикладне програмування ,ой , не комп'ютерні науки, а як е-е менеджмент да типу менеджмент проектів да. Але згодом я взяв академвідпустку.

І.: Як відбувався Ваш процес адаптації до змін в навчанні?

Р.: Та, ніяк, типу після коронавірусу ніяк сильно не змінився принцип, тобто так само в нас є дистанційне заняття, які досить зручні, от, і тому ніякої там адаптації не було.

І.: Як війна вплинула на ставлення до навчання?

Р.: Е-е хм мабуть ще більше почав думати, що воно не потрібно. Особливо мені, особисто мені. Чисто через те, що я працюю в індустрії іт і я всю інформацію знаходжу сам, от, тобто на момент коли я навчався, я вже працював і моїх знань було досить ніж достатньо для того, щоб працювати, от, університет не покривав мінімум взагалі ніяк, от тому я не бачу в ньому сенсу ще тоді, а с початком війни просто на поверхню вийшли більш важливі питання і нічого, тому я почав ще більше його не те що зневажати, ну зневажати.

І.: Чи добре на Вашу думку система освіти пристосувалась до нових реалій?

Р.: Давайте так, з приводу менеджменту, е-е з приводу організації лекції, з приводу організації перевірки домашніх завдань - наскільки я знаю все добре. От е-е в моєму факультеті, на моєму факультеті все нічого не змінилося, ще за часів коронавірусу, от е-е до того ж, е-е я бачу як е-е пан Федоров е-е шукає планшети для школярів, які не мають доступу, тому як і в мене немає особистого досвіду, але зі сторони це виглядає наче як вирішення певної проблеми, от, далі. Але, ситуація залишається такою самою, якою вона ще була у мирні часи. Якість освіти вона супер сильно е-е кульгає. Що я маю на увазі - навіть навчаючись у школі, е-е ми робили настільки глибоке занурення в теми, які я взагалі не ну типу я не розумію нащо вони мені зараз, типу пройшли роки, от якщо навіть там ту саму тригонометрію я використовую зараз на роботі, от то е-е там якусь хімію чи біологію вона мені не потрібна взагалі, от і основна ідея в тому, що ми реально робимо настільки глибоке занурення в теми, які не цікаві і через це у нас зростає, е-е зростає у нас час навчання в школі. Нещодавно був законопроект, який е-е в нас законопроект, який пропонував збільшити кількість навчальних років в школі до 12 років, але це робиться настільки неусвідомлено, що просто ну оцей навіть рік чи два можна зрізати через те, е-е щоб просто перебудувати систему освіти е-е, зробити акцент на те, що цікаво дітям, ну зацікавити їх чимось навіть, ну тобто максимально простий приклад : а-а ми вивчали в українській мові підмет, присудок, от яке е-е практичне застосування цих знань. Я розумію що є філологи, які вивчають е-е будову мови, але блін ну це ж можна перенести на вищу освіту, нащо мені як людині, е-е вміти е-е визначати де підмет, де присудок, от ну не дуже мені це зрозуміло, так само як і нащо мені будувати карбонові сполуки, от е-е це настільки локальні знання, що їх всі можна ну просто скоротити е-е навчання в школі і просто оці всі знання, коли людина

вже е-е вирішила ким вона хоче бути, перенести їх на оцей вищий навчальний заклад і хай вони цим займається, от і не бути ніяких проблем от. Це е-е не знаю популярна, не популярна думка от, але вона така яка є. Якість е-е знань які даються, їх актуальність і вміння що найголовніше зацікавити дітей в навчальному процесі, бо зараз на жаль ми маємо багато викладачів, які отримують мінімальну зарплату і досить очевидно чому вони не настільки життя радісні приходять на заняття, бо вони думають за що їм купити хліб, а не за те, як зрощувати нове покоління людства ,так ,тому так.

I.: З якими проблемами Ви зіштовхнулись у процесі навчання під час війни?

P.: Не було проблем,ну вони всі досить буденні е-е війна ніяк не повпливала на це,ну може єдиний, що під час повітряної тривоги не працює деканат, ну це локальна, локальний момент,тому все зрозуміло.

I.: Чи доводилось Вам навчатись у укритті?

P.: Хм, ні не доводилося,ну тому що заняття дистанційні.

I.: Як Ви справлялись з відключенням електропостачання?

P.: А-а шукав коворкінг. Як тільки почалися блекаути, то ходив по безкоштовним ,приїжджав рано зранку, щоб зайняти місце, от е-е тому що було дуже багато людей, потім трошечки походили ,знайшли гарний коворкінг , який нас повністю задовільняв і покривав наші потреби.

I.: Чи був досвід навчання за кордоном через війну, якщо так то що можеш сказати з цього приводу?

P.: А-а ні, не було.

I.: Чого Вам наразі не вистачає у студентському житті?

P.: Я не можу сказати ,що у мене воно хоч колись було ,е-е тому що е-е студентське життя в Україні це не те саме що студентське життя е-е деє в Гарварді. Немає такого, тобто твоя основна думка коли ти студент, якщо у тебе немає батьківських, які тебе забезпечують ,це як підзаробити ,щоб е-е собі купити поїсти і ще там може в кіно сходити,ну тому немає такого ,ну в мене просто не буде цього життя ,тому все, от, його не було,тому немає чому не вистачати.

I.: Як змінила війна Ваші плани стосовно подальшого навчання [за кордоном чи в Україні, зміна спеціальності, покинути навчання тощо]?

P.: Та в принципі ніяк. Я там до цього розказав, що я не дуже поважаю систему освіти в Україні, от мені зараз всі знання є набуваю сам, що мені потрібно, от тому в вищі навчальні заклади в Україні чи за кордоном я поки що не збираюся вступати, е-е проходжу якісь свої локальні курси, от єдине ,що мабуть збільшилася потреба в англійській, от я і можу сказати що знаю досить непогано, от але ,ну якщо, якщо розглядати можливість переїзду, то я однозначно пройшов якийсь е-е мовні курси, походив на спінінг-клаби чисто

заради того, щоб е-е згадати як це розмовляти з іноземцями, от і все. А з приводу от саме ,саме освіти як бумажечки, як папірця, от, то такого, таких планів немає, от е-е через причини вище.

I.: Розкажіть, будь ласка, про Вашу роботу. Чим саме Ви займаєтесь/займались?

R.: Я працюю програмістом в компанії, яка розроблює відео ігри.

I.: Який у Вас був/є графік роботи?

R.: Мабуть як у більшості е-е програмістів в нашій сфер. Він досить вільний, головне щоб ми вчасно закривали завдання, от і були ,є певні часи синхронізації, коли треба бути на місці, щоб комунікувати з командою.

I.: Чи були Ви влаштовані офіційно?

R.: Я влаштований як ФОП, от і надаю послуги.

I.: Чому саме цю професію Ви обрали? Чи працюєте Ви в компанії чи самозайняті [власний бізнес]?

R.: Е-е тому що ,це дуже довга історія ,от ,я з дитинства люблю кіно дуже сильно, от і у мене раніше були думки, щоб стати актором ,от, да, тому що мені там подобалося якось входити в роль іншої людини, отак от це, не знаю, і якось ця може думка десь загинула ця мрія, загинула десь під батьківськими е-е батьківським впливом чи впливом родичів, от тому що це типу мов не серйозно, в Україні актори багато не заробляють, це дуже важко ,це неможливо ,але ця тяга до кіно е-е збереглася, а у мене гарно було з математикою ,от у мене було гарно з точними науками та й в принципі з гуманітарними також. От і просто розробка відеоігор - це було як поєднання цієї тяги до прекрасного, тяги до створювання, тяги до створення такого ,ну може розважального ,ну такого контенту, який може і розважити, і надихнути, і подарувати нові ідеї, і може якось змінити твій погляд на певну тематику, от. Просто настільки великий жанр це для мене, от і от вийшло так, що програмування і кіно вони поєдналися в відеоігру, от, і я почав цим займатися. Просто через те, що мені це цікаво з точки зору як виклику, як, як саме так зробити, щоб воно там так працювало. Ну і кінцевий результат, коли ти робиш щось ну досить важливо, от коли люди пишуть, що а-а це було там неймовірно, дуже сподобалося, дякую там, ля-ля-ля-ля це надихає.

I.: Чи змінилась робота під час війни [система роботи, емоційний стан Ваш і команди, тощо] - будь-які помічені зміни?

R.: Ні, я працюю в тій самій компанії ,от е-е емоційний стан в мене і команди,- так мабуть змінився, він став більше політичний е-е. В робочих чатах ну зараз це е-е обговорюється там не тільки е-е як робот, а ще створився там окремих чат ,де ми е обговорюємо все, але в основному там з'явилась якась політика, от якісь е-е відео от е-е там з приводу якихось там законопроектів чи як відео з фронту і так далі.

I.: Чи були думки, що треба змінити професійну діяльність на більш важливу в умовах війни? Або на роботу з більшою зарплатнею?

P.: Так була думка така на початку війни ,досить довго вона в мене тривала там може близько, хм ну не знаю ,близько півроку може ,от е так як я досить близько е-е знайомий з геометрею і з точними науками в принципі, е-е розробка відеоігор, вона ну, це розкажу таку дивну штуку, але вона досить близько до оборонної промисловості, в тому плані щоб е-е розробляти зброю і так далі; якісь симулятори для військових ,от і була така думка щоб е-е піти саме в оборонну промисловість ,е-е розробляти ракети, розробляти симулятори, як я вже сказав. Ну от але не знаю вирішив цього не робити ,от щонайменше зараз тому що в мене там свої якісь локальні цілі стоять, от і я хочу спочатку закрити їх.

I.: З початком війни багато звільнень на роботах, скорочень зарплатні..

Чи вистачає Вам ЗП? Чи допомагають Вам батьки, а можливо допомагаєте Ви їм?

P.: З приводу зарплатні, такого у нас немає , е-е не було щонайменше, от можливо через те, що команда вона розділена по світу, тобто це не так, що це саме українська компанія. У нас е-е просто люди з багатьох країн об'єдналися і працюють над одним продуктом.

Зарплати в принципі вистачає, вочевидь що вона не збільшилася у відповідь до інфляції, от вона там така сама, ну там робимо похибку на кар'єрний зріст, от якщо зробити цю похибку ,то можливо вона залишилася така, яка вона була до початку війни.

I.: Зараз спостерігається тенденція – відмови від роботи, аби займатись волонтерською діяльністю. Підкажіть, будь ласка, чи маєте Ви такий досвід? Чи займаєтесь волонтерською справою? Можливо організуєте збори?

P.: З приводу відмови від роботи аби е-е займатися волонтерською діяльністю, е-е то ні ,от все саме такою думкою щоб з ним змінити роботу і почати волонтерити в мене не було, тому що я просто розумію, що давай так, моя там типу зарплатня вона більша, ніж середня по Україні, і я набагато більше користі можу принести тим, що я буду донатити е-е на ЗСУ, от і таким чином може збережу там декілька життів наших хлопців та дівчат, от. І там на майбутню перемогу умовно. Були думки, це може вони ще справдяться, відпустку е-е цього року це провести з друзями, будуючи е-е хати е-е для біженців, от, але це поки що залишається на рівні ідеї та і до відпустки ще досить багато, далеко, от тому це так м-м усе зараз блукає чисто як ідея.

I.: З початком війни українці мають нову звичку – донатити на ЗСУ. Розкажіть, будь ласка, як Ви до цього ставитесь та чи донатите? Це якимось суттєво відображається на Вашому заробітку?

Р.: З приводу донатити на ЗСУ так, типу це обов'язково ,це окрема стаття розходів е-е в моєму гаманцю, от. Якісь локальні збори, якісь великі збори так типу е-е постійно моніторю і шукаю, де можуть допомогти своїм друзям, які теж зараз на фронті, чи родичам от ,тому так це прямо обов'язково, це якоесь суттєво відображається ну як сказати типу да, це непоганий відсоток від моєї зарплатні, от, але я роблю так щоб і мені, бо це для не в мінус умовно ,от е але і щоб це була досить впливова ,буде впливовий внесок.

І.: Для чого Вам зараз робота? Які Ваші зараз основні мотиви працювати?

Р.: В основному звісно заради заробітку, і враховуючи те, що це те це робота по любові,тобто це не має такого, що ця робота тільки заради грошей, ні. Я люблю те ,що я роблю, у мене є е-е цілі всередині цієї індустрії, тому я роблю просто те що мені подобається. Це в принципі стосується і мотивів. Мені подобається от і треба гроші.

І.: Що найважче зараз у поєднанні навчання та роботи? Що для Вас все ж зараз пріоритетніше - навчання чи робота?

Р.: Це мабуть ходити на пари під час роботи от. Якщо говорити про що пріоритетніше, то звісно робота ,тому що навчання - це просто папірець, от е-е він е-е ніяк не вплине на те ,чи мене там підвищать, чи я знайду більш класну роботу,чи ще щось, це просто папірець, ну от в деяких країнах це папірець,який дозволяє платити менше податків ,от , але не в Україні, от ,тому робота 100% пріоритет е-е ,як ми бачимо зараз вже багато ІТ- гігантів відмовляються від обов'язкового диплому принаймні на роботу, тому е-е відповідь досить очевидна.

І.: Які подальші плани стосовно роботи?

Р.: А-а у мене на поточному проекті є однозначна мета,- е-е це запустити наш проект, е-е тому що він мені дуже подобається ,я вже хочу якусь там реакцію від е-е ком'юніті.Чи сподобається людям те, що ми робимо е-е які будуть їхні відгуки, от е-е ну як це вплине на індустрії загалом ,тому що те, що ми робимо, воно є досить інноваційно скажемо так, тому плани такі, що зараз ми завершуємо залізо і все, да реліз там якась підтримка ,якщо я буду відчувати, що я просто сиджу, ніяк не прогресую, то вочевидь буду змінювати або місце роботу ,да просто буде змінювати проект. Взагалі є думка піти е-е з індустрії розробки відеоігор у більш прикладну якусь. Поки що в стані пошуку.

І.: Розкажіть про Ваш стан, стан душі, емоційний і моральний стан з початку війни і до сьогодні.

Р.: Якщо описати одним словом - це норм. Звісно є якісь локальні моменти, але на контрасті з тим, що відбувається, на контрасті з тим, що переживають наші хлопці і дівчата на фронті ,то це якийсь типу мізер, який

навіть не має сенсу аналізувати Як він змінився? Ну да, спочатку мабуть там перші два тижні ти живеш в повному нерозумінні що відбувається, ти не маєш ніякого абсолютно уявлення що буде далі ,от то ну і типу така не апатія, ну просто немає ніякого бачення світу чи завтра, чи післязавтра Зараз воно є, коли ми вже налагодили якісь зв'язки, постачання інформації ,е-е коли я особисто плюс-мінус розібрався в тому як е-е працює війна ,як працюють держави,все стало більш чітко, все стало на свої місця ,от . Ну і загалом просто намагаюся слідувати цитаті Віктора Франкла, що першими зламалися ті, хто вірив що скоро все закінчиться, потім ті ,хто не вірив е-е що це колись закінчиться, от і вижили тільки ті ,хто сфокусувалися на своїх справах без очікувань ,що ще може трапитися, от ,все. Фокусуйся на своїх справах, от е-е допомагаю там, де можу звісно, от, але не проживаю свій день з думкою «О боже ,що трапиться ,що що відбувається, як війна, як погано ??» Просто роби те, що в твоїх силах і допомагай нашим.

I.: Які у Вас зараз цінності? Як на них вплинула війна?

P.: Такі саме як були цінності - сім'я ,е-е там безпека ,кар'єра, все як було так і є, от. Є ціль зробити е-е суттєве щось для цього світу ,от як було так і залишилося, от можливо це просто на фоні сьогоднішніх подій зміниться трошки напрямок, як будемо змінювати, робити серйозні речі.

I.: Які маєте нові звички?

P.: е-е одна мабуть нова звичка, не враховуючи те, що там почав е-е більше часу приділяти спорту, освіті і так далі,еще саме те, що називається звичка війни. А просто перед сном я збираю всі свої речі е-е і складаю їх в рюкзак, тобто я там зараз сиджу перед ноутбуком з клавіатурою, зарядкою, павер банком, навушники - все, багато речей типу досить багато. Перед сном я їх всі складаю в портфель е-е ,ставлю біля виходу, от. Це типу єдина звичка, яка зараз з'явилася, от ну ,не зараз, ще типу на початку, е-е так. Ну звісно біля виходу завжди типу, де б я не був там, де б я там не ночував, завжди стоїть якийсь там типу тривожний чемоданчик, от в якому є їжа, а-а якийсь одяг, е якась там ковдра, от тому якимось так.

I.: Як змінилось бачення майбутнього після 24 лютого? Які зараз глобальні плани, цілі і бажання?

P.: Ну бачення таке, що мабуть ще на пару років я замкнений всередині країни. Якщо на 22-й рік там були певні плани і була ідея просто поїздити світом, побачити як живуть інші люди, е-е якимось в принципі збагатитися ментально і набути нового досвіду ,то вочевидь плани трошечки пішли не так, як планувалися. Тому зараз е-е буду концентруватися і здобувати досвід там ,де можу. В принципі так само- зрощувати кар'єру і шукати там де я можу бути корисним і де я можу принести найбільший вплив. Е-е глобальні плани цілі? Ні ,ну і там типу не планую на 5 років вперед як раніше це було, е-е тому що

все дуже стрімко змінюється. Просто намагаюся там діяти по ситуації ,от е-е є кар'єрні цілі, е-е і все, прямо так якихось інших немає.

І.: Україна переможе?

Р.: 100% переможе, Ну я не бачу ніякого іншого сценарію, в моїй голові просто не вкладається ,е-е що щось може піти не так, щоб Україна не перемогла, звісно переможе. Ми бачимо який подвиг роблять е-е наші люди е-е на фронті, в тилу ,як е-е об'єдналися українці духом як нація, от. Якщо у України і українців є мета за що вони воюють, то е-е усі наші вороги вони не мають цілі, так як я це бачу. Ну типу якщо спитати нащо ти тут ,він не дасть відповідь. Ні за гроші або там не знаю або сидів в тюрмі, хочу вийти з тюрми. Ну це не мета, за яку можна вмирати ,це не мета яка надихає і дає тобі сил кожного дня триматися далі. У наших хлопців, дівчат така мета є, тому починаючи просто з людського ресурсу е-е, неправильно сказав ,з ресурсом всередині людини, давайте так це переформуємо, на те, наскільки ти заряджений щось робити,наскільки ти готовий триматися там ,вижити, ну просто абсолютно різні два різних світи.

І.: Що будете робити після війни?

Р.: Оці моменти згадуються, просто хочеться на море, хочеться на море. Да. Просто хочеться на море е-е. Хочу побачити е-е Європу, хочу побачити Лос-Анджелес, подивитися на ці е-е холми Голлівуду, подивитися на Даунтаун, подивитися на ці заходи сонця ,на цю природу, все ,от, це мабуть з того, що прям хочеться, тому що в якийсь момент життя розумієш, що твій досвід дуже вузький. Ти можеш робити якісь речі, але ти розумієш, що там Україна і будь-яка інша точка на планеті це різні світи,от, і ти не можеш створювати щось грандіозне, щось інноваційне, особисто я мабут,ь без того як ти не збагатив себе досвідом інших людей, інших країн, от. Тому просто хочеться на море.